

Wij gaan op dezelfde weg Zuid-Afrika!

Het apartheidstandpunt van het Gereformeerd Politiek Verbond
(1960-1990)

P.R. Mulder
Hommelseweg 312
6821 LT Arnhem
tel.: 0642170914
collegekrt.: 1303759

MA-Scriptie geschiedenis
Rijksuniversiteit Groningen

12 juni 2009

Inhoudsopgave

Wij gaan op dezelfde weg Zuid-Afrika!	2
Hoofdstuk 1 Een partij geboren uit de kerkgemeenschap	8
<i>Het begin van de ARP</i>	8
<i>De verzuiling</i>	10
<i>Onenigheid</i>	12
<i>De oprichting van het GPV</i>	14
<i>De verkerkelijking van de politiek</i>	16
Hoofdstuk 2 Kerkelijke en politieke contacten met Zuid-Afrika	21
<i>Gemengde gevoelens over apartheid</i>	21
<i>Het Nederlands beleid</i>	24
<i>De ARP en apartheid</i>	29
<i>„Kritische broederlijkheid”</i>	32
<i>De Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt en apartheid</i>	35
Hoofdstuk 3 Apartheid en het GPV	39
<i>Dekolonisatie en apartheid</i>	39
<i>Cultuurscheiding of rassenscheiding?</i>	41
<i>Beproof de geesten</i>	45
<i>De Zuid-Afrikaanse apartheid</i>	47
<i>Opkomen vanwege christelijke verbondenheid?</i>	48
<i>De eerste verdeeldheid</i>	51
<i>De periode Den Uyl</i>	53
<i>Constructieve oplossingen en onenigheid</i>	56
<i>Tegen iedere boycot</i>	60
<i>Veranderingen in de jaren '80?</i>	63
Conclusie	67
Geraadpleegde bronnen	72

‘Het is een wonderlijke gewaarwording voor onze kleine partij. Wij blijken hier achter de Hollandse duinen voor óns volk een politiek voor te staan, die van soortgelijke richtlijnen uitgaat als de politiek die Dr. Verwoerd, Dr. Scholtz e.a. in Zuid-Afrika voor hún volk voorstaan. Hiervoor is maar één verklaring: het is de uitstraling van dezelfde Heilige Schrift en van dezelfde gereformeerde, christelijke leer, die én in Zuid-Afrika én in Nederland bij hen die in de belijdenis willen blijven in leven en sterven, tot overeenkomstige richtlijnen heeft gevoerd...Daarbij wijzen we de politiek van het materialisme en het humanisme af. Het blijkt nu, dat de Afrikaners voor hun gebied en vanuit hun plaats volgens overeenkomstige lijnen denken. Daarom zeggen wij: wij gaan op dezelfde weg Zuid-Afrika.’¹ Met die woorden beëindigde A.J. Verbrugh (1916-2003), secretaris en vanaf 1971 Kamerlid van het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV), in 1965 een artikel waarin hij zijn steun betuigde aan de Zuid-Afrikaanse regering.

Die regering van de Afrikaner Nationale Partij (NP) werd bekritiseerd vanwege het apartheidsbeleid dat zij voerde. Apartheid, een politiek van rassensegregatie, waarbij wit, zwart, kleurlingen en Indiërs gescheiden van elkaar dienden te leven, werd in Zuid-Afrika in 1948 bij wet vastgelegd en in 1990 afgeschaft. Daarbij had de witte bevolking als enige bevolkingsgroep volledige politieke rechten gekregen. De NP vertegenwoordigde een deel van de witte bevolking dat zichzelf Afrikaners noemde. Zij stamden voor een belangrijk deel af van Europese kolonisten uit onder meer Nederland, Frankrijk en Duitsland. Deze bevolkingsgroep noemde Zuid-Afrika, sinds de Hollander Jan van Riebeeck er in 1652 een kolonie stichtte, hun thuis. Ongeveer zestig procent van de witte bevolking bestond uit afstammelingen van deze Afrikaners. De overige veertig procent waren voornamelijk nazaten van Britse kolonisten, die na 1795, toen de Britten de macht van de Verenigde Oostindische Compagnie hadden overgenomen, in Zuid-Afrika waren komen wonen.² Vanaf de jaren zestig kwam er vanuit de internationale gemeenschap kritiek op de apartheidspolitiek en namen de Verenigde Naties (VN) resoluties aan, waarin apartheid scherp werd veroordeeld. Ook in Nederland werd apartheid in de loop van de jaren zestig steeds sterker afgewezen. Zo werd bijvoorbeeld opgeroepen tot boycotacties tegen het apartheidsregime en ontstonden tal van antiapartheidsorganisaties.

---

¹ A.J. Verbrugh, ‘Wij gaan dezelfde weg, Zuid-Afrika’, *Ons Politeuma. Gereformeerd staatkundig tijdschrift (OP)* 18 (Rotterdam 1965) 151.

² Stefan de Boer, *Van Sharpeville tot Soweto. Nederlands regeringsbeleid ten aanzien van apartheid, 1960-1977* (Den Haag 1999) 16-19, 65-68.

In deze periode, waarin antiapartheid ook in Nederland de norm werd, was de steunbetuiging van het GPV aan de Zuid-Afrikaanse regering opmerkelijk. Het GPV was in de Nederlandse politiek slechts een kleine partij, met vanaf 1963, wisselend één of twee zetels in de Tweede Kamer. De achterban van het GPV bestond vrijwel uitsluitend uit leden van de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt (GKV), een kerkgenootschap dat was ontstaan in 1944 door een scheuring binnen de Gereformeerde Kerken³. Het GPV was opgericht in 1948 door een aantal vrijgemaakte leden van de Antirevolutionaire Partij (ARP) die ontevreden waren over de koers van die partij. Terwijl andere kerkgenootschappen in de politiek de samenwerking zochten, werd dat door de vrijgemaakten niet gedaan. Het GPV zou met haar positieve houding in de richting van de Zuid-Afrikaanse regering binnen de Nederlandse politiek veelal alleen blijven staan. Andere christelijke partijen zoals de Katholieke Volks Partij (KVP), de Christen Historische Unie (CHU) en de ARP steunden vanaf het begin van de jaren zestig het Nederlands regeringsbeleid dat een kritischere houding in de richting van Zuid-Afrika voorstond. Alleen de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP), had van de christelijke partijen, net als het GPV een pro-apartheidstandpunt. Waar kwam de positieve visie van het GPV op apartheid vandaan, en hoe heeft dat standpunt van de partij zich ontwikkeld? De onderzoeksvraag van deze scriptie luidt: Hoe is de positieve visie die het GPV in de periode 1960-1990 met betrekking tot apartheid uitdroeg te verklaren?

Tussen 1960 en 1990 kwam er in Nederland steeds meer aandacht voor apartheid en werd het een controversieel onderwerp. Alle politieke partijen namen er vanaf de jaren zestig een standpunt over in, ook voor het GPV was dat het geval. De factoren die ervoor zorgden dat apartheid een veelbesproken onderwerp werd waren legio, maar het gebeuren bij het plaatsje Sharpeville, waar de Zuid-Afrikaanse politie op 21 maart 1960 een groot aantal zwarte demonstranten doodschoot, was de eerste gebeurtenis met betrekking tot apartheid waarop Nederlandse politieke partijen reageerden. Ofschoon het GPV rond 1960 nog niet in het parlement was vertegenwoordigd verschenen in die periode wel de eerste artikelen over apartheid in het partijblad. In 1990 werd apartheid afgeschaft en kwam er ook een einde aan de discussie erover in de Nederlandse politiek.

Over de manier waarop er in Nederland is omgegaan met apartheid zijn al verscheidene historiografische studies verschenen. Daarbij is nog vrijwel geen aandacht besteed aan de achtergronden van het pro-apartheidsdenken. Vanuit de

---

³ Wanneer er geen toevoeging 'Vrijgemaakt' bij de Gereformeerde Kerk staat gaat het in het betoog over de Gereformeerde kerk. In alle andere gevallen gaat het over de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt.

antiapartheidsbeweging zijn al wel enkele studies⁴ verschenen, bijvoorbeeld de bundel *Nederland tegen apartheid* van Carry van Lakerveld uit 1994. Daarin wordt vanuit verschillende invalshoeken aandacht besteed aan de Nederlandse antiapartheidsbeweging. In de politieke historiografie, is nog vrijwel geen onderzoek verricht naar de apartheidstandpunten van individuele politieke partijen. Wel zijn er een aantal overzichtsstudies verschenen, de bekendste daarvan is de dissertatie van Stefan de Boer, *Van Sharpeville tot Soweto* (1994), waarin hij de houding van de Nederlandse regering in de periode 1960-1977 onderzoekt. De Boer richt zich vooral op de vraag hoe de houding van de Nederlandse regering zich in die periode ontwikkelde. Voor de achtergrond van motieven van individuele partijen heeft De Boer minder aandacht. N.F.M. Klein Goldewijk kiest in zijn doctoraalscriptie, *Zuid-Afrika in de Nederlandse politiek* (1994), voor eenzelfde thematiek als De Boer. Klein Goldewijk nam het apartheidsdebat binnen verschillende partijen als uitgangspunt voor zijn onderzoek. Hij beschrijft de ontwikkeling van het apartheidstandpunt van drie partijen, de ARP, de VVD en de PvdA voor de periode 1960-1970. Daarnaast besteedt hij ook aandacht aan veranderingen in het apartheidstandpunt van de Nederlandse regering. Eén van de meest recente bijdragen aan het historiografische debat is de dissertatie van Erica Meijers, *Blanke broeders – zwarte vreemden –* (2008) waarin zij de ontwikkelingen met betrekking tot apartheid in de Nederlands Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken tussen 1948-1977 beschrijft. Meijers geeft daarin aan, dat beide kerken een belangrijke rol hebben gespeeld in het antiapartheidsdenken in Nederland. Ook G.J. Schutte, besteedt in het tweeluik *De Vrije Universiteit en Zuid-Afrika 1880-2005* (2005), uitgebreid aandacht aan de periode van apartheid en de veranderingen die met name toen plaatsvonden in de relatie tussen de Vrije Universiteit en Zuid-Afrika. Naar de geschiedenis van het GPV zijn nog maar weinig historische studies verschenen. In een boekenserie over de geschiedenis van de Vrijgemaakte Kerken, *Het Vuur blijft Branden* (1994-2004) wordt in enkele artikelen aandacht besteedt aan de geschiedenis van het GPV, maar voor het apartheidstandpunt van de partij is daarin geen aandacht.⁵ Ook in de doctoraalscriptie van Gert-Jan van Rijn, *Het Gereformeerd Politiek Verbond 1948-1963* (1985) speelt het apartheidstandpunt van de partij geen rol.

---

⁴ Rob Rozenburg, *De bloedband Den-Haag-Pretoria. Het Nederlands Zuid-Afrika beleid sinds 1945* (Amsterdam 1986).

⁵ Chris Sol, 'Partij van vrijgemaakte mannenbroeders. Een geschiedenis van het GPV 1945-1963' en Jasper Klapwijk 'Een gereformeerd, maar ook een politiek verbond. Het GPV tussen kerk en politiek 1963-1988' in: R. Kuiper en W. Bouwman red., *De organisatie van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1994* Vuur en Vlam deel 2. (Amsterdam 1998).

Bij de bovengenoemde auteurs zijn de betogen vooral gericht op het beschrijven van een ontwikkeling in het apartheidstandpunt van politieke partijen, kerken of universiteiten, of in het beschrijven van de geschiedenis van een partij. Het doel van deze scriptie is de achtergrond en de motieven van het GPV om een pro-apartheidstandpunt in te nemen inzichtelijk te maken. Onderzoek naar pro-apartheidstandpunten in de Nederlandse politieke geschiedenis is nog altijd schaars. Deze leemte in het historiografisch debat kan met deze scriptie voor een deel worden opgevuld.

Het pro-apartheidstandpunt van het GPV was in de Nederlandse politiek niet uniek. Andere confessionele partijen zoals de SGP en een deel van de ARP en CHU stonden ook niet afwijzend tegenover het apartheidsbeleid van de Zuid-Afrikaanse regering. Het GPV kwam voort uit één van die partijen, de ARP, maar in tegenstelling tot het GPV vond er binnen de ARP al in de jaren zestig een discussie plaats over apartheid. Omdat in de verschillen tussen de ARP en het GPV wellicht een deel van de beantwoording van de hoofdvraag te vinden is, zal daar in het onderzoek aandacht aan worden besteed. Het verleden van de ARP zal centraal staan in het eerste hoofdstuk, daar zal worden gekeken naar de beginperiode van de ARP rond 1870 en zullen enkele theorieën van Groen van Prinsterer en Abraham Kuyper die van invloed waren op het antirevolutionaire denken worden toegelicht. Het hoofdstuk zal eindigen met de oprichting van het GPV in 1948 en een beschrijving geven van de motieven die daaraan ten grondslag lagen.

In het tweede hoofdstuk zal de relatie tussen Nederland en Zuid-Afrika centraal staan. Daar zal eerst aandacht worden besteed aan de houding ten opzichte van apartheid in de Nederlandse politiek in de periode tussen 1950 en 1990. In die periode nam de kritiek op apartheid in Nederland toe en worstelden opeenvolgende Nederlandse kabinetten met de houding die zij aan zouden nemen in de richting van Pretoria. Daarbij speelde de vraag wat het effectiefste middel was om de Zuid-Afrikaanse regering ertoe te bewegen apartheid af te schaffen: sancties of een ‘kritische dialoog’? Vervolgens zal ook worden gekeken naar de apartheidstandpunten die de Hervormde, Gereformeerde en Gereformeerd Vrijgemaakte kerken innamen. Binnen de Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken kwam rond 1960 de discussie over apartheid op gang. Een dergelijke debat bleef binnen de vrijgemaakte kerken tot het einde van de jaren zeventig uit. Voor de beschrijving van de houding van de Nederlandse politiek ten opzichte van apartheid is vooral gebruik gemaakt van het proefschrift van De Boer, voor de houding van de Hervormde en de Gereformeerde Kerken is vooral gekeken naar het proefschrift van Meijers. De aandacht in dat hoofdstuk voor zowel

kerken als politiek partijen komt voort uit het dubbele karakter van het GPV, een politieke partij die een exclusieve band had met de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt.

In het derde hoofdstuk zal tenslotte het apartheidstandpunt van het GPV centraal staan. Het grootste deel van het hoofdstuk bestaat uit een onderzoek naar de manier waarop het apartheidstandpunt van het GPV zich ontwikkelde. Welke motieven droeg de partij zelf aan voor haar apartheidstandpunt en hoe verdedigde zij haar standpunt in de richting van de eigen achterban, in de Tweede Kamer en in de media? Daarnaast zal er speciale aandacht zijn voor de ideeën die twee vooraanstaande GPV'ers hadden over apartheid, namelijk Verbrugh en P. Jongeling (1909-1985). Verbrugh heeft het apartheidstandpunt van de partij voor een belangrijk deel ontwikkeld en zou er tot aan het begin van de jaren negentig invloed op blijven uitoefenen. Jongeling hield zich als bekendste parlementariër van de partij minder bezig met apartheid dan Verbrugh, maar hij was wel bestuurslid van de Nederlands Zuid-Afrikaanse Werkgemeenschap (NZAW), een organisatie die tot doel had de banden tussen Nederland en wit Zuid-Afrika te verbeteren door in Nederland begrip te wekken voor apartheid.

Bij de beantwoording van de hoofdvraag is vooral gekeken naar de ontwikkelingen binnen het GPV die hebben geleid tot het apartheidstandpunt. Daarmee is het een politieke geschiedenis geworden die zich concentreert op één standpunt van één partij. In het gebruik van de literatuur komt deze aanpak ook terug. De bronnen en archieven hebben vrijwel allemaal direct betrekking op de partij of op leidende figuren binnen het GPV. Naast de persoonlijke archieven van Jongeling en Verbrugh is ook gebruik gemaakt van de archieven van het GPV en de GKV. Ook zijn een aantal 'vrijgemaakte' media, waaronder het *Nederlands Dagblad* en *De Reformatie* gebruikt. Het *Nederlands Dagblad*, waar Jongeling lange tijd hoofdredacteur van was, is bekeken rondom enkele belangrijke gebeurtenissen in de Nederlands-Zuid-Afrikaanse verhoudingen. Onder meer de gebeurtenissen rond Sharpeville in 1960, de opstand in Soweto in 1976 en de bijna-kabinetscrisis in 1980. Van het vrijgemaakte kerkblad *De Reformatie* zijn alle jaargangen nagegaan. Een andere belangrijke bron was het partijblad van het GPV, *Ons Politeuma*, dat vanaf 1976 *Ons Burgerschap* zou heten. Door de bovenstaande bronnen te raadplegen is een beeld verkregen van de principes die voor het GPV leidend waren voor het standpunt van de partij ten opzichte van apartheid. Naast de bovenstaande bronnen zijn op politiek gebied ook de verkiezingsprogramma's van de partij geraadpleegd. Daarin was vanaf de jaren zestig iedere keer een paragraaf over apartheid opgenomen. De visie op apartheid die bij elke verkiezing daarin werd beschreven, week niet af van wat er in

de partijprogramma –binnen het GPV politieke richtlijnen genoemd-, over de kwestie was geschreven. Om die reden haal ik vooral het partijprogramma aan, in plaats van de verschillende verkiezingsprogramma's. Naast deze bronnen zijn ook de *Handelingen van de Tweede Kamer* geraadpleegd. Het parlement was de plaats waar de partij daadwerkelijk politiek bedreef en haar standpunten uitdroeg. De *Handelingen* zijn bekeken in de periode 1960-1990.

Een beperking van de keuze voor 'interne' bronnen is dat zich een 'blinde vlek' ontwikkelt voor gebeurtenissen die plaatsvonden buiten de partij, maar zeer relevant zijn om het verhaal te kunnen volgen. Om dat te voorkomen is ervoor gekozen in hoofdstuk één en twee een breder kader te schetsen van de geschiedenis van het GPV en de gebeurtenissen rondom apartheid in Nederland tussen 1950 en 1990. Daarbij is gebruik gemaakt van beschikbare binnenlandse en buitenlandse literatuur.

Wat betreft de termen die worden gebruikt het volgende, bij de aanduiding van bevolkingsgroepen heb ik ervoor gekozen om te spreken over wit en zwart. Meestal wordt de witte bevolking blank genoemd, maar door de termen wit en zwart te gebruiken wordt het duidelijk dat beide termen een constructie zijn. Als er wordt geschreven over de Afrikaners wordt de Afrikaanstalige witte bevolking van Zuid-Afrika bedoeld. Wanneer er bij de jaartallen wordt geschreven over de jaren vijftig, zestig, enzovoorts, dan heeft dat betrekking op decennia in de twintigste eeuw.

Hoofdstuk 1 Een partij geboren uit de kerkgemeenschap

Het begin van de ARP

De Antirevolutionaire Partij die in 1879 was opgericht door Abraham Kuyper, was de eerste landelijke politieke partij in Nederland. Kuyper bouwde voort op de ideeën van zijn mentor Guillame Groen van Prinsterer. Eén van de centrale ideeën die Kuyper van Groen van Prinsterer overnam en dat later ook voor het apartheidstandpunt van het GPV van belang zou worden was het antirevolutionaire idee, dat Groen van Prinsterer in 1847 uiteengezet had in zijn bekendste werk *Ongeloof en Revolutie*. Hij bestempelde daarin zijn beginselen als anti-revolutionair en christelijk-historisch. Revolutie was in zijn ogen het niet willen buigen van de mens voor de autoriteit van God en de geboden die Hij aan de mens oplegde. Als belangrijkste reden voor revolutie noemde hij het ongeloof van de mens. De revolutie tegen God zou ook leiden tot een revolutie tegenover de ‘medemens’, omdat de mens eigen revolutionaire wetten en regels zou gaan maken. Die regels zouden vervolgens de mens op een verkeerde weg brengen. Doordat de menselijk natuur zondig was zou hij geen principiële weerstand kunnen bieden aan de dynamiek van de Revolutie. Die ‘dynamiek’ zou volgens hem leiden tot: ‘de meest buitensporige ongerijmdheden en tot de ergste gruwelen’.⁶ Groen van Prinsterer zag dat verschijnsel terugkeren bij de Franse Revolutie. Die zou volgens hem in alle redelijkheid zijn begonnen, terwijl ze eindigde met het schrikbewind van de Jakobijnen waarbij vele duizenden hun leven verloren onder de guillotine.⁷ Groen van Prinsterer geloofde dat de wereldgeschiedenis werd voortgestuwd door zowel goede als slechte ideeën en overtuigingen. Die slechte ideeën en overtuigingen waren niet gebaseerd op de Bijbel en God werd niet centraal gesteld in die uitgangspunten. Uitgaande van dat idee over de wereldgeschiedenis zouden in politiek opzicht volgens Groen van Prinsterer alleen christelijk gemotiveerde ideeën ‘goed’ zijn. Hij wees bijvoorbeeld het humanisme af, omdat deze niet God, maar de mens centraal stelde in haar denken. Het ideaal dat Groen van Prinsterer voor ogen stond was dat Nederland een christelijke staat zou worden.⁸ In de ideeën van Groen van Prinsterer vormde de christelijke staat een buffer tegen humanistisch denken, dat de mens zou afleiden van God. Het verzet tegen de humanistische waarden van revolutie en ongeloof, dat begon met de geschriften van Groen van Prinsterer, vormde een belangrijke pijler van de AR-

---

⁶ G.J. Schutte, *Het calvinistische Nederland. Mythe en werkelijkheid* (Hilversum 2000) 129. Door Schutte vrij geciteerd naar: G. Groen van Prinsterer, *Ongeloof en Revolutie. Eene reeks van historische voorlezingen* (1847) 6.

⁷ Ibidem.

⁸ Puchinger, *Prof. Dr. K. Schilder in historisch perspectief* (Haarlem 1987) 13.

beweging en later van de ARP.⁹ Het antirevolutionaire van Groen van Prinsterer had vooral te maken met de afwijzing van theorieën die de mens, in plaats van God, centraal stelden.

Vanuit de antirevolutionaire basis, die werd gelegd door Groen van Prinsterer, bouwde Kuyper de AR-organisatie verder uit. Het grootste deel van de aanhang van de ARP bestond uit gereformeerden. Vanaf 1814 had deze groep tot de orthodoxe vleugel van de Hervormde Kerk behoord. Maar tijdens twee kerkelijke conflicten, *De Afscheiding* van 1834 en *De Doleantie* van 1886, verlieten de gereformeerden de Hervormde Kerk.¹⁰ In 1892 vormden een deel deze 'Afgescheidenen' samen met de 'Dolerenden' de Gereformeerde Kerken. Kuyper werd voor deze groep een belangrijke voorman en onder zijn leiding verenigden de gereformeerden zich in zowel kerkelijk als politiek opzicht.¹¹ Kuypers centrale boodschap week weinig af van die van Groen van Prinsterer, ook hij vond dat de politiek zich te richten had naar de wil van God en christelijk moest zijn. Dankzij een goede organisatie wist Kuyper de ARP binnen enkele jaren een belangrijke stem te geven in de landelijke politiek.¹²

Aan het einde van de negentiende eeuw doorbrak Kuyper de tegenstelling die eeuwenlang had bestaan tussen katholieken en protestanten in Nederland, door op politieke gebied samenwerking te zoeken met de katholieken. Hij verklaarde die keuze door aan te geven dat, wanneer de confessionele partijen niet zouden samenwerken, ze geen tegenwicht konden bieden aan de liberale partijen in de Tweede Kamer. Naar zijn achterban verantwoordde Kuyper die stap met het beginsel van de *Antithese*. De belangrijkste scheiding in de samenleving liep volgens hem niet tussen protestanten en katholieken, maar tussen christenen (anti-revolutionairen) en niet-christenen (revolutionairen).¹³ Dat idee van een tegenstelling tussen christenen en niet-christenen was de kern van de *Antithese*. Kuyper bouwde daarmee voort op Groen van Prinsterers verzet tegen de humanistische ideeën van de Verlichting en de Franse Revolutie, en gaf deze een plaats in de negentiende-eeuwse politieke praktijk. Voor de gereformeerden opende de *Antithese* de mogelijkheid een politiek verbond te sluiten met katholieken. Door de politieke steun die de ARP en de Rooms-Katholieke Socialistische Partij (RKSP) elkaar gaven, konden kwesties die voor beide partijen belangrijk

---

⁹ Arie van Deursen, 'Van antirevolutionaire richting naar antirevolutionaire partij 1829-1871' in: George Harinck ed., *De Antirevolutionaire Partij* Passage deel 16 (Hilversum 2001) 15.

¹⁰ Karel Blei, *De Nederlandse Hervormde Kerk. Haar geschiedenis en identiteit* Wegwijs (Kampen 2000) 87-101. De beide groepen behoorden tot de orthodoxe vleugel van de Hervormde Kerk. De kerkelijke geschillen hadden vooral betrekking op de uitleg van de bijbel. De orthodoxe groepen wilden vasthouden aan de traditionele uitleg van de bijbel, terwijl er binnen de Hervormde Kerk ook een aantal theologen waren die een meer vrijzinnige uitleg van de bijbel voorstonden.

¹¹ Van Deursen, *Van antirevolutionaire richting* 11-92.

¹² Doeko Bosscher, *Om de erfenis van Colijn. De ARP op de grens van twee werelden 1939-1952* (Alphen aan de Rijn 1980) 19-23.

¹³ *Ibidem* 28-29.

waren gerealiseerd worden. Zo werd door de gezamenlijke politieke strijd in 1917 de gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs bewerkstelligd.¹⁴

Naast het beginsel van de *Antithese* schiep Kuyper met de theorie van *Soevereiniteit in eigen kring* een belangrijke voorwaarde voor de latere verzuiling. De samenleving werd daarbij opgedeeld in een aantal verschillende gebieden. *Soevereiniteit in eigen kring* beschreef de relatie tussen kerk, overheid en samenleving. Naar Kuypers opvatting had God de kosmos geschapen als een veelheid van ‘levenskringen’, die ieder een eigen functie hadden.¹⁵ Zo waren er levenskringen van de staat, de school en de kerk. De verschillende kringen waren niet ondergeschikt aan elkaar, de staat mocht bijvoorbeeld geen invloed hebben op de kerkelijke kring.¹⁶ De levenskringen in de samenleving bestonden, in het idee van Kuyper, op een organische manier naast elkaar. In de samenleving was volgens Kuyper, de wil van God – zijn soevereiniteit- op een natuurlijke wijze aanwezig. God zou de overheid hebben aangesteld, de gereformeerde diende daarom het gezag van de overheid erkennen. De overheid moest echter ook het gezag van de kerk erkennen, omdat die door God in het leven was geroepen. De soevereiniteit van staat en kerk werden, volgens Kuyper idealiter, door elkaar begrensd. Naast de kerk en de staat die elkaar begrepen was er nog de vrijheid van het individu.¹⁷ Kuypers ideaal was een ‘vrij individu, in een vrije kerk in een vrije staat.’ Het gehele leven, alle verschillende kringen stonden volgens Kuyper in dienst van God. De gereformeerden gebruikten het principe van *Soevereiniteit in eigen kring* voor het opbouwen van eigen instellingen.¹⁸ De *Antithese* en de *Soevereiniteit in eigen kring* waren beide vooral gericht op het behoud en de uitbreiding van de waarden van de gereformeerde kring. Ze bezaten echter weinig relevantie voor samenwerking over kerkmuren heen, met niet-christelijke groepen in de samenleving.

De verzuiling

Door het opbouwen van eigen organisaties bij verschillende groepen in de samenleving trad vanaf het einde van de negentiende eeuw een verschijnsel op dat ook haar weerslag zou

---

¹⁴ J.C. Hordijk, *De democratie van het respect. Schoolstrijd, levensbeschouwing en politiek debat* (Delft 2001) 68-96. De schoolstrijd had te maken met de gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs. Volgens de confessionele partijen moesten scholen op een eigen niet-openbare grondslag dezelfde rechten en subsidie krijgen als het openbaar onderwijs. In 1917 werd de wet aangenomen die dat regelde.

¹⁵ G.J. Schutte, *Nederland en de Afrikaners. Adhesie en Aversie: over stamverwantschap, boerenvrienden, Hollanderhaat, calvinisme en apartheid* (Amsterdam 1986) 158.

¹⁶ Ibidem 119-127.

¹⁷ Erica Meijers, *Blanke broeders-zwarte vreemden. De Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de apartheid in Zuid-Afrika 1948-1972* (Hilversum 2008) 155.

¹⁸ Schutte, *Nederland en de Afrikaners* 27.

hebben op het GPV en de vrijgemaakten, de verzuiling. De ARP van Kuiper stond in het middelpunt van die ontwikkeling. Verschillende groepen binnen de samenleving hadden zich vanaf het einde van de negentiende eeuw steeds sterker geprofileerd. Er ontstonden in die periode zuilen van katholieken, protestanten, sociaal-democraten en liberalen. Binnen die groepen leefde de gedachte dat men tot een specifieke ‘morele gemeenschap’ behoorde. Die gemeenschap kenmerkte zich door een eigen identiteit met eigen inzichten op levensbeschouwelijk, politiek en moreel terrein. Daarnaast had men binnen die gemeenschap ook een zingevend verleden met eigen tradities en gebruiken. Voor de katholieken en protestanten kwam er met de eigen zuil ook een sterkere vervlechting tussen de religieuze, politieke, economische en culturele activiteiten, die haar beslag kreeg in een netwerk van stichtingen, verenigingen en organisaties die alles regelden voor de leden van de gemeenschap. Het leven van een groot deel van de bevolking speelde zich tussen 1900 en 1960 af binnen de eigen zuil, zo gingen gereformeerde kinderen naar gereformeerde scholen, deden socialisten vooral de boodschappen bij socialistische winkeliers en konden de katholieken studeren aan een Katholieke universiteit.¹⁹ De nadruk op de identiteit van de zuil leidde ook tot een stelsel van geboden en verboden voor de achterban. Zo werden de ideeën van Kuiper voor de gereformeerden een belangrijk ijkpunt voor de bepaling van de eigen gemeenschap. Zijn ideeën hadden immers de voorwaarden geschapen voor een protestantse zuil, zijn theorie was daarmee ook van belang voor het voortbestaan ervan. Kritiek hierop stond daarmee gelijk aan kritiek op de zuil waarin men zichzelf ook bevond.²⁰

De ARP bewaakte de erfenis die ze van Kuiper had meegekregen en werkte in de politiek ondertussen samen met de liberalen en de katholieken. Door de samenwerking met andere grote partijen kon de partij een aantal keer de minister-president leveren, onder meer gedurende een groot deel van de jaren dertig. Omdat de antirevolutionairen als enige grote partij bij de verkiezingen van 1933 enkele zetels wonnen, werd de leider van de ARP, Hendrik Colijn, opgedragen een kabinet te vormen. Colijn nam in dat kabinet zelf zitting als premier en zou dat tot aan het begin van de Tweede Wereldoorlog blijven.²¹ Dat de ARP lange tijd in het centrum van de macht verbleef, had voor een belangrijk deel te maken met de politiek van de KVP, de opvolger van de RKSP, die lange tijd niet wilde samenwerken met de

---

¹⁹ Piet de Rooy, ‘Een zoekende tijd. De ongemakkelijke democratie 1913-1949’ in: Remieg Aerts ed., Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990 (Iedruk 1999, 2e herz. uitgave Nijmegen 2001) 199.

²⁰ G. Dekker, *De stille revolutie. De ontwikkeling van de gereformeerde kerken tussen 1950-1990* (Kampen 1992) 12-15.

²¹ Jan P. Stoop, ‘De ARP in het interbellum’ in: George Harinck ed., De Antirevolutionaire partij 1829-1980 Passage 16 (Hilversum 2001) 189.

socialisten. Mede daardoor kon Colijn ondanks zijn geringe achterban in de jaren dertig premier worden van Nederland.²² De ARP wist zich in die periode te profileren en trok ook stemmers van buiten de eigen achterban. De latere partijleider van de Antirevolutionairen, Johannes Schouten zag die ontwikkeling met lede ogen aan.²³ De ARP was onder Colijn volgens Schouten teveel tegen de liberale partijen aan gaan leunen, wat ten koste zou gaan van de antirevolutionaire wortels van de partij. Daardoor kwamen er ook vrijzinnigere invloeden binnen de partij.²⁴ Vanuit het idee van de verzuiling was deze opvatting van Schouten te begrijpen. De uniformiteit van de gereformeerde zuil werd echter niet alleen van buitenaf bedreigt. Binnen de Gereformeerde Kerken kwam ook steeds meer onenigheid over bepaalde leerstellingen. Daarmee werden de eerste scheuren zichtbaar in de gereformeerde zuil.

Onenigheid binnen de Gereformeerde Kerken

Binnen de Gereformeerde Kerken trad enkele decennia na de oprichting in 1894 verstarring op. De ideeën van Kuyper waren binnen de ARP en de Gereformeerde Kerken boven alle twijfel verheven geraakt.²⁵ Dat had voor een belangrijk deel te maken met de verzuiling, waarin juist het eigen verleden, met alle tradities moest worden gekoesterd en bewaard. Van buitenaf was weinig te zien aan de gereformeerde zuil, met Colijn als premier scheen het met de gereformeerden juist beter te gaan dan ooit. Ondertussen was er binnen de kerken sprake van scherpe, vooral theologische, tegenstellingen. Eén van die conflicten ging over de vraag, in hoeverre bijbelse verhalen letterlijk dienden te worden genomen. De synode –de overkoepelende kerkelijke vergadering– was in meerderheid voor een letterlijke interpretatie van de bijbelse verhalen en zette ds. J.G. Geelkerken, die deze letterlijke visie bestreed, af als predikant. Zo'n 7000 mensen verlieten vanwege dat verschil van inzicht de Gereformeerde Kerken.²⁶ Na deze kerkscheuring keerde de rust in de kerken echter nog niet terug.

Rond 1930 ontstond er binnen de gereformeerde wereld een vernieuwingsbeweging, waarbij ook vooraanstaande predikanten en hoogleraren zich aansloten. Belangrijk voormannen van deze beweging waren H. Dooyeweerd, K. Schilder en D. H. Th. Vollenhoven. De vernieuwingsbeweging richtte zich vooral op geestelijke vernieuwing op kerkelijk, theologisch en wijsgerig gebied. Schilder –een van de hoogleraren aan de

---

²² De Rooy, 'Een zoekende tijd' 205-217.

²³ Bosscher, *Om de erfenis* 32.

²⁴ R.S. Zwart, *Gods wil in Nederland. Christelijke ideologieën en de vorming van het CDA (1880-1980)* Historische Boekerij 4 (Kampen 1996) 124-125.

²⁵ Dekker, *De stille revolutie* 12-15.

²⁶ George Harinck, *De kwestie Geelkerken. Een terugblik na 75 jaar* idem ed., Ad Chartas 5 (Barneveld 2001).

protestantse theologische universiteit in Kampen- zou in 1944 schrijven dat het gereformeerde kerkelijke leven, te ‘genoegzaam en zelfverzekerd’, was geworden, ‘in plaats van profetisch, priesterlijk en koninklijk’.²⁷ De vernieuwingsbeweging leidde tot beroering op kerkelijk terrein, omdat ook bepaalde uitspraken van Kuyper over de *Gemene gratie* en de doop werden bekritiseerd.²⁸

De opvattingen van Kuyper over die kwesties waren volgens Schilder niet in lijn met de Bijbel. Kuyper was van mening dat er twee verschillende soorten genade waren. In de eerste plaats was er de christelijke genade, die God gaf aan mensen die in hem geloofden. Aan de andere kant zou God ook de chaos uit willen sluiten in de wereld, en daarvoor gaf hij de *Algemene genade* die ook wel *Gemene gratie* werd genoemd. Genade kon volgens Schilder niet worden gekoppeld aan de schepping als geheel, zij zou er volgens hem alleen zijn voor mensen en niet werken door instituties zoals bijvoorbeeld de staat. Alleen door Christus zou God volgens Schilder zijn genade hebben gegeven. De kritiek van Schilder werd door de gereformeerde synode niet gegrond verklaard.²⁹ Bij de onenigheid over de doop ging het over de vraag of de doop ‘echt’ zou zijn geweest, wanneer een dopeling zich later van het christelijk geloof afkeerde. Volgens Kuyper was de doop in zo’n geval niet echt geweest.³⁰ Volgens Schilder hing de echtheid van de doop niet af van de latere keuze van de mens en was ze altijd echt. Lange tijd was er sprake van een patstelling in de kerken over de *Gemene gratie* en de doop.

De twee geschilpunten werden op de spits gedreven toen de gereformeerde synode in 1942 aankondigde de uitspraken van Kuyper over de *Gemene gratie* en de doop tot officiële kerkleer te willen verheffen. In 1944 kondigde de synode aan tuchtmaatregelen te willen treffen tegen predikanten en hoogleraren die niet instemden met de controversiële besluiten die door de kerkvergadering in 1942 waren genomen. Ongeveer tien procent van de kerkleden, zo’n vijftigduizend mensen, was het niet met die maatregelen van de synode eens en besloten de Gereformeerde Kerken te verlaten. Die leden sloten zich in 1944 aaneen tot de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt en maakten al meteen een begin met de oprichting van vrijgemaakte scholen en andere vrijgemaakte organisaties. Waar Kuyper in de negentiende eeuw de gereformeerden had samengebracht binnen een eigen zuil, zo begonnen ook de vrijgemaakten met de opbouw van een eigen minizuil. Een deel van de vrijgemaakten wilde

---

²⁷ Van Deursen, ‘Van Antirevolutionaire richting’ 33.

²⁸ M. te Velde, ‘Vernieuwing en conflict in de jaren dertig’ in: D. Deddens ed., *Vrijmaking-Wederkeer. Vijftig jaar vrijmaking in beeld gebracht. 1944-1994* (Barneveld 1994) 28-34.

²⁹ Gert-Jan van Rijn, *Het Gereformeerd Politiek Verbond 1948-1963* (Scriptie geschiedenis RUG Groningen 1985) 30-31.

³⁰ Jeroen Koch, *Abraham Kuyper. Een biografie* (Amsterdam 2006)398-404.

ook in politiek opzicht breken met de Gereformeerde Kerken en daarom niet langer lid blijven van de ARP.³¹

De oprichting van het GPV

Het ARP-bestuur had de ontwikkelingen binnen de Gereformeerde Kerken rond de vrijmaking wel gevolgd, maar omdat de vernieuwingsbeweging vooral kerkelijk van aard was beschouwden de bestuurders van de ARP het als een kerkelijke kwestie. De achterban van de ARP bestond in die periode uit leden van diverse kerkgenootschappen die gewoon samenwerkten binnen de partij. De partijleiding ging ervan uit dat de vrijgemaakten van het kerkelijke conflict geen politiek probleem zouden maken.³² De antirevolutionaire partijtop had ook het idee dat andere problemen urgenter waren voor de partij dan een kerkscheuring binnen de Gereformeerde Kerken. Zo wilde Schouten, die Colijn na de oorlog was opgevolgd als partijleider, de partij weer het elan geven van voor de oorlog, bij het partijkader miste hij daarvoor echter het enthousiasme. Daarnaast diende hij richting te geven aan de wensen die leefden bij een nieuwe generatie antirevolutionairen, die minder gehecht waren aan het oude 'kuyperiaanse' gedachtegoed, met ideeën als antithese en verzuiling.³³ Het conflict in de Gereformeerde Kerken was daarmee, naast de onenigheid binnen de partij en het feit dat de ARP niet in de regering was gekomen, slechts één van de vele problemen waar Schouten zich als leider van de ARP voor zag geplaatst.

Met betrekking tot de vrijgemaakte ARP'ers wilde het bestuur van de partij kerkelijke blokvorming voorkomen. Toen de vrijgemaakten vanaf 1945 in verschillende plaatsen zelfstandige kiesverenigingen begonnen op te richten werden die door het partijbestuur niet erkend.³⁴ De vrijgemaakte ARP'ers gaven aan dat ze die zelfstandige kiesverenigingen wel moesten oprichten, doordat ze om vooral kerkelijke redenen niet meer samen konden werken met lokale vertegenwoordigers van de ARP. Ze zouden een 'ethisch conflict' ervaren. Met die term bedoelden zij dat het niet goed zou zijn dat men op zondag, vanwege een kerkelijke scheuring niet meer samen in de kerk zat, terwijl men de rest van de week wel gezamenlijk politiek bedreef.³⁵ Het bestuur van de ARP wilde echter niet ingaan op de eis om over

---

³¹ J. van der Jagt, 'Een partij als geen andere. Over ontstaan, grondslag en doelstelling' in: J. van der Jagt ed., Gedenkboek GPV 1948-1988 (Amersfoort 1988) 56-62.

³² van Deursen, 'Van Antirevolutionaire richting' 33.

³³ George Harinck, 'Het ontstaan van het Gereformeerd Politiek Verbond 1945-1949' in: Idem ed., De Antirevolutionaire partij 1829-1980 Passage 16 (Hilversum 2001) 224.

³⁴ Ibidem. Binnen de structuur van de ARP waren de lokale kiesverenigingen de instanties die op de landelijke vergadering het bestuur kozen.

³⁵ J. Kamphuis, 'Voortgaande reformatie' in: D. Deddens ed., Vrijmaking-Wederkeer. Vijftig jaar vrijmaking in beeld gebracht 1944-1994 (Barneveld 1994) 123-125. J.P. de Vries, 'Van zwakheden en zegeningen' in:

kerkelijke zaken te praten binnen de partij.³⁶ Volgens Schouten zouden verschillende kerkelijke ARP-kiesverenigingen per plaats niet alleen de samenwerking binnen de partij bemoeilijken, maar konden ze ook leiden tot een totaal uiteenvallen van de partij in verschillende protestants-christelijke fracties.³⁷ De ARP was door Kuyper opgezet als een partij waarin verschillende protestantse kerken elkaar in politiek opzicht konden vinden. De vrijgemaakte kiesverenigingen die niet samen wilden werken binnen de ARP waren niet welkom in de partij.³⁸ De bezwaarden wisten niet duidelijk te maken wat zij verwachtten van de leiding van ARP. Moest die besluiten van de gereformeerde synode afkeuren, of gereformeerde kopstukken royeren als lid van de ARP?³⁹ Doordat er op deze vragen geen antwoord kwam, ontstond een schimmige situatie. Schouten wilde de vrijgemaakten liever niet verliezen: ‘hij realiseerde zich dat de partij geestelijke kracht ontbeerde, een kracht die wel sprak uit de soms bevlogen vrijgemaakte kritiek’.⁴⁰ Hij was echter van mening dat kerk en politiek gescheiden van elkaar dienden te bestaan en wilde op dat punt niet toegeven. Doordat de vrijgemaakten ook bij hun standpunt bleven, was er geen sprake van toenadering tussen de ARP en een deel van de vrijgemaakten.⁴¹

In 1948 kwamen er vanuit het hele land vrijgemaakte ARP-leden bij elkaar op een congres in Amersfoort om te spreken over de te volgen koers voor de vrijgemaakte groep binnen de ARP. Op dat congres kwam het tot een aantal conclusies die de aanzet gaven voor de oprichting van een nieuwe politieke partij, het Gereformeerd Politiek Verbond.⁴² De twijfel onder de vrijgemaakte achterban over nut en noodzaak van een eigen partij bleef bestaan. In 1950 stemde maar iets meer dan de helft van 48.000 GKV-leden op de partij.⁴³ De partij zou in 1963, vijftien jaar na de oprichting een zetel krijgen in de Tweede Kamer.

Over het ontstaan van het GPV merkte J. van der Jagt -lid van het GPV-bestuur en medeauteur van het gedenkboek van de partij- in 1988 op: ‘In 1948 stond ons één ding duidelijk voor ogen: we mochten niet dezelfde structurele fout maken van de AR-partij door de confessie van de kerk voor de politiek niet relevant te achten. We wilden geen politieke

---

P.Jongeling ed., Het vuur blijft branden. Geschiedenis van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) in Nederland 1944-1979 (Kampen 1979) 60-62.

³⁶ George Harinck, ‘Het ontstaan van’ 226-229.

³⁷ Ibidem 225.

³⁸ Van Rijn, Het Gereformeerd Politiek Verbond 31.

³⁹ Jurjen P. de Vries, ‘Het Amersfoorts congres –bakermat voor een premature geboorte. Een nabeschuiving’ in: George Harinck en Rienk Janssens ed., Het Amersfoorts congres van 1948 Ad Chartas I (Barneveld 1998) 149.

⁴⁰ George Harinck, ‘Het ontstaan van’ 225.

⁴¹ Ibidem 226.

⁴² Ibidem 226-229.

⁴³ R. Kuiper, ‘Bijlage: statistisch overzicht ledenverloop ARP, GPV, RPF’ in: R. Kuiper en W. Bouwman ed., De organisatie van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1994 Vuur en Vlam 2 (Amsterdam 1998) 338.

beginsel- of programmapartij zijn, maar een partij op grondslag van Schrift en Belijdenis.’⁴⁴ Aan de oprichting van de partij was veel discussie voorafgegaan. En ook na de oprichting GPV werd er binnen de partij nog regelmatig gedebatteerd over haar bestaansgronden. De twijfel die onder de vrijgemaakten bestond over de juistheid van een eigen partij bleef in de jaren vijftig bestaan, ook toen stemde een aanzienlijk deel van hen niet op het GPV.⁴⁵ De breuk met de Gereformeerde Kerken werd door de vrijgemaakten als noodzakelijk gezien, maar een deel van hen sloot de samenwerking op politiek terrein niet direct uit. De ARP was voor de vrijgemaakten toch hun hele leven dé politieke partij geweest.⁴⁶

De verkerkelijking van de politiek

Het aantal vrijgemaakten dat op het GPV stemde, groeide in de loop van de jaren vijftig echter wel gestaag. Het werd in die periode duidelijk dat er in kerkelijk opzicht geen sprake meer zou zijn van toenadering tot de Gereformeerde Kerken. Toenadering tot de ARP kwam daardoor evenmin dichterbij, doordat veel gereformeerden lid waren van die partij. De vrijgemaakten werden daardoor gedwongen te kiezen. Met de keuze voor de vrijgemaakte kerk lag ook de politieke keuze voor het GPV voor de hand. De eerste voorzitter van het GPV, de predikant F.A. den Boeft verwoordde de keuze waar mensen voor stonden als volgt: ‘Als onze partij niet uit de kerkgemeenschap geboren wordt, dan is het met ons gedaan’.⁴⁷ Die uitspraak tekent de gespannen sfeer binnen de partij, het was onduidelijk of er voldoende draagvlak zou komen voor het GPV. Omdat er slechts weinig ARP-politici met de vrijmaking waren meegegaan, waren het vooral predikanten met weinig politieke ervaring die de partij leidden. Door de invloed van de predikanten werd de verwevenheid tussen kerk en politiek bij het GPV een stuk hechter dan bij de ARP. Het GPV wilde een getuigenispartij worden: een partij die er vooral op was gericht de samenleving weer te ‘kerstenen’. De vrijgemaakte kerk was behalve de geestelijke motor achter de partij, ook de leverancier van nieuwe leden, vanuit die kerken zou de nieuwe aanwas komen voor de partij.⁴⁸

---

⁴⁴ Van der Jagt, ‘Een partij als’ 62.

⁴⁵ Kuiper, ‘Bijlage: statistisch overzicht ledenverloop’ 338.

Uit de statistiek waarin het aantal GPV-kiezers en de belijdende leden van de kerk is opgenomen blijkt dat in 1950 60 procent van de leden stemde op het GPV in 1956 was dat opgelopen tot 75 procent en in 1963 bij het behalen van de eerste zetel in de Tweede Kamer stemde 85 procent op de eigen partij. Er vanuit gaande dat niet iedereen stemt bij verkiezingen en dat ook niet vrijgemaakten wellicht op de partij zouden stemmen liggen deze cijfers dicht bij het werkelijke percentage dat vanuit de vrijgemaakte partij op het GPV stemde.

⁴⁶ Sol, ‘Partij van vrijgemaakte mannenbroeders’ 13.

⁴⁷ Ibidem 11.

⁴⁸ Ibidem

Die verwevenheid van politiek en kerk was een aspect waarin ARP-historicus De Wilde een ‘verkerkelijking van de politiek’ zag. Bij het GPV kon men pas volwaardig meedoen, wanneer men ook lid was van de vrijgemaakte kerken. Het instituut van de kerk werd door de vrijgemaakten volgens hem overschat wanneer zij haar ook voor de politiek in wilden zetten. De vrijgemaakten zouden volgens hem bezig zijn om zichzelf in een isolement te manoeuvreren, door niet open te staan voor personen van buiten de eigen kring. De ARP had ondanks de verzuiling altijd opengestaan voor leden van andere kerken en in politiek opzicht ook de samenwerking gezocht met andere partijen en regeringsverantwoordelijkheid genomen.⁴⁹ De ‘verkerkelijking van het politieke’, was iets dat A.J. Verbrugh, Kamerlid voor het GPV in de periode 1972-1981, juist zocht. Hij moest weinig hebben van de visie van Colijn waarin het van belang was dat men in het particuliere verenigingsleven zou vasthouden aan de christelijke en confessionele grondslag, maar in het publieke domein de constitutionele neutralistische regels zou laten gelden. Daarbij was Verbrugh het oneens met de houding van de ARP, om voor de praktijk van het beleid te zwijgen over God, of te doen alsof Hij alleen voor het verborgen persoonlijke geweten en niet voor het publieke leven zou bestaan. Burgers hadden echter volgens Verbrugh juist met dat publieke domein te maken.⁵⁰

Het niet willen scheiden van kerk en politiek was een belangrijk punt van verschil tussen het nieuw gevormde GPV en de ARP. Binnen de ARP was de relatie met de Gereformeerde Kerken altijd vaag gebleven. Het grootste deel van de achterban van de partij bevond zich in die kerken, maar de ARP sprak zich niet uit over kerkelijke kwesties. Met het afwijzen van de vrijgemaakte kiesverenigingen had de ARP-partijtop volgens de vrijgemaakten echter impliciet gekozen voor de gereformeerde meerderheid van de partij.⁵¹ Het GPV was als gereformeerd vrijgemaakte organisatie, in de ogen van een deel van de achterban direct verbonden met de kerkelijke vrijmaking. Waar bij de ARP de kerk ondergeschikt zou zijn gemaakt aan de politiek, was bij de vrijgemaakten de kerk het middelpunt van de samenleving. Het GPV zou in de beleving van een groot deel van haar leden de natie moeten bekeren tot die kerk door middel van de politiek.⁵² De partij wilde echter ook politiek bedrijven en niet alleen een kerkelijke partij zijn. Praktische bestuurswerk was daar een belangrijk onderdeel van wanneer de partij het oorspronkelijke antirevolutionaire gedachtegoed zou willen bewaren en in politiek opzicht tegenwicht wilde

---

⁴⁹ J.A. De Wilde en C. Smeenk, *Het volk ten baat. De geschiedenis van de AR-partij* (Groningen 1949) 731.

⁵⁰ Dr. A.J. Verbrugh, *Jong zijn, oud worden (Scheppende leiding in een periode vanaf ca. 1920)* (Amsterdam 2002) 104.

⁵¹ George Harinck, ‘De Antirevolutionaire Partij en de vrijgemaakten (1945-1949)’ in: George Harinck en Rienk Janssens ed., *Het Amersfoorts congres van 1948* Ad Chartas reeks I (Barneveld 1998) 30-31.

⁵² Klapwijk, ‘Een gereformeerd’ 57-58.

bieden aan de ARP. Waar de ARP volgens het GPV verstek liet gaan verkondigde de partij zijn visie. Dat gebeurde vanaf de jaren vijftig onder meer op de thema's van zedelijkheid, gezagshandhaving en nationale zelfstandigheid.⁵³

De ideologie van het GPV, met haar nationaal-christelijke politieke oogmerk kreeg in Nederland weinig positieve respons. Samenwerking met de meeste andere partijen leek uitgesloten, vanwege een verschil in standpunten. Ook moesten veel vrijgemaakten in de jaren vijftig nog worden overtuigd om op het GPV te stemmen in plaats van op de ARP. Om dat te veranderen diende het GPV haar achterban bewust maken van de tegenstellingen tussen de ARP en het GPV. Het GPV probeerde die groep kiezers aan zich te binden door zichzelf neer te zetten als dé echte antirevolutionaire partij, waarbij men de ARP verweet af te dwalen van haar oorspronkelijke gedachtegoed. Jongeling, die het *Nederlands Dagblad* tot spreekbuis van de vrijgemaakte groep had ontwikkeld, uitte zijn zorgen over de koers van de ARP in de hoofdredactionele commentaren van die vrijgemaakte krant. De neergang die hij zag op het kerkelijk terrein bij de Gereformeerde Kerken leidde volgens hem ook tot verval op politiek terrein. Het GPV was in zijn ogen de enige partij waar de *Antithese* en de belijdenis van de kerk nog veilig waren.⁵⁴

Het GPV wilde duidelijk stelling nemen als christelijke partij. Volgens Verbrugh waren de GPV'ers het er in de beginperiode van de partij over eens dat de christelijke politiek in Nederland: 'in veel gevallen [was] verstart. Ze was geworden tot een verzuilde belangenpolitiek voor een christelijk volksdeel en niet veel meer. De belangen van kapitaal, arbeid, midden- en kleinbedrijf, kunstenaars, wetenschapsmensen, kerkelijken en onkerkelijken van verschillende soorten, werden met elkaar in evenwicht gebracht, zonder dat daar veel andere dan natuurrechtelijke beginselen bij te pas kwamen.' Dat God in deze verzuilde politiek vrijwel werd genegeerd was een aspect waar volgens Verbrugh nauwelijks meer over werd gesproken.⁵⁵ Het christendom zou volgens Verbrugh meer invloed moeten krijgen in het maatschappelijk leven en zeker in de politiek en er diende een duidelijke christelijke grondwet te komen. Hij was van mening dat de vigerende grondwet alleen gebaseerd was op rationalisme en humanisme. Er kon volgens Verbrugh wel sprake zijn van volksinvloed, maar niet van volkssoevereiniteit. Alleen God was soeverein en de mens mocht niet op zijn plaats willen zitten. In Verbrughs verwerping van het humanisme klonk duidelijk

---

⁵³ Ibidem 58.

⁵⁴ Ernst Hooiveld, 'Het ongedeelde leven. Het Gereformeerd Gezinsblad, 1848-1958' in R. Kuiper en W. Bouwman ed., *De organisatie van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1994* Vuur en Vlam deel 2 (Amsterdam 1998)168.

⁵⁵ A.J. Verbrugh 'Het ontstaan van de richtlijnen van de nationaal gereformeerde politiek' in: J. van der Jagt ed., *Gedenkboek GPV 1948-1988* (Amersfoort 1988) 68.

het gedachtegoed van Groen van Prinsterer en van Kuiper door. Verbrugh gaf aan zijn ideeën de termen, *universeel-christelijk –of nationaal-christelijk-* mee.⁵⁶ Met Kuiper en Groen van Prinsterer waren de vrijgemaakten diep overtuigd van het grondmotief van het neocalvinisme: de erkenning van de soevereiniteit van God over het gehele leven.⁵⁷

Bij haar oprichting in 1948 was vastgesteld dat het GPV geen beginselpartij zou worden zoals de ARP. Politieke beginselen die buiten de Bijbel lagen wees het GPV bij haar oprichting af. Het GPV zou alleen vanuit de Bijbel en een aantal geschriften uit de kerkgeschiedenis, de zogenaamde ‘belijdenisgeschriften’ politiek bedrijven.⁵⁸ Deze belijdenisgeschriften moesten volgens partijbestuurder van der Jagt: ‘...voorkomen dat anderen, onder het mom van interpretatie, iets van de grondslag af willen doen. Wie dan ook van de belijdenis wil afdingen, grote delen daarvan niet van belang acht voor de politiek, die ondermijnt het gezag van de Heilige Schrift en slaat een bres in de omheining die de christelijke politiek moet beschermen tegen de infiltratie door gedachtegoed dat aan de leer van de Bijbel vreemd is’.⁵⁹ De belijdenisgeschriften vormden als het ware een beschermende ring voor de politiek van het GPV.

Met alleen de Bijbel en de belijdenisgeschriften kon de partij echter moeilijk politiek bedrijven, er was volgens het partijkader een politiek programma nodig. Dat programma, binnen het GPV sprak men over richtlijnen, zou haar grondslag hebben in de Bijbel en de belijdenisgeschriften, en diende een praktische handleiding te gaan vormen voor de politiek van het GPV. Een deel van de achterban was het met een dergelijk richtlijnenprogramma niet mee eens, dat zou afbreuk doen aan het christelijke karakter van de partij. Zonder een dergelijk programma was het GPV, volgens Verbrugh een kerkverband dat aan politieke verkiezingen meedeed. Er waren echter volgens hem goede redenen voor een christelijke partij om een beginselprogramma te hebben, omdat: ‘...de politieke ideologieën, zoals van de volkssoevereiniteit, van het marxisme, van het conservatisme en van allerlei filosofische en geestelijke stromingen die daarachter staan, wel degelijk steeds terugkerende dwalingen in de moderne politieke geschiedenis vormen.’⁶⁰ De richtlijnen zouden er op termijn na veel

---

⁵⁶ Ewout Klei, ‘Een vrijgemaakt visioen: Verbrugh’s vroege visie op de staat’ *Denkwijzer* 5 (2007) 8-11.

⁵⁷ Gerrit J. Schutte, ‘In rapport met de tijd. De langzame omwenteling na 1967’, R. Kuiper en W. Bouwman ed., *Kinderen van de vrijmaking* Vuur en Vlam 3 (Amsterdam 2004) 317.

⁵⁸ De belijdenisgeschriften die het GPV hier centraal stelt zijn: de Dortse Leerregels. Dat zijn een aantal uitspraken van de synode van Dordrecht (1618-1619), de Heidelbergse Catechismus uit 1563 een leerboek over het gereformeerde geloof en de Nederlandse Geloofsbelijdenis, een belijdenisgeschrift dat voor het eerst werd opgesteld in 1561. Deze belijdenisgeschriften vormden de leerboeken over het christelijk geloof, daarin stonden de verschillende dogma’s en regels van het gereformeerde geloof beschreven.

⁵⁹ Van der Jagt, ‘Een partij als’ 58-59.

⁶⁰ A.J. Verbrugh, ‘Het ontstaan van de richtlijnen’ 69-70.

discussie in 1965 komen, maar belangrijker zijn de redenen die Verbrugh noemde waarom een dergelijk beginselprogramma relevant zou zijn. Het zou de vrijgemaakte middelen in handen geven om bepaalde politieke ‘dwalingen’ te bestrijden. Volkssoevereiniteit was al in de tijd van Groen van Prinsterer een belangrijk strijdpunt en zou ook worden bestreden in het beginselprogramma van het GPV. De volkwil was geen politiek doel in zichzelf, maar diende, volgens het partijprogramma, in relatie te staan tot de wil van God. Alleen God zou soeverein zijn, dat was volgens de partij niet iets dat aan een volk of staat kon worden toegekend.⁶¹ Dat de partij marxisme afwees had te maken met het feit dat Marx in zijn theorie geen plaats had ingeruimd voor God. Het zou een humanistische theorie zijn, die de mens centraal stelde. Voor het GPV waren een aantal van de centrale ideeën van Kuyper en Groen: de afwijzing van het humanisme, de soevereiniteit in eigen kring, de antithese nog altijd van belang. Die ideeën werkten door in de wijze waarop de partij zich wenste te organiseren, met een programma van richtlijnen dat gebaseerd was op de Bijbel en de belijdenis. Die keuzes van het GPV uit haar beginperiode zouden van groot belang zijn voor de wijze waarop de partij haar standpunt tegenover apartheid in Zuid-Afrika zou bepalen. De partij zou tot de jaren zestig vooral bezig zijn met de opbouw van een partijstructuur. Over apartheid werd binnen het GPV tot aan het einde van de jaren vijftig niet nagedacht. Pas in het eerste richtlijnenprogramma werd er aandacht besteed aan apartheid.

---

⁶¹ A.J. Verbrugh, *Hoe wij het verkiezen. Toelichting op het program van richtlijnen voor de nationaal-gereformeerde politiek van het gereformeerd politiek verbond* (1e druk 1964; 2e herz. uitgave Groningen 1966) 25.

Hoofdstuk 2   Kerkelijke en politieke contacten met Zuid-Afrika

Gemengde gevoelens over apartheid

Aanvankelijk was er in de Nederlandse media en bij verscheidene partijen negatief gereageerd op de verkiezingswinst in Zuid-Afrika van de Nationale Partij in 1948 en de daaropvolgende invoering van apartheid. Die reactie had te maken met de fascistische sympathieën van een deel van de NP gedurende de Tweede Wereldoorlog. In de jaren vijftig werd er in Nederland echter vooral positief gedacht over het apartheidsregime en werd apartheid beschouwt als een interne aangelegenheid van Zuid-Afrika. Deze (kortstondige) verandering in het denken over apartheid had te maken met een aantal veranderingen op het wereldtoneel tussen het einde van de Tweede Wereldoorlog en het begin van de jaren vijftig. In Nederland was evenals in andere westerse landen de angst voor het communisme toegenomen. Zuid-Afrika stelde zich op als een fel anticommunistisch land en was daardoor voor de westerse landen, ook vanwege de handelsroutes langs de Kaap, een strategische partner in de strijd tegen het communisme geworden. Daarnaast had Zuid-Afrika Nederland gesteund in de Verenigde Naties bij zijn streven voor het behoud van Nederlands Indië. Onder druk van de Verenigde Staten had Nederland zijn aanspraken op Indonesië opgegeven. In die kwestie had Nederland er op gewezen dat het ging om een binnenlandse aangelegenheid, waar buitenlandse inmenging niet gewenst was. Apartheid werd door de Nederlandse regering gedurende de jaren vijftig op eenzelfde wijze als een binnenlandse kwestie voor Zuid-Afrika beschouwd. In 1951 sloten Nederland en Zuid-Afrika een cultureel verdrag om de goede relaties tussen beide landen verder uit te bouwen. Al in de jaren dertig waren voorbereidingen getroffen voor een dergelijk verdrag, maar door de oorlog en het aan de macht komen van de Nationale Partij werd de ondertekening ervan vertraagd. In het cultureel verdrag werden de culturele banden die al vele tientallen jaren bestonden tussen de beide landen nog eens aangehaald. Men zou op vriendschappelijke wijze met elkaar omgaan en die vriendschapsbanden versterken.⁶² Net als aan het einde van de negentiende eeuw was er vanaf het begin van de jaren vijftig weer meer aandacht voor Zuid-Afrika. Aan het einde van de negentiende eeuw, was er tijdens de oorlogen die door de Afrikaners werden gevoerd tegen de Britten, bij een groot deel van de Nederlandse bevolking, bewondering geweest voor het verzet van de Afrikaners. Er was een

---

⁶² Maarten Kuitenbrouwer, 'Drie eeuwen Nederlandse betrokkenheid bij Zuid-Afrika: 1652-1952 in: Carry van Lakerveld red., *Nederland tegen apartheid* (Amsterdam 1994) 36-39. N.F.M Klein Goldewijk, *Zuid-Afrika in de Nederlandse politiek. Motivering en ontwikkeling van het Zuid-Afrika-standpunt van de Nederlandse regering, de ARP, de PvdA en de VVD in de periode 1960-1970* (Doctoraalscriptie RU Nijmegen 1994) 8.

gevoel van verbondenheid ontstaan en er werd gesproken over stamverwantschap. Tussen Nederland en Zuid-Afrika zouden belangrijke historische en culturele banden bestaan.

Rond 1960 veranderde de Nederlandse houding ten opzichte van apartheid, door binnen- en buitenlandse factoren opnieuw. De directe aanleiding voor die verandering waren de gebeurtenissen in het plaatsje Sharpeville. Daar opende de Zuid-Afrikaanse politie op 21 maart 1960, tijdens een vreedzame demonstratie het vuur op de zwarte betogers, negenenzestig demonstranten kwamen om het leven. In de dagen die volgden arresteerde het apartheidsregime meer dan achttienduizend burgers, riep de noodtoestand uit en verbood twee organisaties die opkwamen voor de rechten van de zwarte inwoners van Zuid-Afrika, het African National Congress (ANC) en het Pan Africanist Congress (PAC). Vanuit het buitenland werd geschokt gereageerd op het bloedbad.⁶³ De reacties op de gebeurtenissen in Sharpeville stonden echter niet op zichzelf, maar hadden te maken met andere ontwikkelingen waardoor de steun voor apartheid afnam.⁶⁴

Eén van die ontwikkelingen was de dekolonisatie. Inwoners van tal van Europese koloniën hadden meegevochten tijdens de Tweede Wereldoorlog en verlangden na de oorlog onafhankelijk te worden van de Europese moederlanden. In sommige gevallen werd er voor die zelfstandigheid gevochten, zoals in Nederlands Indië (1945-1949) en Indochina (1946-1954), maar het kon ook zonder strijd, zoals de Britten in 1947 in India lieten zien. Het waren vooral de ex-koloniën, die apartheid zagen als koloniale onderdrukking, die in de VN opriepen tot afschaffing ervan.⁶⁵ Door middel van verschillende moties en resoluties werd door de Verenigde Naties gepoogd de Zuid-Afrikaanse regering ertoe te bewegen haar apartheidspolitiek te stoppen.⁶⁶ Om te voorkomen dat de ex-koloniën communistisch zouden worden, was het voor de westerse landen belangrijk om niet te goede banden te hebben met het door die landen verfoeide Zuid-Afrika.⁶⁷ Onder druk van de internationale gemeenschap kwam Zuid-Afrika in een isolement te zitten. Tot sancties tegen het land kwam het echter niet. Voor de westerse landen in de VN-veiligheidsraad was het strategische belang van Zuid-Afrika, onder meer vanwege de aanwezige delfstoffen in het land, te groot.⁶⁸ Vanuit de

---

⁶³ De Boer, *Van Sharpeville tot Soweto* 81.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem 67-68.

⁶⁶ Zowel de algemene vergadering van de Verenigde Naties als de VN-veiligheidsraad namen een aantal resoluties aan tegen het apartheidsregime van Zuid-Afrika. De resoluties van de VN-veiligheidsraad hadden betrekking op het wapenembargo tegen het land. De algemene vergadering veroordeelde apartheid vanaf 1958 herhaaldelijk. De resoluties zijn allemaal terug te lezen op de site: <http://www.un.org/documents/resga.htm>.

⁶⁷ B.J.H de Graaff, *De mythe van de stamverwantschap. Nederland en de Afrikaners 1902-1930* (Amsterdam 1993) 14-15.

⁶⁸ De Boer, *Van Sharpeville tot Soweto* 74-81.

samenleving riepen organisaties en burgers de overheid op meer aandacht te geven in het buitenlands beleid voor de rechten van de zwakkeren, daar vielen zowel bevolkingsgroepen als personen onder. De tendens in de jaren zestig was, dat Nederland een moreel buitenlands beleid zou moeten gaan voeren, waarin mensenrechten één van de speerpunten was.⁶⁹

Er waren ook binnenlandse ontwikkelingen in Nederland en Zuid-Afrika die ervoor zorgden dat de maatschappelijke verhoudingen en de normen- en waardensystemen van beide landen vanaf het midden van de jaren vijftig uiteen begonnen te lopen. De identificatie met Zuid-Afrika die een deel van de Nederlandse bevolking aan het einde van de negentiende eeuw, en in mindere mate aan het begin van de jaren vijftig, had gevoeld, was in de jaren zestig vrijwel verdwenen. Daarin speelde de identiteitskwesie van de Afrikaners een centrale rol. In een artikel dat hij samen met de Zuid-Afrikaanse historicus Giliomee schreef geeft de Nederlandse historicus Schutte aan, dat de Afrikaners, 'identiteit' vaak aanvoerden als één van de belangrijkste redenen voor het bestaan van apartheid. De Afrikaners beriepen zich erop hun eigen identiteit willen bewaren. Die identiteit kwam erop neer dat de Afrikaners, als witte Afrikaans sprekende groep een speciaal christelijk volk zouden zijn. Het was hun taak de christelijke westerse cultuur, die ze als afstammelingen van de kolonisten hadden meegekregen, in Afrika te bewaren en door te geven. Daarbij dienden zij zich als uitverkoren volk niet vermengen met de niet-witte, niet-westerse en niet-christelijke bevolking van (Zuid-)Afrika. Die ideeën over de Afrikaner identiteit zouden volgens Schutte en Giliomee de belangrijkste reden zijn voor het bestaan van apartheid. De ideologie die achter het apartheidstreven van de Afrikaners zat was volgens hen vooral nationalistisch van aard. Apartheid werd echter ook gebruikt om de niet-witte bevolking van Zuid-Afrika op dezelfde manier te kunnen beschrijven als de Afrikaners zichzelf zagen. Alle groepen in Zuid-Afrika hadden, volgens de Afrikaners, het recht de eigen identiteit te ontwikkelen en te behouden, maar dat zou volgens hen moeten gebeuren in eigenheid en niet in een gemengde samenleving.⁷⁰ Voor de Afrikaners was apartheid een legitieme manier om bepaalde bevolkingsgroepen hun eigen identiteit te laten bewaren. Daarbij gingen zij echter voorbij aan het feit dat zij bepaalden tot welke bevolkingsgroep iemand behoorde en dat ook de rechten van de verschillende groepen in de samenleving niet gelijk waren. Identiteit werd door de Afrikaners van bovenaf opgelegd. In Nederland was een andere ontwikkeling gaande, waarbij

---

⁶⁹ De Graaff, *De mythe* 14-15.

⁷⁰ G.J. Schutte en H.B. Giliomee, 'De ontwikkeling in de Afrikaneridentiteit en de Afrikanermacht.' in: G.J. Schutte e.a. ed., *Zicht op Zuid-Afrika. Honderd jaar geschiedenis van Zuid-Afrika 1881-1981* (Amsterdam 1981) 144-166.

er meer aandacht kwam voor de rechten van het individu.⁷¹ De opkomst van de individuele rechten en vrijheden had voor een belangrijk deel te maken met de ontzuiling van de samenleving. De rol van bepaalde instituties zoals de kerken, waarin sprake was geweest van een sterke gemeenschapszin, nam in het openbare leven af.⁷² Voor de inwoners van Zuid-Afrika daarentegen waren hun rechten ontleend aan de bevolkingsgroep waarbij ze door het apartheidsregime werden ingedeeld. Wanneer iemand zwart was kreeg die persoon minder rechten dan een wit persoon. De basis van apartheid was de ongelijkheid van groepen, waardoor ook individuen minder rechten kregen.

Ondanks de groter wordende verschillen tussen beide landen was Zuid-Afrika voor Nederland nog altijd een stamverwante natie, waarmee een dialoog bleef bestaan.⁷³ In de politiek werd ervoor gekozen apartheid niet meer te benaderen als een binnenlandse kwestie van Zuid-Afrika, maar door middel van een ‘kritische dialoog’ te proberen de NP van haar apartheidstandpunt af te brengen. Nederland zou vanwege de stamverwantschap het aangewezen land zijn om een dialoog met het apartheidsregime te voeren. De gedachte was dat de Afrikaners vanwege de decennialange vriendschap wel naar de Nederlandse vermaningen zouden willen luisteren. De NP verwachtte echter dat Nederland, vanwege de banden van verwantschap begrip zou tonen voor de apartheidpolitiek en was niet bereid om zijn apartheidstandpunt te herzien.⁷⁴

De Nederlandse politiek

De gebeurtenissen in Sharpeville in 1960 betekenden een verstoring van de goede banden die er tussen Nederland en Zuid-Afrika bestonden. In een officiële verklaring had minister-president J.E. de Quay (KVP) aangegeven geen stappen te willen ondernemen tegen Zuid-Afrika.⁷⁵ J.A.W. Burger lid van de PvdA-fractie in de Tweede Kamer gaf tijdens de bespreking van de gebeurtenissen in het parlement aan de inhoud van de brief van de regering teleurstellend te vinden. Hij had een uitgebreider en scherper antwoord verwacht van het kabinet. In de vragen die hij stelde aan de minister-president gaf hij aan waarom: ‘Het gaat om rassendiscriminatie zoals die in Nederland ook werd gevoeld tijdens de Tweede Wereldoorlog’ en ‘er wonen in Nederland ook personen met een andere huidskleur’, hoe zou

---

⁷¹ Schutte, *Nederland en de Afrikaners* 209-210.

⁷² Zwart, *Gods wil in Nederland* 167.

⁷³ Gerrit Schutte, *De Vrije universiteit en Zuid-Afrika 1880-2005 (Deel 2)* A.L. Tervoort ed., Historische reeks VU 10 (Zoetermeer 2005) 644-659.

⁷⁴ De Graaff, *De mythe* 16-22.

⁷⁵ *Missive van de Minister-President*, Verslag Handelingen der Staten Generaal (VHSG), 2^e Kamer, 1959-1960, Aanhangsels, 919-920.

de gematigde reactie van de regering op hen overkomen? Volgens Burger zou het goed zijn als de Nederlandse regering in de stemming bij de Verenigde Naties haar zorg over de apartheidspolitiek van Zuid-Afrika uitsprak.⁷⁶ De Quay gaf aan dat Nederland juist door haar ‘historische relaties’ met Zuid-Afrika de ontwikkelingen daar op de voet volgde. Hij wilde echter geen verregaande uitspraken doen over het apartheidbeleid van de Zuid-Afrikaanse regering. De motie die Burger indiende om de regering op te roepen zich krachtig uit te spreken tegen de rassendiscriminatie in Zuid-Afrika haalde het in de Kamer niet. In een andere motie van de fractievoorzitter van de KVP, C.P.M Romme, die wel werd aangenomen riep de Tweede Kamer het Zuid-Afrikaanse unieparlement op zich ‘te bezinnen op een politiek die niet rasgeoriënteerd is’.⁷⁷

In de Nederlandse politiek waren er echter verschillende visies over de wijze waarop een ‘niet rasgeoriënteerd[e]’ politiek het beste kon worden gepropageerd in de richting van Zuid-Afrika. Een deel van de Tweede Kamer was voor de ‘kritische dialoog’, terwijl er ook partijen waren die sancties tegen Zuid-Afrika als de geëigende weg zagen. Eén van de belangrijkste voorstanders van die laatste optie was de PvdA. Aan het begin van de jaren zestig was er nog een deel van de partij bereid een dialoog te blijven voeren met de NP, waarbij men dacht dat Nederland door haar historische banden wellicht invloed uit zou kunnen oefenen op de NP. Een andere stroming binnen de partij groeide echter snel, daar was men van mening dat Nederland sancties tegen Zuid-Afrika zou moeten steunen om het land te dwingen haar apartheidbeleid te verlaten. Die sancties zouden kunnen worden opgelegd door de VN, de Europese Economische Gemeenschap (EEG) en in het uiterste geval door de Nederlandse regering zelf. Vanaf 1967 werd deze scherpere opstelling van de partij de officiële partijlijn.⁷⁸ Andere partijen zoals de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) hadden twijfels over de effectiviteit van sancties. Officieel was de VVD niet tegen sancties, maar men dacht dat die de dialoog en de economische betrekkingen met Zuid-Afrika zouden schaden. Een bloeiende Zuid-Afrikaanse economie, was volgens de VVD de beste voorwaarde voor een verzwakking van het apartheidregime. Door goede economische banden zou er volgens de partij juist sprake kunnen zijn van een snellere ‘verheffing’ van de zwarte en gekleurde bewoners van Zuid-Afrika. Daarnaast was de VVD ook tegen sancties

---

⁷⁶ *Vragen gesteld door de heer Burger n.a.v gebeurtenissen in Zuid-Afrika*, VHSG 2° Kamer, 1959-1960, Aanhangsels, 947.

⁷⁷ *Ibidem* 949-951.

⁷⁸ Klein Goldewijk, *Zuid-Afrika in de Nederlandse politiek* 58-59.

vanwege het belang dat Zuid-Afrika zou hebben voor de internationale orde. Zuid-Afrika mocht vanwege zijn strategische ligging niet in het communistische kamp belanden.⁷⁹

In de jaren zestig voelden de opeenvolgende, door de KVP geleide kabinetten, er weinig voor de vriendschappelijke betrekkingen met het ‘stamverwante’ Zuid-Afrika door scherpe kritiek op apartheid in gevaar te brengen. Naast het idee van stamverwantschap speelden ook economische belangen in die overwegingen een belangrijke rol. Zuid-Afrika was een handelspartner voor een aantal Nederlandse bedrijven en de Nederlandse regering wilde die belangen niet schaden.⁸⁰ De Nederlandse regering maakte weinig werk van een actieve kritische politiek richting Zuid-Afrika. Het kabinet stelde zich op het standpunt dat alleen sancties in internationaal verband effectief zouden zijn. Bij monde van de minister van Buitenlandse Zaken, de KVP’er Joseph Luns, verschool de regering zich gedurende de jaren zestig vaak achter de VN en de banden van stamverwantschap. Het kabinet wilde niet zelfstandig optreden in de richting van Zuid-Afrika. Wanneer de Verenigde Naties niet over zouden gaan tot het instellen van sancties tegen Zuid-Afrika, dan zag de Nederlandse regering geen noodzaak dat wel te doen. Volgens Luns zou een kritische houding door Nederland in de richting van Zuid-Afrika meer opleveren dan een boycot.⁸¹ De Nederlandse regering had niet het idee het voortouw te moeten nemen in de lobby voor een internationale boycot tegen het apartheidsregime in Zuid-Afrika. De kritische houding die Luns bepleitte kwam vooral tot uiting in het Nederlandse stemgedrag bij de Verenigde Naties. Waar Nederland gedurende de jaren vijftig vrijwel geen kritiek had geuit op het apartheidsbeleid van de Zuid-Afrikaanse regering, gebeurde dat in de loop van de jaren zestig steeds vaker. De kritiek die het kabinet uitte op Zuid-Afrika had echter vooral een plichtmatig karakter. De NP had namelijk aangegeven met betrekking tot apartheid geen compromis te willen sluiten. De dialoogpolitiek van Nederland was daarmee op voorhand gedoemd te mislukken.⁸²

De vriendschappelijke betrekkingen tussen beide landen kwamen door een aantal Nederlandse politieke beslissingen in de jaren zestig wel onder druk te staan. Zo maakte de Nederlandse regering in 1965 bekend geld te willen schenken aan het Defence and Aid Fund (DAF), een non-gouvernementele organisatie die rechtshulp bood aan gevangenen van het apartheidsregime in Zuid-Afrika. Voor het kabinet was het vooral een strategische keuze om kritiek op het Nederlandse apartheidsbeleid door andere Afrikaanse landen voor te zijn.

---

⁷⁹ Ibidem 63-71.

⁸⁰ K.L. Roskam, ‘Werkelijkheid en mythe: Nederland’s verzet tegen apartheid’ in: Carry van Lakerveld red., *Nederland tegen apartheid* (Amsterdam 1994) 107.

⁸¹ De Boer, *Van Sharpeville tot Soweto* 370-371.

⁸² Ibidem 237.

Nederland was dat jaar lid van de Veiligheidsraad en zou daar mogelijk standpunten innemen over apartheid die bij die landen op weinig begrip konden rekenen. Het schenken van een bedrag aan vervolgd door het apartheidsregime moest die kritiek dempen.⁸³ Van een werkelijke beleidsverandering door de Nederlandse regering was dan ook geen sprake. De reactie vanuit Zuid-Afrika op het Nederlandse voornemen om een bedrag van honderdduizend gulden⁸⁴ te schenken aan het DAF was zeer heftig. De Zuid-Afrikaanse premier Verwoerd verweet Nederland steun te verlenen aan saboteurs. De Zuid-Afrikaanse ambassadeur in Nederland diende een officieel protest in tegen deze ‘inmenging in binnenlandse aangelegenheden’, en ook in de Zuid-Afrikaanse media werd het Nederlandse besluit bekritiseerd. Toen de Zuid-Afrikaanse regering het DAF onwettig verklaarde maakte de Nederlandse regering het geld over naar een fonds van de VN dat hetzelfde doel, rechtshulp voor gevangenen in Zuid-Afrika, ondersteunde.⁸⁵ In 1967 ontstond er opnieuw wrijving tussen Nederland en de Zuid-Afrikaanse regering. In 1967 waren Nederlandse bedrijven in de race om een aantal duikboten te leveren aan Zuid-Afrika en de regering wilde die order niet blokkeren, ze zou goed zijn voor de werkgelegenheid en buiten het wapenembargo van de VN vallen. Nederland deed op vrijwillige basis mee aan het wapenembargo dat door de VN in 1963 was ingesteld tegen Zuid-Afrika. De levering van duikboten viel volgens de Nederlandse regering niet onder het embargo omdat ze niet zouden kunnen worden ingezet voor het apartheidsstreven. De order verzandde in een politieke impasse toen een meerderheid van de Tweede Kamer aangaf vanwege het embargo wel tegen de levering van duikboten aan het apartheidsregime te zijn. De Zuid-Afrikaanse regering wachtte de uitkomst van de discussie in de Nederlandse politiek niet af en plaatste haar orders in Frankrijk.⁸⁶

Rond de duikbotenkwestie had zich al een Kamermeerderheid afgetekend voor een daadkrachtiger houding in de richting van het Zuid-Afrikaanse regime. De Nederlandse regering zou echter pas vanaf 1973, met het aantreden van het kabinet Den Uyl (PvdA) een actiever antiapartheidsbeleid gaan voeren. De ‘kritische dialoogpolitiek’ werd op een zijspoor gezet en het kabinet ontplooiëde initiatieven die gericht waren tegen apartheid. In het jaar dat het nieuwe kabinet aantrad werd Nederland getroffen door een olieboycot van een aantal Arabische landen en door de daarop volgende economische crisis. Toen het kabinet in 1975 besloot om de levering van onderdelen voor een Zuid-Afrikaanse kernreactor te verbieden gaf

---

⁸³ Ibidem 135.

⁸⁴ Er wordt wel gesproken over de ‘Ton van Luns’, omdat Luns als minister van Buitenlandse Zaken met het voorstel kwam om het bedrag van honderdduizend gulden te schenken.

⁸⁵ De Boer, *Van Sharpeville tot Soweto* 134-146.

⁸⁶ Ibidem 155-175.

de oppositie aan dat dergelijke maatregelen slecht waren voor de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven. De actie van het kabinet zou volgens verschillende partijen in de Tweede Kamer, waaronder het GPV, een loos gebaar zijn. Zuid-Afrika zou namelijk open zijn over zijn nucleaire programma. Doordat de regering bij haar besluit bleef, ging de levering van de onderdelen in 1976 niet door en gunde Zuid-Afrika de levering aan Frankrijk. Coalitiegenoten ARP en KVP gedoogden het verbod op de levering, ondanks onenigheid over het onderwerp binnen de fracties. Nederland zou vanwege de financiële crisis voldoende andere uitdagingen hebben om het niet tot een kabinetscrisis te laten komen over het niet leveren van een aantal kernreactoronderdelen aan een omstreden regime. Door interne verdeeldheid onder diezelfde coalitiegenoten over apartheid kwam het onder Den Uyl niet tot sancties of een boycot van het apartheidsregime.⁸⁷

In de loop van de jaren zeventig wonnen vooral acties van antiapartheidsgroeperingen aan kracht. Met het aantreden van een nieuwe regering in 1977 bestaande uit het Christen Democratisch Appel (CDA), een partij die was ontstaan uit de fusie tussen CHU, ARP en KVP, en de VVD met als premier de CDA'er Dries van Agt, werd de toon van Nederland in de richting van Zuid-Afrika weer gematigder.⁸⁸ In de Tweede Kamer hielden voor- en tegenstanders van sancties tegen Zuid-Afrika elkaar in evenwicht. In 1980 leidde dat wankel evenwicht bijna tot een kabinetscrisis, toen de regering weigerde om een motie van de Tweede Kamer uit te voeren om een olieboycot tegen Zuid-Afrika in te stellen. Zuid-Afrika was in 1979 Iran kwijtgeraakt als zijn belangrijkste toeleverancier van olie. Een olieboycot, was volgens verschillende Nederlandse partijen een doeltreffend middel om Zuid-Afrika onder druk te zetten. De Nederlandse regering gaf aan alleen aan een boycot te willen deelnemen in internationaal verband. De PvdA en verschillende andere partijen, waaronder ook een gedeelte van het CDA, waren voor een eenzijdige boycot als er geen internationale maatregelen kwamen tegen Zuid-Afrika. Het kabinet voelde daar niets voor, maar had toegezegd in het buitenland te lobbyen voor een internationale boycot. Buitenlandse steun voor het Nederlandse voorstel bleef echter uit waarna een meerderheid van de Tweede Kamer het kabinet opriep eenzijdig een boycot af te kondigen. De regering legde deze motie naast zich neer met het argument dat een eenzijdige boycot geen goed drukmiddel was. Toen vervolgens een motie van afkeuring werd ingediend door Den Uyl overleefde de regering die motie met slechts twee stemmen verschil. Een aantal van de CDA'ers, vooral van ARP huize,

---

⁸⁷ Ibidem 309-333.

⁸⁸ Ibidem 402-404.

die voor de boycot hadden gestemd stemden toch tegen de motie van afkeuring.⁸⁹ Apartheid had daarmee voor Nederland bijna geleid tot een kabinetscrisis. De Tweede Kamer had de regering duidelijk gemaakt dat apartheid een belangrijke politieke kwestie was, het kabinet kwam het parlement in de daaropvolgende jaren tegemoet met een aantal anti-apartheidsbesluiten. Zo werden bijvoorbeeld visa van witte Zuid-Afrikanen geweigerd en in 1982 werd het Cultureel Verdrag met Zuid-Afrika door Nederland opgezegd.⁹⁰ Het zou echter nog tot 1990 duren voor het apartheidsregime ook daadwerkelijk zou vallen. Dat werd toen hoofdzakelijk veroorzaakt doordat het systeem niet in staat bleek om de zwarte bevolking aan het werk te krijgen in een steeds meer op kapitaal gebaseerde economie. Ook slaagde het regime er niet in om een politiek systeem te bedenken waarin het macht met andere bevolkingsgroepen deelde zonder zelf de controle daarover te verliezen. Het verzet onder de zwarte bevolking tegen apartheid nam toe in de jaren tachtig en Zuid-Afrika kwam ook binnen de internationale gemeenschap alleen te staan. Die factoren leidden op den duur tot de ineenstorting van het regime.⁹¹

De ARP en apartheid

Binnen de ARP hadden de discussies over apartheid een geheel eigen karakter. Waar de partij in de jaren vijftig nog vooral voor apartheid was, waren het in 1980 dissidenten uit die partij, die als coalitiepartij het de regering lastig maakten met de kwestie rond de olieboycot. Was de ARP in de loop van ruim twintig jaar dan zo veranderd? De partij maakte vanaf 1956 weer deel uit van het kabinet en gedurende de jaren zestig zou men voortdurend regeringsverantwoordelijkheid dragen. De ARP pretendeerde aan het begin van de jaren vijftig nog te beschikken over een ideologie die rechtstreeks was afgeleid uit het geloof. Die ideologie, die de partij had meegekregen van Kuyper, kon volgens de ARP'ers dienen als een universeel oriëntatie- en interpretatieschema. De beginselpolitiek van de ARP die daaruit voortvloeide sloot steeds minder aan bij de politiek-maatschappelijke realiteit. Een meerderheid van de partij wilde daarom in de jaren vijftig breken met die traditionele ideologie.⁹² Intellectuelen binnen de partij gaven aan dat het onmogelijk was, op systematische wijze Gods geboden te achterhalen en daar een voor de samenleving geldende ideologie uit af te leiden. Zij pleitten ervoor de intellectualistische denkwijze van het neocalvinisme, waarin God kenbaar was en zichzelf bekend maakte in de Bijbel vaarwel te

---

⁸⁹ Ibidem 403-404.

⁹⁰ Roskam, 'Werkelijkheid en mythe' 111-114.

⁹¹ Ross, *A concise history* 165-168.

⁹² Meijers, *Blanke broeders* 159-160.

zeggen. Daarvoor in de plaats zou er een subjectiverende en dynamische denkwijze moeten komen: het geloof als leverancier van Goddelijke richtlijnen veranderde daardoor in het geloof als inspiratiebron voor menselijk handelen. Geloof deed in die nieuwe visie een appel op het geweten van de gelovige.⁹³ De ARP nam daarmee vóór de jaren zestig afstand van het Kuypertiaanse wereldbeeld. Met die nieuwe benaderingswijze ontstond het probleem dat het onduidelijk werd hoe de band tussen geloof en politiek behouden kon blijven, wanneer Kuypers beginselen niet meer van toepassing zouden zijn. Met andere woorden op welke manier was het geloof nog relevant voor de politiek van de ARP.⁹⁴

Binnen de ARP ontstonden door de discussies over de antirevolutionaire ideologie verscheidene stromingen met ieder een andere visie op de wijze waarop de partij politiek zou moeten bedrijven. ARP-fractievoorzitter J.A.H.J.S. Bruins Slot stond bijvoorbeeld een meer progressieve koers voor, onder andere in de buitenlandse politiek. Decennialang had Bruins Slot de politiek van zijn voorganger Schouten gevolgd, maar in 1960 met de kwestie rond Nieuw-Guinea koos hij een andere insteek. Nieuw-Guinea stond aan het begin van de jaren zestig, als enige eiland uit de Indonesische archipel, onder Nederlands mandaat. De Indonesische regering maakte echter aanspraak op het gebied. Onderhandelingen met de Indonesische regering waren vanuit de beginselen van de ARP bezien uit den boze: de Indonesische regering was namelijk een regering die volgens de ARP op een revolutionaire wijze aan de macht was gekomen en daarnaast ook nog eens islamitisch, wat voor veel ARP'ers hetzelfde als antichristelijk was. Beide zaken waren voor de partij voldoende reden geweest niet met de Indonesische regering te willen onderhandelen. Bruins Slot vond in de Nieuw-Guinea kwestie echter een nieuwe basis voor de verknoping van geloof en politiek. Hij stelde in plaats van Gods geboden de bijbelse oproep tot naastenliefde centraal. Voor hem was het niet onaanvaardbaar te onderhandelen met de Indonesische regering, wanneer daarmee de belangen van de Papoea's die leefden op Nieuw-Guinea werden gediend.⁹⁵ Bruins Slot die enige jaren later de politiek zou verlaten om hoofdredacteur van het dagblad *Trouw* te worden, werd één van de belangrijkste gezichten binnen de progressieve of sociale stroming van de ARP. Deze stroming wilde in de politiek vooral de rechten van zwakkeren verbeteren. De partij zou bijvoorbeeld in het geval van Zuid-Afrika moeten kiezen voor het verdedigen van de rechten van de niet-witte bevolking. Binnen de partij waren er naast de progressieve stroming ook een 'conservatieve' en een 'gematigde' stroming aanwezig. De conservatieve

---

⁹³ Zwart, *Gods wil in Nederland* 121-122.

⁹⁴ *Ibidem* 160-161.

⁹⁵ *Ibidem* 142.

stroming, die in de minderheid was, wilde aan het gedachtegoed van Kuiper vasthouden. De gematigden vertegenwoordigden het grootste deel van de partij en stonden qua ideeën tussen de andere twee groepen in.

De drie stromingen waren alledrie overtuigd van de speciale band die er zou bestaan tussen Nederland en Zuid-Afrika, maar hadden ieder een andere kijk op de houding die Nederland diende in te nemen met betrekking tot apartheid. Vanuit de conservatieve stroming werd aangedrongen op goede betrekkingen met Zuid-Afrika. Gewezen werd op de historische component van het apartheidsbeleid. Daarnaast riep men op de Zuid-Afrikaanse regering de tijd te geven ‘het rassenprobleem’ op te lossen door middel van het thuislandenbeleid.⁹⁶ Het thuislandenbeleid was één van de belangrijke pijlers van apartheid. Het was erop gericht de niet-witte bevolkingsgroepen in Zuid-Afrika onder te brengen in eigen gebieden. Daar zou de niet-witte bevolking ingedeeld naar etniciteit of ‘stammen’ de mogelijkheid hebben in hun eigen tempo en naar hun eigen ‘aard’ te kunnen ontwikkelen. Doordat de verschillende bevolkingsgroepen in Zuid-Afrika onder meer op economisch gebied al sterk met elkaar verweven waren, was die politiek niet haalbaar. De witte bevolking was bijvoorbeeld aangewezen op de arbeid van de zwarte bevolking in de mijncentra rond Johannesburg.⁹⁷

De gematigde stroming in de ARP was in tegenstelling tot de conservatieve stroming, van mening dat er wel kritiek moest worden geleverd op het apartheidsbeleid. Door de goede banden die er waren tussen de Gereformeerden in Nederland en de Afrikaners waren er voldoende mogelijkheden om een kritisch geluid over apartheid te laten horen. Er zou daarbij sprake moeten zijn van een open gesprek, een dialoog tussen Nederland en Zuid-Afrika. De gematigde stroming zou tot ongeveer 1965 de boventoon voeren binnen de ARP. Na die tijd won de stem van de progressieve stroming aan kracht en invloed binnen de partij. De progressieven verwierpen apartheid, ze zou onverenigbaar zijn met de mensenrechten en met het evangelie. Door de speciale band met Zuid-Afrika moest juist Nederland kritisch staan tegenover het land.⁹⁸ Gedurende de jaren zeventig zou blijken dat er sprake was van een *status quo* binnen de partij waarbij geen overeenstemming kon worden bereikt in het bepalen van een gezamenlijk standpunt over apartheid. Partijprominenten namen zitting in zowel pro- als antiapartheidscomités en verenigingen. Zo werden de Kamerleden J. Meulink en M.W. Schakel lid van de NZAW, een organisatie waar ook conservatieve confessionelen uit andere

---

⁹⁶ Klein Goldewijk, *Zuid-Afrika in de Nederlandse politiek* 30. De auteur verwijst daar naar notulen van het centrale comité uit 1960. Het standpunt dat deze groep verwoordde was in dat jaar ook het standpunt te zijn dat de ARP uitdroeg.

⁹⁷ R.J. Ross, *A concise history of South Africa* in: *Cambridge concise histories* (Cambridge 1999) 116-117.

⁹⁸ Klein Goldewijk, *Zuid-Afrika in de Nederlandse politiek* 30.

partijen lid van waren, waaronder Jongeling van het GPV. Aan de andere kant van het ARP-spectrum werd Bruins Slot lid van het bestuur van de Nederlandse afdeling van het DAF. De gematigde kant van de ARP schoof ondertussen zowel in de Eerste als Tweede Kamer op in de richting van de progressieven. Zo zag de voorzitter van de Eerste Kamerfractie van de ARP W.P. Berghuis steeds minder het nut in van een kritische dialoog met Zuid-Afrika. Vanaf 1966 tot en met het opgaan in het CDA in 1979, nam de ARP-fractie in beide Kamers echter geen standpunt meer in over Zuid-Afrika. Het was binnen de partij een te heikel punt geworden waar geen overeenstemming over kon worden bereikt. De partij onthield zich daarom zoveel mogelijk van uitspraken over apartheid om de verdeeldheid niet nog verder te vergroten.⁹⁹

„Kritische broederlijkheid”

De verschillende opvattingen over apartheid zoals die er waren binnen de ARP, bestonden eveneens in de Gereformeerde en de Hervormde Kerk in Nederland. Er speelden in de jaren vijftig bij zowel de Gereformeerde als de Hervormde Kerk drie belangrijke thema's, die samen zorgden voor een veranderde visie op apartheid. In de eerste plaats wendde de kerk zich in deze periode meer naar de samenleving toe. Geluiden uit de samenleving kregen invloed op het kerkelijke beleid. Daarnaast was er door de afbrokkeling van het koloniale wereldbeeld sprake van verandering van de oude beelden over wit en zwart. In de derde plaats groeide gedurende de jaren vijftig de oecumenische beweging. Vanaf de jaren zestig kwamen er daardoor ook contacten met zwarte kerken en zwarte leiders.¹⁰⁰ Tegelijkertijd wilde zowel de Hervormde als de Gereformeerde kerk met de Afrikaner kerken in gesprek blijven en hen op die manier behoeden voor isolement, met die kerken waren als vanaf het einde van de 19e eeuw contacten. Die contacten waren er ondermeer met de Nederduitsch Gereformeerde Kerken (NGK) en de Nederduitsch Hervormde Kerk (NHK)¹⁰¹, een meerderheid van Afrikaners waren aangesloten bij één van die twee kerken.¹⁰²

De eerste openlijke kritiek op apartheid kwam van ds. J.J. Buskes. Buskes had zich in 1927 samen met enkele duizenden anderen afgescheiden van de Gereformeerde Kerken, vanwege de theologische kwestie over schriftgezag rond ds. Geelkerken. Hij had als predikant

---

⁹⁹ Ibidem 36-39.

¹⁰⁰ Meijers, *Blanke broeders*, 469-470.

¹⁰¹ De Nederduitsch Gereformeerde kerk was de grootste witte calvinistische kerk in Zuid-Afrika, terwijl de Nederduitsch Hervormde kerk beduidend minder leden had.

¹⁰² Jan Schipper, *Nederlandse kerken en Zuidelijk Afrika* Kairos Mini-brochures (Utrecht 1980) 8-13.

De reden dat de Katholieken buiten dit verhaal vallen is dat er vanuit de Katholieke kerk maar weinig contacten waren met de Afrikaners. Meijers, *Blanke broeders* 7-15.

onderdak gevonden in de Hervormde Kerk. In 1955 publiceerde hij na een reis door Zuid-Afrika het boek *Zuid-Afrika's apartheidsbeleid onaanvaardbaar*. Intern was er bij de Gereformeerde en de Hervormde Kerken voor 1955 al kritiek geweest op apartheid. Tijdens de Gereformeerde Synode van 1952 waren stemmen opgegaan om een oordeel uit te spreken over het Zuid-Afrikaanse rassenbeleid. Een afgevaardigde van de NGK riep toen in een toespraak op af te wachten, en eerst nadere studie te doen naar het vraagstuk voor er een oordeel over uit te spreken.¹⁰³ Er waren vanuit de kerken echter nog geen kritische stukken gepubliceerd over apartheid, Buskes was daarin de eerste.

Buskes had scherpe kritiek op het beleid van de Zuid-Afrikaanse regering. Tijdens zijn rondreis door Zuid-Afrika had hij gesproken met mensen uit verschillende groepen van de Zuid-Afrikaanse samenleving.¹⁰⁴ Hij schreef dat de Afrikaners zichzelf zagen als een volk met een goddelijke opdracht. Een opdracht die ze hadden meegekregen van hun voorvaderen. De grootste vrees van de Afrikaners was volgens Buskes dat ze als volk ten onder zouden gaan. Het werkelijke motief achter apartheid was in zijn ogen dan ook zelfhandhaving.¹⁰⁵ De culturele en de theologische argumenten, die werden gegeven door de voorstanders van apartheid, zouden dat willen verhullen.¹⁰⁶ Racisme was volgens hem niet de hoofdoorzaak voor apartheid, maar was wel aanwezig in de wens vast te willen houden aan het idee van een Afrikaner volk. Buskes' boek kreeg in de pers veel aandacht en kon volgens Schutte worden gezien als het startschot voor het debat over apartheid in Nederland.¹⁰⁷

Tijdens de jaren vijftig stuurden de Hervormde en Gereformeerde Kerken vertegenwoordigers naar Zuid-Afrika. Het doel van de bezoeken was, in de eerste plaats de banden met de Zuid-Afrikaanse kerken aan te halen en daarnaast wilden de Nederlandse kerken zich op de hoogte te stellen van apartheid en de houding van de Afrikaanse kerken tegenover dat beleid. De persoonlijke houding ten opzichte van apartheid van de vertegenwoordiger van de Nederlandse kerken bleek vaak doorslaggevend voor de resultaten die de reis opleverde. De reisverslagen van de gereformeerde predikanten uit Nederland laten een generatie zien die worstelde met de modernisering van de samenleving. Ze hadden tijdens de verzuiling de gereformeerde wereld helpen opbouwen, maar zagen nu dat vernieuwing overal in de wereld aan de orde was. Met betrekking tot apartheid hinkten ze nog vaak op twee gedachten. Een voorbeeld daarvan was de houding van de Nederlandse hoogleraar

---

¹⁰³ Bernardus Johannes Odendaal, *Die kerkelijke betrekkinge tussen Suid-Afrika en Nederland (1652-1952). Veral met betrekking tot die Ned. Geref Kerk* (Franeker 1957) 249-250.

¹⁰⁴ J.J. Buskes jr., *Zuid-Afrika's apartheidsbeleid: onaanvaardbaar* (Den Haag 1955) 5.

¹⁰⁵ Ibidem 20-42.

¹⁰⁶ Meijers, *Blanke broeders* 98-99.

¹⁰⁷ Ibidem 95.

zendingswetenschappen J.H. Bavinck. Hij reisde in de jaren veertig en vijftig een aantal maal naar Zuid-Afrika. Daar toonde Bavinck aan de ene kant begrip voor de angst die de Afrikaners hadden voor rassenvermenging. Terwijl hij aan de andere kant uitging van de principiële gelijkwaardigheid tussen mensen. Apartheid was in zijn ogen niet te verantwoorden en ook was hij van mening dat er geen theologische argumenten waren te geven voor apartheid. Hij verwoordde zijn mening echter op een omzichtige wijze en bleef mede daardoor bij de Afrikaners een graag geziene gast.¹⁰⁸

Ds. K.H.E Gravemeyer, die op verzoek van de Hervormde synode tweemaal een reis naar Zuid-Afrika ondernam, had een positiever beeld van apartheid dan Bavinck. Gravemeyer vond bij de Afrikaners een wereld die volgens hem in Nederland verloren was gegaan. De Zuid-Afrikaanse verhoudingen tussen rassen aanvaardde hij als een vanzelfsprekendheid. Bij de synode van de Hervormde Kerk was er in 1947 na zijn eerste reis weinig kritiek op het verslag van Gravemeyer. In 1952 kwam er vanuit enkele plaatselijke kerken de vraag of Gravemeyer tijdens zijn bezoek aan de kerken in Zuid-Afrika meer aandacht zou willen besteden aan de rassenkwestie, en deze ook zou willen veroordelen. Gravemeyer voerde dat verzoek tijdens zijn bezoek echter niet uit. Hij zocht op een vriendschappelijke manier contact met de Afrikaners en besteedde weinig aandacht aan de andere bevolkingsgroepen. Gravemeyer kwam door die houding gedurende de jaren vijftig steeds verder af te staan van het synodebeleid van de Nederlandse Hervormde kerk. Daar werd namelijk meer het accent gelegd op een kritische dialoog. Zelf sprak Gravemeyer ook niet over apartheid, maar over 'samenlevingsbeleid', in 1963 werd hij lid van de NZAW.¹⁰⁹

Persoonlijke contacten speelden een belangrijke rol in de houding die de Gereformeerde en de Hervormde synode gedurende de jaren vijftig innamen ten opzichte van apartheid. Er gingen binnen beide kerken stemmen op om een kritischere houding aan te nemen in de richting van de Afrikaners. Maar de verhouding was er toch in de eerste plaats vooral één van, zoals Meijers het noemt, „kritische broederlijkheid”.¹¹⁰ Al wezen de beide Nederlandse kerken de theologische onderbouwing van apartheid af, toch was er geen sprake van harde kritiek op apartheid. Na Sharpeville kregen de Nederlandse kerken meer oog voor de zwarte Zuid-Afrikanen. Ze hoopten echter, door de oecumene met de witte Afrikaner kerken, hen te kunnen overtuigen van de onjuistheid van apartheid. De Nederlandse kerken bleven die houding tot het einde van de jaren zestig volhouden. Er kwam echter geen gesprek

---

¹⁰⁸ Ibidem 68-79.

¹⁰⁹ Ibidem 80-89.

¹¹⁰ Ibidem 123-124.

op gang over apartheid tussen de Afrikaner en de Nederlandse kerken. In 1970 kwam het voor het eerst tot een openlijke botsing tussen de Gereformeerde kerk en de Zuid-Afrikaanse gereformeerden. De periode dat er vanuit de Nederlandse Gereformeerde en Hervormde kerken slechts begrip werd getoond voor apartheid was vanaf de jaren zestig voorgoed verleden tijd. De officiële contacten bleven wel bestaan en de dialoog werd ook in stand gehouden.¹¹¹

De Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt en apartheid

Was er binnen de vrijgemaakte kerken ook sprake van kritiek op het apartheidsbeleid, of kozen de vrijgemaakten een geheel eigen koers? De vrijgemaakte kerk ontwikkelde zich in de jaren vijftig tot een gesloten bolwerk, waar, in weerwil van de ontzuiling van de samenleving, een eigen zuil werd opgebouwd.¹¹² Contacten met andere Nederlandse kerken waren er vrijwel niet en ook in de relaties met buitenlandse kerken waren de vrijgemaakten terughoudend. In Zuid-Afrika had de GKV vanaf 1951 contact met de Vrije Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika (VGKSA) een zeer klein kerkverband dat was gesticht door vrijgemaakte emigranten uit Nederland. Het belangrijkste doel in de eerste jaren van het contact was ondersteuning te bieden aan emigranten.¹¹³

Apartheid was in de relatie met Zuid-Afrikaanse kerken geen belangrijk thema, er werd door de GKV weinig aandacht aan besteed. De eerste artikelen die in *De Reformatie* over apartheid verschenen, waren geschreven door de in 1954 naar dat land geëmigreerde vrijgemaakte predikant ds. C. van der Waal,¹¹⁴ die een voorstander was van het apartheidsbeleid, omdat de zwarte bevolking in zijn ogen een enorme achterstand zou hebben op de witte bevolking. In vergelijking met andere Afrikaanse landen, ging het in Zuid-Afrika erg goed volgens van der Waal. Doordat Zuid-Afrika volgens Van der Waal in de negentiende eeuw voor het grootste deel nog niet was bevolkt hadden de witte Zuid-Afrikanen minstens evenveel recht op het land als de zwarte bevolkingsgroepen.¹¹⁵ Hij gebruikte daarmee dezelfde argumenten voor de verdediging van apartheid die ook veelvuldig door de NP werden gebruikt, maar zweeg over zaken waar binnen de vrijgemaakte kerken vraagtekens bij zouden kunnen worden gezet, zoals de gescheiden kerkdiensten voor wit en zwart. Over die

---

¹¹¹ Ibidem 224-226, 315-317.

¹¹² J.C. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam 1995). De ontzuiling brak pas echt door gedurende de jaren zestig. De processen die de ontzuiling in gang zetten waren echter al gedurende de jaren vijftig zichtbaar.

¹¹³ Ph. Zalsman, *Acta gereformeerde synode artikel 138* (1951) 93-94.

¹¹⁴ Van der Waal schreef onder het thema Afrikana vanaf 1956 een aantal maal over de Zuid-Afrikaanse kerken en samenleving in het vrijgemaakte kerkblad *De Reformatie*.

¹¹⁵ C. Van der Waal, 'Een en ander over veelrassig Zuid-Afrika' *De Reformatie (DR)* 41 (1958) 322-323.

segregatie tussen wit en zwart in de kerken werd door anderen in *De Reformatie* gedurende de jaren zestig en een groot deel van de jaren zeventig omzichtig kritiek geleverd. Zo schreef Prof. J. Kamphuis, hoofdredacteur van *De Reformatie*: ‘Nu zeg ik niet: ondanks alle taalverschillen moet alles in één ere-dienst opgesmolten [samengebracht] worden. Neen, het gaat om het beginsel der christelijke vrijheid de broeder in het geloof te ontmoeten aan de dis des Heeren.’¹¹⁶ Apartheid binnen de kerk werd niet rechtstreeks veroordeeld, het kon voor de situatie in Zuid-Afrika volgens Kamphuis een praktische oplossing zijn. Hij voegde daar wel aan toe dat het voor gelovigen mogelijk moest zijn, samen avondmaal te vieren. Eén van de belangrijkste redenen waarom er gedurende de jaren vijftig en zestig weinig aandacht was voor buitenlandse kerken en apartheid kwam door problemen binnen het vrijgemaakte kerkverband. Een deel van de vrijgemaakte kerkleden wenste meer openheid in de richting van andere kerken, maar vond daar geen ruimte voor binnen de GKV. Tussen 1967 en 1970 verlieten ongeveer dertigduizend leden de vrijgemaakte kerken en stichtten de Nederlands Gereformeerde Kerken. De vrijgemaakte kerken verloren door de scheuring een kwart van hun leden.¹¹⁷

Vanaf de jaren zeventig kwam er echter in *De Reformatie* meer aandacht voor Zuid-Afrika en ontstond er ook meer discussie over apartheid binnen de GKV. Dat bleek ook uit de reacties op een artikel in de *De Reformatie* van prof. dr. Douma, hoogleraar ethiek aan de theologische universiteit van de vrijgemaakte kerken te Kampen, uit 1977. Daarin gaf hij aan het steeds moeilijker te vinden met de regering van Zuid-Afrika ‘mee te lopen’. Er waren in zijn ogen teveel negatieve ontwikkelingen in het land. Hij noemde onder meer de grote groepen zwarten en kleurlingen die minder rechten hadden dan de witte bevolking, de verschillende niet-revolutionaire organisaties die waren verboden, de dood van Steve Biko¹¹⁸, de versnipperde kleine Bantoelandjes die zelfstandig niet zouden kunnen overleven, volgens hem waren dat geen positieve en hoopgevende ontwikkelingen. Volgens Douma zou de Zuid-Afrikaanse regering de dialoog aan moeten willen gaan met de verschillende zwarte organisaties in het land.¹¹⁹ Op het stuk van Douma volgde een verwijtend schrijven uit Zuid-Afrika waarin een aantal vooraanstaande leden van Gereformeerde Kerken in Zuid-Afrika¹²⁰ ds. Stavast, prof. Boon en ds. van der Waal, aangaven dat Douma afweek van de lijn die de

---

¹¹⁶ J. Kamphuis, ‘Vragen’ *DR* 13 (1962) 100-101.

¹¹⁷ Verbrugh, *Jong zijn* 196-206.

¹¹⁸ De Boer, *Van Sharpeville tot Soweto* 334. Steve Biko was één van de leiders van de Black Consciousness Movement, een organisatie van zwarte Zuid-Afrikanen die tegen apartheid was. Hij stierf, na ernstig te zijn mishandeld door de politie.

¹¹⁹ J. Douma, ‘De klok bijhouden II’ *DR* 13 (1978) 198-199.

¹²⁰ Deze kerken die ook wel ‘Dopperkerken’ werden genoemd waren na de Nederduits Gereformeerde Kerken de grootste calvinistische kerk in Zuid-Afrika.

vrijgemaakten altijd hadden gevolgd. Zij zouden graag zien dat Douma op zijn woorden terugkwam. De Zuid-Afrikaanse regering zou volgens hen juist alle lof verdienen voor haar pogingen zonder bloedvergieten en chaos ieder zijn eigenheid te laten ontwikkelen. De zwarte Zuid-Afrikanen waren volgens Stavast c.s. nog niet toe aan democratie. Wanneer de Zuid-Afrikaanse regering die toch zou geven dan: ‘...schept men een chaos en opent de weg tot de puurste Afrikaanse dictatuur. Men ziet het in staten om ons heen. Democratie wordt bij de Afrika-mens onmiddellijk zoets als democratie.’¹²¹ De zwarte bevolking van Zuid-Afrika zou volgens de auteurs te onvolwassen zijn om met volle democratische rechten om te gaan. Met de term ‘democratie’ gaven ze aan dat zwart zelfbestuur volgens hen gelijkstond aan antichristelijk bestuur. Door dergelijke terminologie te gebruiken diskwalificeerden de schrijvers van het artikel tegelijkertijd ook het pleidooi van Douma als niet-christelijk. Douma had apartheid als systeem niet afgekeurd. Zijn kritiek had alleen betrekking op de trage uitvoering van het beleid door de Zuid-Afrikaanse regering, ‘daarover heb ik mijn vragen en zou ik willen praten, zonder dan meteen op Moskou, Carter of Verkuyl¹²² getraceerd te worden. Als zij scheve schaatsen rijden, heb ik nog wel het recht een driestar¹²³ te schrijven met kritiek op Zuid-Afrika.’¹²⁴ Hij was van mening dat de Afrikaners te snel in een kramp schoten wanneer er kritiek kwam op apartheid. Het verwijt dat Douma af zou wijken van de lijn die de vrijgemaakten altijd hadden gevolgd geeft aan dat er daarvoor blijkbaar nooit kritiek op de apartheidspolitiek was geweest.

Een jaar later had Douma kritiek op een brief van de vrijgemaakte synode aan de VGKSA. In de brief stond onder meer: ‘Broeders, u kunt ervan op aan, dat wij met u meeleven in uw bijzondere omstandigheden. Denkt u niet dat de kritiek, welke ook in de gereformeerde pers hier en daar wordt geuit en die wellicht u de indruk zou kunnen geven dat u in de steek wordt gelaten, zonder meer op rekening kan worden geschreven van de kerken. Met alle nadruk willen wij u verzekeren dat wij achter u staan in uw strijd en ons aan u verbonden weten in de eenheid van het katholieke geloof’.¹²⁵ De brief zou volgens Douma een politieke stellingname van de synode inhouden, omdat er impliciet sympathie werd uitgesproken voor het apartheidbeleid zoals dat in Zuid-Afrika werd gevoerd. In een niet-officiële reactie op het schrijven van Douma, werd aangegeven dat de uitspraak van de synode

---

¹²¹ L.H. Stavast e.a., ‘Das Gebot der Stunde, of: Das Gebot in der Stunde 1’ DR 17 (1978) 262-264.

¹²² Johannes Verkuyl was een gereformeerde hoogleraar missiologie, -zendingwetenschappen- die zich in Nederland inzette voor de afschaffing van apartheid.

¹²³ Een maandelijks terugkerend thema artikel in *De Reformatie*.

¹²⁴ Douma, ‘Naschrift: Das Gebot der Stunde, of: Das Gebot in der Stunde 1’ DR 17 (1978) 265.

¹²⁵ ‘Prof. dr. J. Douma laakt politieke lading van synodale brief aan Zuid-Afrika. Hoogleraar vraagt synode bepaalde passages terug te nemen’ *Redactie kerkelijk leven Nederlands Dagblad (ND)* (15-8-1978) 2.

niet politiek was bedoeld. Daarnaast werd er in dezelfde reactie kritiek geuit op de krant waarin Douma zijn bijdrage had geschreven, het vrijgemaakte *Nederlands Dagblad*, omdat het teveel aandacht zou besteedden aan de negatieve kanten van apartheid.¹²⁶ Voorstanders van apartheid binnen de vrijgemaakte kerken veroordeelden ook aan het einde van de jaren zeventig nog alle kritiek op apartheid die door anderen binnen die kerken werd gegeven. Er was voor die voorstanders blijkbaar sprake van een soort ‘vrijgemaakte lijn’ waarin kritiek op apartheid ongepast zou zijn.

Na 1977 zouden de artikelen in *De Reformatie* met betrekking tot apartheid kritisch blijven, al werd er weinig meer over geschreven.¹²⁷ In 1989 schreef Douma over apartheid dat het zondig en onrechtvaardig zou zijn.¹²⁸ ‘Ik zal niet beweren dat apartheid alleen uit angst voortkwam. Velen zullen van edeler motieven zoals rechtvaardigheid...vervuld zijn geweest, Maar vriendelijkheid en edele bedoelingen voorkomen nog niet dat we er als christenen lelijk naast kunnen zitten en onbewust en ongewild onrecht plegen’.¹²⁹ Zijn uitspraken over de onrechtvaardigheid van apartheid kwamen hem op kritiek te staan van de zijde van de Afrikaner kerken. Vanuit de vrijgemaakte kerken kwam er geen openlijke kritiek op zijn uitspraken. De aandacht voor en kritiek op apartheid kwamen binnen de vrijgemaakte kerken later tot stand dan bij de andere Nederlandse kerken. Dat kwam voor een belangrijk deel door de geslotenheid van de vrijgemaakte kerken. De wending naar een subjectiever godsbeeld zoals dat gestalte had gekregen binnen de ARP en de Hervormde en Gereformeerde kerken ging aan de GKV voorbij. Daarnaast was er binnen de vrijgemaakte zuil geen sprake van meer openheid richting de samenleving of oecumenische initiatieven. Ideeën uit andere kerken of uit de samenleving kregen slechts moeilijk ingang binnen de GKV.

---

¹²⁶S. Ubels, *Geruchtmakende gereformeerde pers (1978)*, Archief Generale Synode GKV, Archief en documentatiecentrum Kampen (ADC), inv. nr. 15 248.

¹²⁷J. Douma, ‘Tautologie’ *DR* Jaargang 55 nr 5, 1979, 73. Een ander voorbeeld van de veranderde houding onder de vrijgemaakten is het boek: *In Balans, tussen ideaal en werkelijkheid* uit 1982, daarin geeft A. Kamsteeg journalist van het *Nederlands Dagblad* een beschrijving van de christelijke buitenlandse politiek. Kamsteeg wijst daarin het idee dat twee verschillende volken per definitie niet met elkaar in een staat kunnen leven af. Het is tekenend voor de verhouding van een nieuwe generatie vrijgemaakten met betrekking tot Zuid-Afrika. Er is een kritischere houding ten opzichte van apartheid al wordt het nog niet afgekeurd.

¹²⁸J. Douma, *Apartheid I,II,III* *DR* 48, 50 en 51(1989).

¹²⁹J. Douma, *Apartheid III (slot)* *DR* 51 (1989) 1052.

Dekolonisatie en apartheid

Gedurende de jaren vijftig werd er binnen het GPV nog weinig aandacht besteed aan het apartheidsbeleid van de Zuid-Afrikaanse regering. De partij was bezig met het opbouwen van een partijstructuur en het bepalen welke richting er naar de toekomst toe moest worden ingeslagen. Er was onzekerheid over het te volgen programma en er was nog geen zicht op het behalen van een zetel in de Tweede Kamer.¹³⁰ In Nederland was de aandacht voor Zuid-Afrika aan het begin van de jaren vijftig vooral positief. Er was een cultureel akkoord gesloten tussen beide landen en de banden waren vriendschappelijk. Het apartheidsbeleid werd in de politiek vooral door de Communistische Partij Nederland (CPN) bekritiseerd.¹³¹

Een thema waar binnen het GPV in de loop van de jaren vijftig wel over werd geschreven was de dekolonisatie. De partij was kritisch over de dekolonisatie en gebruikte daarvoor een aantal argumenten die ze ook voor haar apartheidstandpunt zou gebruiken. Het GPV had onder meer kritiek op de rol die de Verenigde Staten hadden gespeeld in de ontwikkelingen die ertoe leidden dat koloniën in Azië en Afrika onafhankelijk werden. Verbrugh die de partij tussen 1971 en 1981 zou vertegenwoordigen in het parlement schreef daarover, dat de Verenigde Staten niet de kwalijke kanten van het dekoloniestreven zouden inzien en ‘in nimmer aflatend optimisme juichtonen aanheffen als er weer een Aziatische of Afrikaanse volksgroep is, die zichzelf temidden van een puur onchristelijke levenssfeer „vrij” en „soeverein” verklaart’.¹³² Hij vroeg zich af of de ex-koloniën wel toe waren aan zelfstandigheid. Volgens hem was dat nog niet het geval. Omdat de westerse landen in de wereldeconomie nog altijd de ‘sleutelposities’ in handen hadden, zouden de nieuwe onafhankelijke staten daarin geen volwaardige positie krijgen en zou de onafhankelijkheid voor een aantal van die landen volgens hem op een teleurstelling kunnen uitlopen.¹³³

De ex-koloniën die soevereine staten waren geworden hadden in economisch en bestuurlijk opzicht inderdaad een grote achterstand op de meeste westerse landen.¹³⁴ Maar een economische achterstand kon niet de enige reden zijn om landen zelfstandigheid te ontzeggen. Dat was dan ook niet de belangrijkste reden waarom het GPV kanttekeningen

---

¹³⁰ Sol, ‘Partij van vrijgemaakte’ 11-14.

¹³¹ De Boer, *Van Sharpeville tot Soweto* 68-81.

¹³² A.J. Verbrugh, ‘Politieke richtlijnen en politieke partijen in Nederland (8)’, *OP* 11 (1958) 134.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ R.R. Palmer en J.J. Colton, *A History of the Modern World* (1e druk 1950; 8e herz. uitgave New York 1995) 919-920.

plaatste bij de dekolonisatie. De partij keerde zich bij monde van Verbrugh vooral tegen de willekeur die er zou zijn bij het toekennen van zelfstandigheid aan landen. Zo was er volgens de partij ‘wel zelfbeschikkingsrecht voor Indonesië, wel voor het Algerijns comité in Egypte, maar niet voor de Z.-Molukken, niet voor Hongarije’.¹³⁵ De kritiek op dekolonisatie hing ook samen met het antirevolutionaire karakter dat de partij wilde hebben. Het ‘antirevolutionaire’ van het GPV was gelegen in de afwijzing van politiek die op humanistische ideeën was gegrond. Politieke standpunten dienden volgens het GPV vanuit het christelijk geloof komen, en niet zijn geënt op andere denkbeelden. Daarmee volgde de partij de ideeën die Groen van Prinsterer in het midden van de 19^e eeuw had verwoord over de positie van een christelijke partij in de samenleving. Onafhankelijkheid was volgens de partij goed, maar dan moest er wel sprake zijn van een christelijke staat. De partij keerde zich tegen dekolonisatie waarbij staten zich in ‘een puur onchristelijke levenssfeer „vrij” en „soeverein”’ verklaarden. Voor het GPV was christendom een voorwaarde voor dekolonisatie.¹³⁶

De apartheidspolitiek van de NP in Zuid-Afrika stond haaks op het streven naar dekolonisatie dat elders in Afrika plaatsvond. De NP streefde ernaar, ondermeer door de thuislandspolitiek, de niet-witte bevolking van Zuid-Afrika te scheiden van de witte bevolking. In 1960 bereikte de apartheidspolitiek een voorlopig dieptepunt toen de Zuid-Afrikaanse politie tijdens een betoging in Sharpeville meer dan zestig zwarte burgers doodschoot. De kritiek op apartheid was in Nederland vanaf 1960, na de gebeurtenissen in Sharpeville, sterker geworden. De gebeurtenissen in Sharpeville, maar vooral de negatieve berichtgeving over apartheid naar aanleiding van het bloedbad, liet het GPV niet onberoerd. Toen in 1961 een conceptrapport van de politieke richtlijnen van de partij verscheen was daarin een gedeelte gewijd aan apartheid. De auteurs van de richtlijnen, Verbrugh en enkele vrijgemaakte hoogleraren en predikanten, gaven aan dat de partij mede door de internationale aandacht voor apartheid er een standpunt over wilde formuleren. De auteurs begonnen met vast te stellen dat het GPV elke vorm van discriminatie op basis van ras afwees.¹³⁷ Die opmerking hield voor Verbrugh c.s. geen afwijzing in van apartheid. Zelfs wanneer er geen ‘principiële ongelijkwaardigheid’ zou bestaan tussen mensen, zou er volgens hen wel sprake zijn van culturele verschillen tussen volken. Een eenheidsstaat was volgens de auteurs in

---

¹³⁵ Verbrugh, ‘Politieke richtlijnen’ 134.

¹³⁶ Die opvatting verklaard ook voor een belangrijk deel waarom de partij zoveel sympathie had voor de zaak van de Molukkers in Nederland en waarom het GPV voor de onafhankelijkheid van Biafra en Papoea was. Beide volken bestonden voor een groot deel uit christenen die werden geregeerd door een staat met een moslimmeerderheid.

¹³⁷ Politieke richtlijnen (Rapport 1961), Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) (Groningen), GPV brochures periode 1955-1974, , GPV 1961 1, 105-106.

Zuid-Afrika niet mogelijk, doordat er sprake was van grote culturele verschillen tussen de bevolkingsgroepen.¹³⁸

Kritiek op apartheid was echter niet het enige motief dat in het rapport werd genoemd voor de belangstelling van het GPV voor Zuid-Afrika, ook emigratie naar Zuid-Afrika was een motief. Veel vrijgemaakten hadden door de emigratie persoonlijke contacten gekregen in Zuid-Afrika, er waren door Nederlandse emigranten zelfs een aantal vrijgemaakte kerken gesticht in Zuid-Afrika. In het rapport was te lezen: ‘Het is jammer dat de emigratie naar Z.-Afrika relatief is teruggelopen. Want ondanks het Bantoe-probleem¹³⁹ (dat men niet op kan lossen door het te ontlopen) biedt Z.-Afrika boven landen als Australië en Canada het voordeel van cultuur- en stamverwantschap, terwijl in dit land van Paul Kruger de invloed van de Wet Gods op het openbare leven nog altijd meer invloed heeft dan in b.v. Australië of N.-Zeeland.’¹⁴⁰ Uit het citaat blijkt dat het GPV in Zuid-Afrika een christelijk land zag en dat om die reden emigratie daarheen zeer positief zou zijn. Door te spreken over het ‘Bantoe-probleem’, legden de auteurs van het rapport de oorzaak van de problemen die apartheid met zich meebracht ten onrechte bij de zwarte bevolking.

Cultuurscheiding of rassenscheiding?

Bij het discours dat werd gevoerd over apartheid binnen het GPV is het opvallend dat er niet werd gesproken over rassen, maar over culturen en bevolkingsgroepen. In Zuid-Afrika was volgens de partij sprake van grote culturele verschillen tussen bevolkingsgroepen. Apartheid beoogde volgens de partij niet een scheiding tussen rassen tot stand te brengen, maar tussen die verschillende culturen. De verschillende auteurs die daarover schrijven voor het GPV definiëren het begrip *cultuur* verder niet. De manier waarop er binnen het GPV aan het begin van de jaren zestig over cultuur wordt geschreven, geeft aan dat het voor de partij nog niet geheel duidelijk is wat er mee wordt bedoeld. Zo werd in de richtlijnen uit 1961 aangegeven dat verschillen in uiterlijk en religieuze verschillen geen basis zouden mogen zijn voor apartheid. Culturele verschillen konden echter volgens de partij wel een reden tot scheiding vormen en volgens de auteurs was dat ook de basis voor apartheid in Zuid-Afrika. Daarbij was echter ook de grootte van de bevolkingsgroep van belang. Wanneer er een kleine minderheid was binnen een staat met een andere cultuur, dan was assimilatie volgens het richtlijnenrapport voor die bevolkingsgroep de te volgen weg. De *cultuur* van een kleine

---

¹³⁸ Ibidem 106.

¹³⁹ Jongeling gebruikt hier de voor 1960 veelgehoorde term voor zwarte Zuid-Afrikaan: Bantoe.

¹⁴⁰ Politieke richtlijnen (Rapport 1961) 115-116.

bevolkingsgroep stond blijkbaar niet vast, assimilatie was in dat geval namelijk mogelijk. ‘Geheel anders wordt de situatie echter als binnen de staat twee of meer etnisch sterk uiteenlopende groepen met enigszins overeenkomstige getalsterkte samenleven. Dit is de situatie zoals die vandaag bestaat in Zuid-Afrika, Nieuw-Zeeland, de Ver. Staten van N.-Amerika, Suriname, Algerije, enz’.¹⁴¹ Iedere overheid had daarin volgens de auteurs van het rapport een taak, ‘zou nu de overheid bij haar politiek geen rekening houden met de verschillen in culturele situatie waarin bepaalde etnische groepen zich bevinden, dan speelt zij voor struisvogel en jaagt zij droombeelden na.’¹⁴² Wanneer die ‘culturele verschillen’ groot waren dan zou dat volgens het GPV niet leiden tot integratie, maar tot mogelijke gewelddadige botsingen tussen bevolkingsgroepen. Daarom schreven de auteurs: ‘Wij menen dat onze overheid voorzichtiger moet zijn bij haar oordeel over de Zuid-Afrikaanse apartheidspolitiek. Ook de mensen die in Zuid-Afrika wonen hebben van God hun taak gekregen op aarde, en die kunnen zij alleen vervullen als zij verder kunnen bouwen op heersende culturele tradities.’¹⁴³ In het geval van Zuid-Afrika was het opvallend dat de ‘culturele verschillen’ tussen bevolkingsgroepen samenvielen met de raciale scheidslijnen die door de NP waren getrokken. Het GPV maakte in deze periode nog geen strikt onderscheid tussen ras en cultuur, waardoor de indruk ontstaat dat de partij ras- en cultuurverschillen op één hoop lijkt te vegen en daarmee haar eigen uitgangspunten uit het rapport, namelijk dat verschil in etniciteit nooit reden kan zijn voor apartheid tegenspreekt. Dat gebeurde onder andere in 1963 in de artikelen van de toenmalige voorzitter van de partij W.G. Beeftink.

De Zuid-Afrikaanse regering was volgens de voorzitter van het GPV hard bezig om de zwarte bevolking te helpen. De toegenomen kritiek op apartheid, ook vanuit Nederland was in zijn ogen niet terecht. Hij gaf aan dat de verschillende zwarte bevolkingsgroepen nog niet toe zouden zijn aan democratie en bestuur: ‘De grote moeilijkheid is nu...dat het volk van de Bantoe-negers nog geen ontwikkelingstrap heeft bereikt, waardoor het mogelijk zou zijn hen geheel in te schakelen als gelijkwaardigen in het maatschappelijk leven.’¹⁴⁴ Vanwege die lagere ‘ontwikkelingstrap’ kon van de NP niet worden gevraagd algemene verkiezingen uit te schrijven, die zouden namelijk leiden tot een overwinning voor de zwarte inwoners van Zuid-Afrika. De NP deed er volgens Beeftink echter alles aan om de zwarte bevolking te voorzien

---

¹⁴¹ Ibidem.

¹⁴² Ibidem 107.

¹⁴³ Ibidem 108.

¹⁴⁴ Beeftink, ‘Zuid-Afrika een rijke buit I’ OP 7 (1963) 113.

van goed onderwijs en goede gezondheidszorg, maar het zou nog vele jaren duren voor er sprake zou kunnen zijn van gelijke berechting.¹⁴⁵

De zwarte bevolking van Zuid-Afrika zou het volgens Beeftink op het gebied van onderwijs en inkomen beter hebben dan andere Afrikaanse volkeren.¹⁴⁶ Beeftink ging daarbij voorbij aan de onvrijheid die het Zuid-Afrikaanse schoolsysteem kenmerkte. Voor de invoering van apartheid was het onderwijs aan de zwarte bevolking vooral verzorgd door zendelingen. Na 1948 was het Zuid-Afrikaanse schoolsysteem onder toezicht van de staat gekomen. Die zorgde ervoor dat de idealen van apartheid ook in het onderwijs werden uitgedragen. Zo kon de zwarte bevolking die buiten de thuislanden leefde, alleen die vaardigheden leren, die nodig waren om als zwarte arbeid te verrichten binnen de witte economie. Wanneer men in de thuislanden woonde, waren er wel mogelijkheden verder te leren.¹⁴⁷ Voor Beeftink was het gebrek aan mensenrechten dat gepaard ging met apartheid niet echt een probleem. Hij concludeerde na Zuid-Afrika en Congo te hebben vergeleken dat de mensenrechten in de rest van Afrika ook maar weinig voorstelden.

Na het vertrek van de Belgen was in Congo, volgens hem een bestuurlijke chaos ontstaan.¹⁴⁸ In Zuid-Afrika zou volgens Beeftink een chaos kunnen ontstaan wanneer wit en zwart samen één natie zouden vormen, waarin iedereen kiesrecht zou krijgen. De witte bevolking zou dan op termijn gedwongen worden Zuid-Afrika te verlaten, hij was namelijk van mening dat alle bevrijdingsbewegingen in Afrika de kant opgingen van, 'Afrika voor de zwarte Afrikaners'. 'België, Frankrijk en Portugal hebben er wat van gemaakt [in hun koloniën], gezorgd voor medische dienst en onderwijs, zij hebben er handel en industrie gebracht, maar nu worden zij bedankt, en moeten maar gauw maken dat zij weggkomen, tot en met de laatste man liefst.'¹⁴⁹ Apartheid bewaakte volgens Beeftink de rechten die de witte bevolking van Zuid-Afrika had verworven en zou daarom een goede oplossing zijn, om de verschillende etniciteiten van Zuid-Afrika naast elkaar te laten leven. De ophef in de wereld over apartheid was volgens Beeftink, gezien de 'toestanden' in andere Afrikaanse landen, een uiting van selectieve verontwaardiging.¹⁵⁰ Cultuur en ras vielen voor Beeftink in het geval van Zuid-Afrika, maar ook bij andere Afrikaanse landen, samen. Daarbij zou de rol van de

---

¹⁴⁵ Ibidem 113-114.

¹⁴⁶ Beeftink, 'Zuid-Afrika, een rijke buit II' *OP* 11 (1963) 161-163.

¹⁴⁷ Ross, *A concise history* 121-122.

¹⁴⁸ Edgar O' Ballance, *The Congo-Zaire Experience*. 1960-1998 (Londen 2000). De bestuurlijke chaos brak vooral uit doordat er geen sprake was een sterke staat. Met het wegvallen van de Belgen stortte ook de koloniale staat in elkaar.

¹⁴⁹ Beeftink, 'Zuid-Afrika, II' 162.

¹⁵⁰ Ibidem 161-163.

zwarte Afrikanen bij de dekolonisatie vooral negatief zijn geweest en deed hij het voorkomen alsof het kolonialisme niets dan goeds had gebracht voor Afrika.

Beeftink was van mening dat er vele bezwaren kleefden aan de manier waarop de mensenrechten werden gebruikt om Zuid-Afrika ter verantwoording te roepen over haar apartheidsbeleid. Zuid-Afrika was volgens Beeftink voor andere landen een voorbeeld van een christelijke natie. In Zuid-Afrika, zou in tegenstelling tot andere Afrikaanse landen, geen ‘terreur en willekeur’ heersen. Dat zou komen doordat de NP zich opstelde als ‘dienaressen’ onder God, waardoor het apartheidsbeleid van de Zuid-Afrikaanse regering in zijn ogen tot een rechtvaardiger samenleving zou leiden.¹⁵¹ Beeftink kon alleen tot die uitspraak komen door zich geheel te richten op het vermeend christelijke karakter van de Zuid-Afrikaanse regering. De NP was in zijn ogen de vertegenwoordiger van antirevolutionair beleid in Zuid-Afrika. Hij gaf daarbij geen aandacht aan de onderdrukking van de niet-witte bevolkingsgroepen die met apartheid gepaard ging.

Ook Verbrugh liet in een artikel uit 1964 zien, op eenzelfde manier te kijken naar de pogingen van de Zuid-Afrikaanse regering om apartheid door te voeren. De Zuid-Afrikaanse premier Verwoerd zocht volgens Verbrugh naar een manier om de verschillende bevolkingsgroepen in Zuid-Afrika te scheiden, zodat onlusten die zouden worden veroorzaakt door integratie konden worden voorkomen. Verbrugh was van mening dat: ‘...de overheid bij haar beoordeling van de samenleving van volken, waarvan de culturele tradities sterk verschillen, rekening [moet]... houden met het gevaar van zedelijke ontworteling dat ontstaat bij te snelle culturele vermenging tussen grote aantallen dragers van uiteenlopende tradities’. Met ‘zedelijke ontworteling’ bedoelde hij, dat mensen vervreemd zouden raken van hun eigen cultuur en achtergrond. Binnen een dergelijke samenleving zou volgens het GPV de sociale cohesie verbrommen, omdat de inwoners van dat land hun gevoel van identiteit, dat samenhang met hun cultuur en achtergrond zouden verliezen.¹⁵² Volgens de partij ondervindt het thuislandenbeleid dat probleem doordat het ook de zwarte bevolking de mogelijkheid gaf zichzelf volgens de eigen mores te ontwikkelen. Het GPV koos in het Nederlandse apartheidsdebat duidelijk de kant van de Afrikaners. Apartheid zou de enige ‘oplossing’ zijn voor het behoud van de verschillende culturen in Zuid-Afrika. Dat het in Zuid-Afrika ging om ‘cultuurscheiding’ en niet om ‘rassenscheiding’, was een belangrijk aspect dat de partij bleef benadrukken.

---

¹⁵¹ Ibidem 163.

¹⁵² A.J. Verbrugh, ‘Kanttekeningen. Nederland oefent druk uit op Zuid-Afrika’ *OP* 8 (1964) 93-95.

Beproof de geesten

Bij de parlementsverkiezingen van 1963 had het GPV één zetel behaald, die werd ingenomen door Jongeling. In Nederland begonnen opeenvolgende kabinetten sinds het begin van de jaren zestig ook met de politiek van dialoog in de richting van het apartheidsregime in Zuid-Afrika. In de Tweede Kamer kwam het vooral in de tweede helft van de jaren zestig met onder meer de ‘Ton van Luns’ en de ‘duikbotenkwesie’ vaker tot debatten over de Nederlandse houding in de richting van Zuid-Afrika. De verschillende politieke partijen waren in die periode op zoek naar een manier waarop men zich ten opzichte van apartheid moest positioneren. Het GPV koos daarbij voor een duidelijke verdediging van apartheid in de Nederlandse politiek. In het boek *Beproof de geesten* dat verscheen in het jaar dat de partij in de Tweede Kamer kwam zette Jongeling zijn visie op apartheid uiteen. Jongeling die ook schrijver was van kinderboeken, was in zijn jeugd gefascineerd geraakt door Zuid-Afrika en de Afrikaners dankzij de boeken van Louwrens Penning over de Anglo-Boerenoorlogen.¹⁵³ Daaraan had hij een romantisch beeld van de Afrikaners overgehouden. Zuid-Afrika was volgens hem een Nederlandse ‘volksplanting’, die zich tot een krachtige natie met Nederlandse trekken [had] ontwikkeld.’¹⁵⁴ Jongeling benadrukte dat de Nederlanders in de zeventiende eeuw in Zuid-Afrika een nog onontgonnen land zouden hebben aangetroffen. Daarmee gaf hij aan dat de claim die de Afrikaners op het land legden in zijn ogen terecht was.¹⁵⁵ Daarnaast gaf hij aan dat de arbeid van de Afrikaners bepalend was geweest voor de ontwikkeling van Zuid-Afrika. Hij vroeg zich af wat wijsheid was in de omgang met een, ‘grote meerderheid van Bantoes’. In Zuid-Afrika was volgens Jongeling sprake van een getalsmatig probleem waarvoor apartheid de oplossing zou zijn.¹⁵⁶ Jongeling onderscheidde in zijn korte schets van de geschiedenis van Zuid-Afrika twee elkaar beconcurrerende groepen. Aan de ene kant waren er de christelijke Afrikaners die streefden naar een eigen staat, terwijl de Britse ‘imperialisten’ dat aan de andere kant steeds weer trachtten te blokkeren. Hij beschreef de Afrikaners als de ‘ware christenen’ met wie vanuit de GKV en het GPV verwantschap zou bestaan.¹⁵⁷

Jongeling was zich bewust van de kritiek die er was op apartheid en ging daar in *Beproof de geesten* ook op in. Aan de hand van tegenargumenten probeerde hij de kritiek te

---

¹⁵³ Ernst Hooiveld, ‘Soldaat aan het front. P. Jongeling 1909-1985’ in: R. Kuiper en W. Bouwman ed., Kinderen van de vrijmaking Vuur en Vlam deel 3 (Amsterdam 2004) 163.

¹⁵⁴ Jongeling, *Beproof de geesten* (Amsterdam 1963) 167.

¹⁵⁵ De terminologie die Jongeling hanteert voor de verschillende bevolkingsgroepen wijkt sterk van elkaar af. Zo spreekt hij voor de kolonisatie van de Kaap door de Nederlanders van een ‘volksplanting’. Terwijl eenzelfde kolonisatie vanuit het noorden door de zwarte Zuid-Afrikanen een invasie wordt genoemd.

¹⁵⁶ Jongeling *Beproof de geesten* 197.

¹⁵⁷ Ibidem 173-180.

ontkrachten. Zo gaf hij aan dat apartheid, volgens critici van het beleid doffe ellende zou betekenen voor de zwarte bevolking. Jongeling vroeg zich vervolgens af waarom er dan wel 'honderdduizenden zwarten staan te trappelen van ongeduld om het land binnen te komen'. Die honderdduizenden zouden volgens hem aantonen, dat apartheid niet zo slecht was als wel werd gesuggereerd. Ook nam hij afstand van het idee dat apartheid een vorm van nazisme zou zijn. Apartheid zou, volgens verschillende media, neerkomen op discriminatie van de ene groep door een andere groep, op eenzelfde wijze als dat ook tegenover de Joodse bevolking gebeurde tijdens de Tweede Wereldoorlog. In Zuid-Afrika stond echter volgens Jongeling niet de onderdrukking van bepaalde bevolkingsgroepen centraal, maar de opbouw ervan. De kritiek op de Zuid-Afrikaanse regering zou volgens Jongeling vooral uitgesproken worden 'in een geest van revolutie', waarmee hij de terminologie van Groen van Prinsterer gebruikte om aan te geven dat kritiek op apartheid van onbijbelse ideeën uit zou gaan.¹⁵⁸ Door aan te geven dat de kritiek 'vooral' werd uitgesproken vanuit een bepaalde achtergrond, diskwalificeerde Jongeling deze kritiek voor de antirevolutionaire achterban van het GPV als niet-christelijk. Daarbij is het zeer de vraag of de 'meeste' kritiek op apartheid vanuit een dergelijke 'geest' werd uitgedragen.

Jongeling had ook zorgen over de toekomst van het apartheidstreven van de NP. Hij vroeg zich af, of apartheid niet te laat was ingevoerd, waardoor de uitvoering ervan wellicht een te grote opgave zou blijken te zijn.¹⁵⁹ De Afrikaner cultuur zou volgens Jongeling onder druk staan, vanwege toenemende onkerkelijkheid en afnemende beheersing van de Nederlandse taal onder de Afrikaners. Tegelijkertijd sprak hij het verlangen uit dat Zuid-Afrika een christelijke natie zou blijven, die stand zou houden in de wereld van, zoals hij het noemde, humanisme dat werd gepredikt in de Wereldraad van Kerken en de Verenigde Naties.¹⁶⁰ Het is opmerkelijk dat in de afsluiting van zijn verhaal er alleen nog aandacht was voor het christelijke aspect van de Zuid-Afrikaanse natie en er niet meer werd gesproken over apartheid. De strijd van de Zuid-Afrikaanse regering zou gericht zijn tegen het humanisme en verdiende daarom volgens Jongeling steun van het GPV. Hij ging voorbij aan het leed dat door apartheid werd veroorzaakt onder de zwarte bevolking van Zuid-Afrika. Door de afweging om vanwege de christelijke verwantschap de Afrikaners te steunen sloot men binnen het GPV de ogen voor de keerzijde van apartheid.

---

¹⁵⁸ Ibidem 230-234.

¹⁵⁹ Ibidem 199-202.

¹⁶⁰ Ibidem 240-252.

De Zuid-Afrikaanse apartheid

Verbrugh kwam een jaar later, in 1964, met het argument dat het in Zuid-Afrika, dankzij apartheid, beter zou gaan dan in de rest van het continent. De republiek van Zuid-Afrika zou een ‘oase van rust’ zijn, in een ‘humanistische woestijn’. Dat idee, dat het in Zuid-Afrika economisch beter zou gaan dan in de rest van het continent, vormde voor het GPV een deel van de legitimiteit van apartheid.¹⁶¹ Zuid-Afrika kende inderdaad vanaf de jaren vijftig een lange periode van economische vooruitgang, maar dat gold voor vrijwel de hele wereld. De vraag naar grondstoffen nam in die periode erg toe, wat voor een exportland als Zuid-Afrika gunstig was. Ondertussen stegen in Zuid-Afrika echter de overheidsuitgaven en nam de inefficiëntie binnen het bedrijfsleven toe. De verschillende maatregelen die de Zuid-Afrikaanse overheid ontplooidde om de witte bevolking aan de macht te houden, waaronder de administratie die gemoeid was met het thuislandenbeleid en de stijgende uitgaven voor defensie waren allemaal zaken die een negatieve invloed hadden op de economische groei.¹⁶² Er was dan ook geen sprake van een direct positief verband tussen apartheid en de Zuid-Afrikaanse economie.

Het GPV koos echter expliciet voor de manier waarop apartheid in Zuid-Afrika werd vormgegeven en keurde het soortgelijke apartheidsbeleid van Rhodesië af. Rhodesië, het huidige Zimbabwe, was een voormalige Britse kolonie en grensde in het noorden aan Zuid-Afrika. De witte Rhodesische regering van Ian Smith voerde daar een soort apartheidsbeleid. Ook in Rhodesië ging de regering ervan uit dat de zwarte bevolking nog niet toe was aan zelfbestuur. De zwarte bevolking had minder rechten dan de witte bevolking en beide groepen leefden gescheiden van elkaar. De Rhodesische regering streefde echter niet naar verschillende staten voor wit en zwart of in de terminologie van het GPV ‘verschillende culturele groepen’. De zwarte bevolking zou mogelijkerwijs op termijn –binnen enkele decennia- volwaardige burgers kunnen worden van het land.¹⁶³ Volgens Verbrugh was er daardoor in het beleid van Ian Smith toch sprake van vermenging van verschillende culturen. De Rhodesische regering ging daarom volgens hem niet uit van de christelijke richtlijnen die de NP wel zou hanteren voor haar beleid. Om die reden keurde hij het Rhodesische apartheidsbeleid af.¹⁶⁴ Wellicht speelde in het geval van Rhodesië ook mee dat het een

---

¹⁶¹ A.J. Verbrugh, ‘Calvinistische verschrikkingen in Zuid-Afrika’ *OP* 2/3 (1964) 27-28.

¹⁶² Stephen R. Lewis, *The economics of apartheid* *Council of foreign relations* (New York 1990) 128-134.

¹⁶³ A. Cousins, ‘State, Ideology, and Power in Rhodesia, 1958-1972’, in: *The international Journal of African Historical Studies* 24, 1 (1991) 41-49.

¹⁶⁴ A.J. Verbrugh, ‘Rhodesië’ *OP* 19 (1965) 162-163.

voormalig Britse kolonie was en er geen gevoelens van verwantschap waren zoals in het geval van de Afrikaners in Zuid-Afrika.

Ook in Zuid-Afrika was ongeveer de helft van de witte bevolking Engelstalig. Deze groep speelde volgens Verbrugh een dubieuze rol in het apartheidsbeleid. Zij hadden vanaf het midden van de negentiende eeuw de industrie en het bedrijfsleven voor een belangrijk deel in handen gehad. Vanaf de invoering van de apartheid in 1948 zouden zij de thuislandpolitiek hebben tegengewerkt omdat deze hun economische belangen schaadde. Volgens Verbrugh wilden zij liever de 'goedkope zwarte arbeidskracht in hun fabrieken houden'. De Afrikaners zouden volgens het GPV juist 'cultuurscheiding' (apartheid) willen om 'God daarmee volgens de Bijbel te eren en om het materialisme te voorkomen'.¹⁶⁵ De Engelssprekende witte Zuid-Afrikanen, zouden in de ogen van Verbrugh, een meer materialistische visie hebben op de samenleving. Daarbij stonden economische belangen voorop. Die opvatting over de Engelstalige bevolking contrasteerde hij met de 'christelijke' visie op de samenleving die er bij de Afrikaners zou bestaan. Verbrugh maakte daarmee een karikatuur van de twee witte bevolkingsgroepen in Zuid-Afrika. Hij kende de Afrikaners het alleenrecht op christelijkheid toe, terwijl er onder de Engelstalige bevolking ook vele christenen te vinden waren. De oppositie door de witte Engelstalige bevolkingsgroep was in Zuid-Afrika mond dood gemaakt en de industrie was voor een belangrijk deel ondergeschikt gemaakt aan het apartheidsstreven van de NP. De verwijten van Verbrugh aan de Engelstalige witte bevolking waren dan ook niet terecht.¹⁶⁶

Opkomen vanwege christelijke verbondenheid?

In 1965 had in Nederland discussie plaatsgevonden over de Ton van Luns. De relatie tussen Nederland en Zuid-Afrika was naar aanleiding van die affaire bekoeld, maar bij het GPV waren er nog altijd warme gevoelens voor de politiek van de NP. Toen de Zuid-Afrikaanse premier Verwoerd, de architect van de apartheid, in 1966 werd vermoord door een witte klerk tijdens een parlements zitting,¹⁶⁷ stelde Verbrugh in een artikel naar aanleiding van zijn dood, expliciet dat de sympathie van het GPV voor de NP niet voortkwam uit de apartheidspolitiek, maar dat ze een gevolg was van de herkenning van 'bijbels-politieke en nationaal-gereformeerde elementen', die de partij waarnam in Zuid-Afrika.¹⁶⁸ De elementen waar hij

---

¹⁶⁵ A.J. Verbrugh, 'Zuid-Afrikaanse vrienden in nood' *OP* 17 (1965) 143-144.

¹⁶⁶ Ross, *A concise history* 132-135.

¹⁶⁷ *Ibidem* 139-140. Verwoerd werd opgevolgd door Balthazar Johannes Vorster (NP), die een deel van de Tweede Wereldoorlog had vastgezet vanwege nazi-sympathieën.

¹⁶⁸ A.J. Verbrugh, 'De moord in Kaapstad' *OP* 17 (1966) 145.

op doelde bestonden uit: het gebed dat het Zuid-Afrikaanse kabinet voor aanvang van haar vergaderingen uit zou spreken, uit uitspraken van politici van de NP waarin bijbelse uitdrukkingen doorklonken en uit de expliciete verwijzingen naar God en het christendom in de Zuid-Afrikaanse grondwet. Uit die signalen leidde Verbrugh af dat de NP een christelijke samenleving voor zou staan in Zuid-Afrika. Hij vervolgde met te zeggen dat: ‘de sympathie die er bij ons bestaat berust vooral op geestelijk-politieke factoren. Het spreekt vanzelf dat die indirect het gevolg zijn van een verwantschap op kerkelijk en confessioneel gebied’.¹⁶⁹

De christelijke verbondenheid tussen GPV en NP waar Verbrugh over schreef hing sterk samen met zijn eigen ideeën over politiek. Hij was in zijn politieke denken sterk beïnvloed door de ideeën van de hervormde theoloog A.A. van Ruler. Van Ruler was van mening dat Nederland een christelijk-nationale staat moest zijn, waarin het christendom ook in politiek opzicht werd uitgedragen. Verbrugh zag in het Zuid-Afrika van na 1948 een staat, waarin de Afrikaners erin geslaagd waren een groot deel van de christelijke idealen die hij van Van Ruler had overgenomen te verwezenlijken.¹⁷⁰ Volgens Verbrugh diende er binnen een natiestaat sprake zijn van een gedeelde culturele achtergrond. Doordat daar in Zuid-Afrika vanwege de verscheidenheid in culturen geen sprake van was, zag hij apartheid als een legitieme vorm om verschillende bevolkingsgroepen de mogelijkheid te geven hun eigen staat op te bouwen. Verbrugh dacht in sterk theoretische termen over de apartheidproblematiek in Zuid-Afrika. Er was in zijn ogen sprake van een aantal elkaar beconcurrerende politieke stromingen, waarbij hij als christen de voorkeur had voor de oplossing die de Afrikaners voorstonden met apartheid.¹⁷¹ De belangstelling die Verbrugh voor Zuid-Afrika had, kwam ook terug in het grote aantal artikelen dat hij voor het partijblad van het GPV schreef over apartheid.¹⁷²

Toen Verwoerd in 1965 een aantal opmerkingen maakte over de onmogelijkheid van een verenigd Europa, omdat daarbij de naties volgens hem een deel van hun identiteit zouden moeten inleveren, reageerde Verbrugh daarop door te zeggen: ‘Het is de eerste maal dat buiten het GPV iemand van christelijke politieke allure het verkeerde streven naar een

---

¹⁶⁹ Ibidem 145-146.

¹⁷⁰ A.J. Verbrugh, *Hoe wij het verkiezen. Toelichting op het program van richtlijnen voor de nationaal-gereformeerde politiek van het gereformeerd politiek verbond* (2^e herz uitgave Groningen 1966, 1^e druk Groningen 1964) 94-96. A.J. Verbrugh, *Universeel en antirevolutionair. Toelichting bij de richtlijnen voor de nationaal-gereformeerde, dat is universeel-christelijke politiek II* (Groningen 1983) 135-150.

¹⁷¹ Roelof Janssens, ‘Orthodox-christelijk Nederland en apartheid: Het schaamrood op de kaken?’ in *Koers reformatorisch opinieblad* 7 (1992) 10-11.

¹⁷² Zijn eerste artikel over dat onderwerp verscheen in 1963 in het partijblad *Ons Politeuma*. Ook het laatste artikel dat hij schreef als hoofdredacteur van *Ons Burgerschap* -vanaf 1976 de opvolger *Ons Politeuma*- in 1980 wijdde hij aan apartheid.

verenigd Europa duidelijk aanwijst'.¹⁷³ Verbrugh herkende in de uitspraken van Verwoerd een gelijkgestemde. Die overeenkomst kwam volgens hem door de 'uitstraling van dezelfde Heilige Schrift en van dezelfde gereformeerde, christelijke leer, die én in Zuid-Afrika én in Nederland...tot overeenkomstige politieke richtlijnen heeft gevoerd'.¹⁷⁴ In 1992 zou Verbrugh aangeven dat er onder Verwoerd sprake had kunnen zijn van een 'oplossing', met eigen vrije staten voor wit en zwart, wat vooral voor de 'eigen cultuur' van de witte Afrikaners goed zou zijn geweest. Die oplossing werd volgens Verbrugh echter na de dood van Verwoerd in 1966 'platgedrukt' door het: 'reactionaire conservatisme van de NP en de ongodsdienstige progressiviteit van het ANC [African National Congress]'.¹⁷⁵ In de uitspraken van Verbrugh over de uitvoerbaarheid van apartheid was niet de twijfel zichtbaar die Jongeling twee jaar eerder wel had geuit. Met die 'geestelijk-politieke factoren' en 'dezelfde leer', die de achtergrond van de sympathie van het GPV voor de NP zouden vormen, kwam de partij snel op een positie terecht waarin zij apartheid in de Nederlandse politiek verdedigde. Verbondenheid met de Afrikaners en steun aan het apartheidsbeleid gingen voor het GPV blijkbaar samen. Het GPV gebruikte voor de verdediging van haar apartheidstandpunt dezelfde argumenten die de NP ook gebruikte om apartheid te verdedigen. Apartheid zou volgens het GPV een bijbelse manier zijn, om verschillende bevolkingsgroepen naast elkaar te laten bestaan. Daarin volgden ze de lijn van hun witte Afrikaner 'broeders' die op bijbelse gronden apartheid verdedigden. De christelijke verbondenheid die er vanuit het GPV werd gevoeld met de Afrikaners was één van de belangrijkste redenen voor het apartheidstandpunt dat de partij innam.

Naar aanleiding van een televisie-uitzending waarin het GPV haar apartheidstandpunt vertolkte, kwam het *Haarlems Dagblad* in 1965 met een kritisch hoofdcommentaar. Was er geen sprake van 'vroom bedrog' van de kant van het GPV, zo vroeg de krant zich af, ging het in Zuid-Afrika niet puur om rassenspolitiek. Werden de bijbelteksten die de partij gebruikte niet vooral ingezet voor de eigen visie. In reactie op het commentaar schreef Verbrugh in *Ons Politeuma*: 'stel eens dat een gereformeerd gezin uit het noorden in Sittard komt wonen en zijn kinderen liever met andere noorderlingen op een gereformeerde school laat gaan dan op een school met Sittardse kajotters' [Katholieken]. Dan zou men niet tot de conclusie komen dat, 'gereformeerden „noords” denken en zich niet willen vermengen met het „alpine” ras der

---

¹⁷³ Verbrugh. 'Wij gaan dezelfde weg' 150.

¹⁷⁴ Ibidem 151.

¹⁷⁵ Jansen, 'Orthodox-christelijk Nederland 10-11.

zuidelijken.’¹⁷⁶ Van rassenspolitiek was in een dergelijk geval volgens Verbrugh geen sprake. Hij wilde daarmee benadrukken dat het om culturele verschillen tussen twee groepen ging. Die argumentatie van Verbrugh ging echter niet op voor de situatie in Zuid-Afrika. Daar zou een zwart (gereformeerd) er bijvoorbeeld niet voor kunnen kiezen in een witte wijk (Sittard) te gaan wonen.

De kritiek op apartheid, zoals bijvoorbeeld van het *Haarlems Dagblad*, had volgens bijvoorbeeld Jongeling vooral te maken met het calvinistische karakter van Zuid-Afrika. Hij maakte zich in een verkiezingspamflet uit 1966 boos over de manier waarop volgens hem in Nederland werd omgegaan met apartheid. Hij merkte daarover op: ‘In Indonesië kunnen honderdduizenden als beesten worden afgeslacht, in zwart Afrika kan genocide gepleegd worden op de Watoetsie en andere volken... er wordt in Nederland nauwelijks gekikt. Maar als de Republiek van Zuid-Afrika met uiterste inspanningen en zeer grote offers probeert een weg te vinden uit het benauwende probleem van de sterk onderscheiden volken en culturen binnen één staatsverband, dan vliegen allen, die zich progressief noemen, ook in de A.R.P., te hoop om mee te doen aan de internationale ophitsing tegen het enige land ter wereld dat in volkskarakter en staatsstructuur, nog duidelijk calvinistische trekken vertoont –en dat wellicht juist dáárom zo gehaat wordt!’.¹⁷⁷ De reden waardoor het GPV achter de NP bleef staan, namelijk het calvinisme, was volgens Jongeling voor andere partijen en organisaties dé reden afstand te nemen van het apartheidsregime. Dat andere partijen apartheid afkeurden lag echter niet, zoals Jongeling suggereerde, in het calvinistische karakter van de NP, maar kwam doordat de politiek van apartheid leidde tot achterstelling van niet-witte bevolkingsgroepen in Zuid-Afrika. Dat het apartheidsbeleid werd verdedigd met één hand op de Bijbel, wil niet zeggen dat partijen die het, met die uitleg van de bijbelgedeelten oneens waren anticalvinistisch zouden zijn.

De eerste verdeeldheid

Het apartheidstandpunt van de partij werd echter niet door alle leden gedeeld. Dat bleek in 1969 toen er binnen het GPV onduidelijkheid ontstond over de vraag bij welke Afrikaners de verbondenheid zou moeten liggen. In dat jaar vond een scheuring plaats in de Zuid-Afrikaanse Nationale Partij van de Zuid-Afrikaanse premier B.J. Vorster. Door Albert Hertzog, een zoon van een eerdere premier van Zuid-Afrika werd de Herstelde Nationale

---

¹⁷⁶ A.J. Verbrugh, ‘Kanttekeningen. Het Haarlems Dagblad en de Hollands-Afrikaanse kerken’ *OP* 18 (1965) 153-154.

¹⁷⁷ P. Jongeling, *Bij de tweesprong. Een woord tot de natie nu er moet worden gekozen. Verkiezingspamflet 1966* (Groningen 1966) 15-16.

Partij (HNP) gevormd. Die partij wilde terug naar de wortels van het Afrikanerdom, die volgens de HNP bij de NP verloren dreigden te gaan. Met een programma dat bestond uit calvinisme, socialisme en apartheid presenteerde de HNP zich als het alternatief voor de NP. Van een werkelijke dreiging voor de machtspositie van de NP bleek geen sprake te zijn. Het lukte de HNP niet, onder meer vanwege het kiesstelsel in Zuid-Afrika, om zetels in het parlement te bemachtigen. In de loop van de jaren zeventig en tachtig zouden vooral extreem-rechtse en nationalistische Afrikaners de aanhang vormen van de partij.¹⁷⁸ Vanuit het GPV was er echter vlak na de scheuring veel interesse voor de HNP, en het eerste artikel over die partij in het partijblad *Ons Politeuma* was erg positief over de christelijke koers die de 'herstelden' zeiden in te slaan. In dat artikel werd de HNP als 'christelijk-nationaal' voorgesteld, terwijl de Nationale partij 'liberaal-nationaal' zou zijn. De Vrije Gereformeerde Kerken in Zuid-Afrika, waar de vrijgemaakte kerken banden mee hadden, gaven in meerderheid de voorkeur aan de HNP. Volgens berichten die men bij het GPV uit Zuid-Afrika had ontvangen zou men bij de HNP met belangstelling kennisnemen van de geschriften van Schilder, Jongeling en andere vrijgemaakte kopstukken.¹⁷⁹ Deze directe belangstelling vanuit Zuid-Afrika voor vrijgemaakte ideeën werd door de auteurs van het artikel in *Ons Politeuma* erg gewaardeerd. In het vrijgemaakte *Nederlands Dagblad* was men echter minder overtuigd van de noodzaak voor een scheuring binnen de Nationale Partij. De grondslag en doelstelling van de HNP weken volgens de krant niet echt af van die van de NP.¹⁸⁰

De historicus G.J. Schutte schreef in *Ons Politeuma* een kritisch artikel over de HNP en apartheid. Hij verwierp het apartheidstreven niet, maar bekritiseerde wel de traagheid ervan. Hij gaf daarbij aan tegen de zogenaamde *kleine apartheid* te zijn, waarmee hij doelde op de talloze maatregelen die de verschillende bevolkingsgroepen in het dagelijks leven van elkaar scheidden –zoals: aparte balies bij banken, aparte plaatsen in bussen en dergelijke-. Het calvinisme dat Verbrugh en Jongeling zagen als reden om de Afrikaners te steunen berustte volgens Schutte voor een belangrijk deel op een verkeerd begrip van de motieven van de Afrikaners. Die motieven waren volgens Schutte niet geheel zuiver, de witte Afrikaners gingen nog altijd uit van de *blanke baasskap* en niet van de gelijkwaardigheid van mensen.¹⁸¹

Naar aanleiding van zijn artikel, schreven een aantal Afrikaners uit de VGKZA waaronder P. van der Kooi een tegenartikel, waarin ze alles wat Schutte had gezegd over

---

¹⁷⁸ Brian M. Du Toit, *The far right in current South African politics* *Journal of Modern South African studies* 29 (1991) 647-667.

¹⁷⁹ A. J. Verbrugh, *Liberaal-nationaal en christelijk-nationaal in Zuid-Afrika* *OP* 18 (1969) 137-139.

¹⁸⁰ P. Jongeling, 'Nieuw gestichte partij wil christelijk-nationaal zijn' *ND* (1-11 1969).

¹⁸¹ G.J. Schutte, 'Rond de Herstigte Nationale Partij' *OP* 21 (1969) 163-164.

apartheid probeerden te ontcrachten. Vanuit het GPV kwam er echter geen reactie op zijn schrijven. Toen er enkele maanden later in *Ons Politeuma* nogmaals over de HNP werd geschreven in een gezamenlijk artikel van Verbrugh en Van der Kooi, werd er ook geen aandacht meer besteed aan de opmerkingen van Schutte. De beide auteurs zien zelfs een direct verband tussen de manier waarop het GPV in Nederland streed voor calvinistische beginselen in de politiek en de manier waarop dat door de Afrikaners binnen de HNP zou gebeuren.¹⁸² Daarmee gaven de auteurs aan dat de verbondenheid van beide kanten werd gevoeld. In een naschrift bij dat artikel geeft Verbrugh nog een steunbetuiging aan de HNP. De Nationale Partij was volgens hem de jaren daarvoor minder christelijk en te liberaal te worden. De HNP zou een tegenbeweging zijn, die net op tijd kwam om Zuid-Afrika op een juiste koers van apartheid en calvinisme te houden. Verbrugh maakt daar nog wel de kanttekening bij dat de HNP ook niet de antwoorden op alle vraagstukken had waar Zuid-Afrika voor stond.¹⁸³ Bij de kwestie rond de Herstigte Nationale Partij werden voor de eerste keer vraagtekens gezet bij de sympathie die het GPV had voor het apartheidsbeleid in Zuid-Afrika. Die afwijkende mening mocht worden gehoord, maar had verder geen enkele invloed op de standpunten van de partij.

De periode Den Uyl

Het aantal kiezers dat op het GPV stemde groeide bij iedere verkiezing, waardoor de fractie in 1971 kon worden uitgebreid met Verbrugh. Die groei had waarschijnlijk weinig te maken met het apartheidstandpunt van de partij, maar vooral met stemmenwinst onder personen uit de rechterflank van de ARP, die zich niet meer helemaal thuis voelden bij de minder conservatieve koers van die partij.¹⁸⁴ Dat het GPV zich als één van de weinige Nederlandse partijen positief uitliet over apartheid was de Zuid-Afrikaanse regering niet ontgaan. Zij nodigde Jongeling in 1972 uit voor een rondreis van enkele weken door Zuid-Afrika. Hij besteedde een deel van de reis voor bezoek aan familie en vrienden. Daarnaast wilde hij ook meer inzicht krijgen in de apartheidssituatie in Zuid-Afrika. Hij bezocht een doven- en blindeninstituut voor zwarte kinderen, sprak met leiders van door de Zuid-Afrikaanse regering goedgekeurde partijen in de thuislanden en bracht een bezoek aan een Indische gemeenschap in Durban. De meeste mensen die hij bezocht in Zuid-Afrika waren vrijgemaakte emigranten. In de door hen gestichte kerken hield hij ook enkele toespraken, waarin hij zich vrijwel niet

---

¹⁸² P. van der Kooi en A.J. Verbrugh, 'Verantwoording voor de H.N.P.' *OP* 8 (1970) 67-71.

¹⁸³ *Ibidem* 67-71.

¹⁸⁴ Klapwijk, *Een gereformeerd* 64-66.

uitliet over apartheid. Hij sprak er omzichtig over en gaf aan dat er nog maar het begin van een oplossing was voor de apartheidsproblematiek en dat er nog een lange weg te gaan was voordat de apartheidsidealen werkelijkheid zouden zijn.¹⁸⁵ Terug in Nederland gaf Jongeling tijdens een radiotoespraak aan te hopen dat de politiek van ‘eigensoortige ontwikkeling [apartheid]’ zou slagen. Hij zag namelijk geen alternatief voor de bevolking van Zuid-Afrika. Ook gaf hij aan dat ‘de Afrikaners’ genoeg fouten maken, maar dat er in die republiek tenminste nog ‘eerbied’ was ‘voor de wet van God, voor de christelijke zede, voor openbare fatsoensnormen’.¹⁸⁶ Jongeling was ook na zijn rondreis nog altijd voorzichtig optimistisch over de mogelijkheid dat het apartheidbeleid zou slagen.

Om te slagen was het volgens de partij wel nodig dat de Zuid-Afrikaanse regering vanuit de rest van de wereld niet teveel tegenwerking zou ondervinden bij de uitvoering van haar beleid. Het kabinet Den Uyl dat in 1973 in Nederland aantrad wilde echter dat apartheid zo snel mogelijk zou worden afgeschaft. Het GPV sprak haar afkeuring uit over de negatieve houding van het kabinet ten opzichte van apartheid, dat zou volgens de partij zijn ingegeven door scoringsdrang. De adjunct-hoofdredacteur van het *Nederlands Dagblad* en fractiemedewerker van het GPV, J.P. de Vries schreef dat het kabinet door de oliecrisis slechts smalle marges zou hebben om in sociaal en economisch opzicht te kunnen manoeuvreren. Door belastingmaatregelen zou ze zich niet populair maken bij de burgers, maar met haar kritiek op apartheid had de regering echter ‘de wind mee’. Die kritiek op het apartheidbeleid van de Zuid-Afrikaanse regering zou, volgens De Vries juist daarom een belangrijke pijler gaan vormen van het beleid van de nieuwe regering, omdat daarmee veel kiezers het daarmee eens zouden zijn.¹⁸⁷ In die opmerkingen van De Vries wordt zichtbaar hoe er binnen het GPV werd gedacht over partijen die kritiek hadden op apartheid. Dat zou vooral opportunistische politiek zijn, doordat Nederland als klein land, toch geen invloed kon uitoefenen op het apartheidbeleid.

Het kabinet den Uyl nam inderdaad een kritisch standpunt in met betrekking tot Zuid-Afrika. Zo begon de Nederlandse regering met het financieel ondersteunen van bevrijdingsbewegingen in zuidelijk Afrika.¹⁸⁸ Daarnaast was er sprake van een restrictiever beleid wanneer het ging om handel met Zuid-Afrika. Het kabinet wilde niet meewerken aan investeringen van bedrijven in Zuid-Afrika waar de staat een meerderheidsbelang in had.

---

¹⁸⁵ Bezoek Zuid-Afrika, Archief P. Jongeling, Historisch Documentatiecentrum van het Nederlands Protestantisme (Amsterdam) inv. nr. 46.

¹⁸⁶ P. Jongeling, Zuid-Afrika, Archief GPV, Archief en Documentatiecentrum (ADC), Publiciteit: Radio en TV-toespraken, 1971-1975 inv. nr. 1033.

¹⁸⁷ J.P. de Vries, ‘De smalle marges en Zuid-Afrika’ *OP* 11 (1973) 98-99.

¹⁸⁸ De Boer, *Van Sharpeville* 256.

Voor een eenzijdige Nederlandse boycot was onder Den Uyl echter nog geen meerderheid te vinden in de Tweede Kamer.¹⁸⁹ Ondertussen was in Nederland de weerstand tegen apartheid gegroeid. Alle grote partijen hadden aangegeven apartheid af te keuren, al verschilden zij van mening over de maatregelen die tegen Zuid-Afrika moesten worden getroffen. Ook elders in de wereld had het apartheidsregime haar krediet verspeeld. Steeds meer tekenen wezen erop dat de apartheidspolitiek had gefaald. De werkloosheid onder de zwarte bevolking steeg ieder jaar, in de thuislanden was sprake van voedseltekorten, het geweld in de steden nam toe en het apartheidsregime loste de problemen niet op.¹⁹⁰ Samen met de SGP was het GPV in de Tweede Kamer de enige partij die halverwege de jaren zeventig apartheid nog verdedigde.

Het verwijt dat het GPV in de jaren zestig van het Haarlems Dagblad had gekregen, namelijk dat ze ras en cultuur in de apartheidsituatie onterecht los van elkaar wilden zien, kreeg de partij ook in de Tweede Kamer voor de voeten geworpen. In 1976 kwam het in het parlement tot een woordenwisseling tussen de beide GPV'ers Jongeling en Verbrugh en de PvdA'ers E. van Thijn en A.L. ter Beek. Dat gebeurde tijdens het debat over het besluit van het kabinet Den Uyl om geen reactorvaten te leveren aan Zuid-Afrika voor de bouw van een kerncentrale. In de Tweede Kamer waren er volgens Verbrugh bij de verschillende partijen drie standpunten met betrekking tot apartheid te ontwaren: 'de eerste zegt dat apartheid iets verschrikkelijks is, maar dat zij desondanks wel [kernreactorvaten] aan Zuid-Afrika wil leveren. De tweede zegt, juist omdat die apartheid zo verschrikkelijk is...[willen wij] niet leveren. De derde groep zegt dan: Je mag wel eens even kijken of die apartheid wel zo verschrikkelijk is als men zegt. Tot die laatste groep behoort ik'.¹⁹¹ Hij gaf aan dat het voor de NP, als christelijke partij geen optie kon zijn een plurale samenleving te creëren. God zou, volgens Verbrugh, met een verwijzing naar het verhaal van de torenbouw van Babel uit het Bijbelboek Genesis, de mensheid in verschillende volken en naties uiteen hebben laten vallen: 'de erkenning van verschillende nationaliteiten die in de geschiedenis allerlei veranderingen kunnen ondergaan...heeft niets te maken met racisme....Racisme is een onheilige trots op eigen rassengroep, het geloof, dat die groep eervolle eigenschappen heeft, die biologisch van aard zijn en langs erfelijke weg automatisch aan volgende generaties worden doorgegeven.' Als apartheid uit zou gaan van de superioriteit van het 'blanke ras' dan zou het woord een belediging zijn, en zou hij dat niet gebruiken. Apartheid had volgens Verbrugh echter betrekking op gebiedscheiding als gevolg van cultuurscheiding. Opvallend was wel dat hij in

---

¹⁸⁹ Ibidem 256-268.

¹⁹⁰ Ross, *A concise history* 145-154.

¹⁹¹ *Exportkredietverzekering* 3-6-1976, VHSg 1975-1976, 2^e Kamer, 4467.

datzelfde betoog een aantal opmerkingen maakte over zwarte nationalisten. Ook hij kon ras en cultuur in Zuid-Afrika blijkbaar moeilijk van elkaar scheiden. In zijn opvatting zou echter wel eenieder die zich wil aanpassen aan de heersende cultuur de kans moeten krijgen daarin te worden opgenomen.¹⁹² Een zwarte Zuid-Afrikaan zou met dat uitgangspunt een deel kunnen worden van de witte-Afrikaner gemeenschap, een gedachte die voor een meerderheid van de witte Afrikaners niet aanvaardbaar zou zijn. Door dat voorbehoud te maken probeerde Verbrugh iedere schijn van racisme uit zijn verhaal te verwijderen.

Die nuance ging echter verloren doordat hij apartheid verdedigde zoals die door de Zuid-Afrikaanse regering werd uitgedragen. Over die verdediging van apartheid door Verbrugh maakte Van Thijn zich boos. Hij gaf aan ‘nog nooit zo’n racistisch betoog in deze Kamer’ te hebben gehoord.¹⁹³ Volgens Van Thijn was er in Zuid-Afrika geen sprake van cultureel beleid, maar van racisme, omdat apartheid volledig samenviel met de huidskleur van mensen. Verbrugh had in zijn betoog het beleid verworpen waarin huidskleur met scheiding samen zouden vallen, maar hij bleef op het standpunt staan dat daar in Zuid-Afrika geen sprake van was. Daar zou slechts sprake zijn van een culturele scheiding tussen bevolkingsgroepen.¹⁹⁴ De weigering van Verbrugh toe te geven dat er in Zuid-Afrika sprake was van racisme werd door Van Thijn terecht doorgesproken met de opmerking dat cultuur en ras in Zuid-Afrika samenvielen, en dat er daarom over racistisch beleid kon worden gesproken. Daar kan aan worden toegevoegd dat voor de witte bevolking van Zuid-Afrika er ook een cultureel onderscheid zou kunnen worden gemaakt tussen de Engelstalige bevolking en de Afrikaners. Deze groepen hadden echter beide dezelfde rechten gekregen, terwijl het toch om verschillende culturen ging.

Constructieve oplossingen en onenigheid

De kritiek op het apartheidsregime nam na het bloedige neerslaan van de scholierenprotesten in Soweto in 1976 en de gewelddadige dood van Steve Biko in 1977 toe. Het GPV besteedde weinig aandacht aan die gebeurtenissen en ook het apartheidstandpunt van de partij veranderde door de beide gebeurtenissen niet. Volgens de partij zou de politieke situatie in Zuid-Afrika op termijn onhoudbaar worden wanneer de NP niet meer zou doen om apartheid versneld uit te voeren. Ondertussen verweet het GPV andere Nederlandse politieke partijen en organisaties dat zij niet nadachten over constructieve oplossingen voor apartheid, maar alleen

---

¹⁹² Ibidem 4467-4468.

¹⁹³ Ibidem 4480-4481.

de nadruk legden op de invoering van algemeen kiesrecht voor alle burgers van Zuid-Afrika. Omdat een dergelijke oplossing voor de witte Afrikaners niet aanvaardbaar zou zijn, was het GPV van mening dat er andere oplossingen moesten worden gevonden, waarbij apartheid in stand werd gehouden.

Zo kwam Verbrugh in 1977 met het idee van een delingsplan voor Zuid-Afrika. De witte bevolking diende volgens Verbrugh grotere stukken land afstaan aan de rest van de bevolking. Dat het apartheidsbeleid faalde kwam onder meer doordat de verschillende 'thuislanden' te verspreid over het land zouden liggen. De Zuid-Afrikaanse regering zou volgens Verbrugh een te opportunistische politiek hebben gevoerd met de thuislanden, waardoor de scheiding tussen bevolkingsgroepen dreigde te mislukken. Er zouden grotere aaneengesloten gebieden moeten worden gecreëerd voor de verschillende bevolkingsgroepen. Verbrugh stelde de deling van Zuid-Afrika voor in de vorm waarin dat ook in België was gebeurd tussen de Vlamingen en de Walloniërs. Johannesburg zou in dat nieuwe Zuid-Afrika de rol van Brussel kunnen vervullen. Ook een scheiding op basis van een kantonsysteem, zoals dat ook in Zwitserland aanwezig was, zou een oplossing kunnen bieden volgens Verbrugh. Hij haastte zich daarbij aan te geven, dat het in dat delingsplan zou gaan om een scheiding tussen culturen en niet tussen rassen.¹⁹⁵ In 1979 opperde hij in een radiotoespraak datzelfde idee nogmaals. Ook nu stond Zwitserland model als ideaal voor een nieuw Zuid-Afrika. Nederland was volgens Verbrugh opgebouwd door een 'homogeen cultuurvolk', doordat er in Zuid-Afrika geen sprake zou zijn van een dergelijke homogeniteit was daar de indeling op basis van een aantal kantons de beste oplossing.¹⁹⁶ Verbrugh bleef met zijn ideeën over een nieuwe indeling van Zuid-Afrika bij het uitgangspunt dat de verschillende bevolkingsgroepen in een land gescheiden van elkaar zouden moeten leven. De ideeën van Verbrugh vonden echter geen respons in de Nederlandse politiek. Vrijwel alle politieke partijen wezen apartheid af, maar verschilden van mening over de vraag hoe de Zuid-Afrikaanse regering ertoe kon worden bewogen apartheid op te geven. Moest men economische contacten houden met het land (VVD), een kritische dialoog voeren (CDA), of toch, zoals de linkse partijen wilden het land boycotten. Het GPV nam door apartheid niet af te wijzen een andere positie in, maar plaatste zich daarmee wel buiten het politieke debat.

Die tegendraadsheid van de partij resulteerde, behalve in 'constructieve oplossingen' voor apartheid, ook in een veroordelende toon in de richting van het kabinet. Die afkeer van het kabinetsbeleid kwam naar voren in 1977 naar aanleiding van de gewelddadige acties van

---

¹⁹⁵ Verbrugh, 'Zuid-Afrika: Volksmacht of deling' *OB* 13 (1977) 158.

¹⁹⁶ Verbrugh, Radiotoespraak 4-2-1979, GPV archief, ADC, Correspondentie (4-2-1979), inv.nr. 273.

Molukkers in Nederland. De Molukkers wilden door middel van treinkapingen en gijzelingen de aandacht vestigen op hun streven naar een onafhankelijke Molukse staat. Verbrugh greep die terreurdaden aan om te wijzen op bepaalde inconsequenties die er waren in de buitenlandse politiek van Nederland. Hij gaf tijdens een radiotoespraak aan het de Molukkers niet kwalijk te nemen dat ze in opstand kwamen tegen het gezag, al verwierp hij het geweld dat was gebruikt. De Nederlandse regering had steeds zelf het signaal afgegeven positief te staan tegenover bevrijdingsbewegingen. De ontvangst die Den Uyl verleende aan de leider van de Namibische bevrijdingsbeweging South West African People's Organization (SWAPO), Samuel Noejama, was daar een voorbeeld van. Verbrugh vroeg zich af waarom de Zuid-Molukkers hun revolutie niet werd gegund, terwijl de Zuidelijk-Afrikaanse bevrijdingsbewegingen waaronder SWAPO 'vanaf de linkerzijde luidkeels worden toegejuicht'.¹⁹⁷

Vanuit vrijgemaakte kring kwam in dezelfde periode, voor het eerst sinds 1969, weer kritiek op het standpunt dat de partij bij monde van Verbrugh uitdroeg over apartheid. Dat gebeurde naar aanleiding van de *Koinoniaverklaring* die in november 1977 door een aantal witte Zuid-Afrikaanse theologen uit verschillende kerkgenootschappen werd uitgegeven. Daarin braken de opstellers van de verklaring met het idee dat apartheid een bijbelse grondslag zou hebben. In Zuid-Afrika vond de *Koinoniaverklaring* weinig weerklank bij de verschillende Afrikaanse kerken en bij de NP. Binnen de gereformeerd-vrijgemaakte kerken in Nederland sprak de ethicus Prof. Douma zijn waardering uit voor de verklaring. Om tegenwicht te bieden aan die visie van Douma schreef de Zuid-Afrikaanse Verseveld samen met Verbrugh in *Ons Burgerschap* een artikel waarin werd aangegeven dat de *Koinoniaverklaring* uit zou gaan van revolutionaire en onbijbelse veronderstellingen.

De basis van hun kritiek bestond eruit dat God in Genesis de scheiding tussen volken had ingevoerd. Dat idee was door Verbrugh al vaker naar voren gebracht, maar in het artikel werd nu ook gesteld dat daarmee ook intercultureel trouwen verkeerd zou zijn. De eigen cultuur zou dan volgens hen onvoldoende kunnen worden gewaarborgd. De personen uit verschillende culturen zouden volgens Verseveld en Verbrugh in een positie gedwongen worden waarin de keuze voor één bepaalde cultuur onvermijdelijk zou zijn.¹⁹⁸ Welke problemen Verseveld en Verbrugh specifiek zagen bij een 'intercultureel' huwelijk werd uit het artikel niet duidelijk. Toen Douma in een reactie in *Ons Burgerschap* daar vragen over

---

¹⁹⁷ Verbrugh, Radiotoespraak 16-03-1978, GPV archief, ADC, Correspondentie (16-3-1978), inv.nr. 273.

¹⁹⁸ R.P. Verseveld en A.J. Verbrugh, 'De Koinonia-verklaring over het Zuid-Afrikaanse beleid' *OB* 12 (1978) 118-120.

stelde, achten Verseveld en Verbrugh het voldoende dat ze hebben aangegeven dat de verklaring met revolutionaire en onbijbelse ideeën is besmet.¹⁹⁹ Douma stond ditmaal niet alleen in zijn kritiek op de uitspraken van Verbrugh, ook het *Nederlands Dagblad* had kritiek op het idee dat intercultureel trouwen verkeerd zou zijn. Verbrugh ging echter niet in op het commentaar dat er kwam, waardoor er ook nu weer geen sprake was van een discussie over apartheid binnen de partij. Douma en de redacteurs van het *Nederlands Dagblad* stonden ook te ver van de partijpolitiek af om daar daadwerkelijk invloed op te kunnen uitoefenen.

Verbrugh maakte in december 1977 een reis naar Zuid-Afrika. Naar aanleiding van die reis schreef hij een serie artikelen in het *Nederlands Dagblad* waarin hij zijn visie op apartheid uiteen zette. Daarbij belichtte hij verschillende aspecten van apartheid, onder meer het onderwijs, de thuislandenproblematiek en de wijze waarop werd omgegaan met de zogenaamde ‘kleurlingen’ in de Zuid-Afrikaanse Republiek. In zijn eerste artikel stond Verbrugh stil bij de vraag waarom hij zich, ‘politiek aangetrokken’ voelde tot Zuid-Afrika. Hij gaf aan dat het vooral lag aan de rol die het christendom speelde in de Zuid-Afrikaanse politiek. Hij verwees daarbij naar de eerste twee artikelen uit de Zuid-Afrikaanse grondwet, waarin werd aangegeven dat: ‘Die volk van die Republiek van Suid-Afrika erken die oppergesag en die leiding van die Almagtige God.’ Volgens Verbrugh hadden deze woorden uit de grondwet ook werkelijk invloed in het Zuid-Afrikaanse openbare leven. Voor Verbrugh was Zuid-Afrika daarmee een goed voorbeeld van een christelijk-nationale staat. Tijdens zijn rondreis zou hij dat nog vaak opmerken. Daarbij spiegelde hij steeds weer het christelijke karakter van de Zuid-Afrikaanse grondwet aan die van Nederland.²⁰⁰ Verbrugh gaf ook aan dat hij in Zuid-Afrika niet tegen de mores in wilde gaan door zomaar de niet-witte bevolking aan te spreken. De *kleine apartheid* was in zijn ogen sterk toegenomen in Zuid-Afrika. In landen als Kenia was het geen probleem een vriendschappelijk gesprek te voeren met niet-witte personen, maar in Zuid-Afrika was er sprake van ‘gereserveerdheid’ tussen de verschillend gekleurde bevolkingsgroepen.²⁰¹ Voor Verbrugh bestond het christelijke Zuid-Afrika vooral uit de witte-Afrikaners, waarbij hij apartheid als normaal beschouwde.

Naar aanleiding van een serie artikelen van Verbrugh in het *Nederlands Dagblad* over zijn reis naar Zuid-Afrika, schreef de buitenlandcommentator van die krant, A. Kamsteeg, een beschouwend artikel waarin hij vraagtekens plaatste bij een aantal opmerkingen van Verbrugh. Zo had Verbrugh aangegeven dat er wellicht nog sprake kon zijn van een

---

¹⁹⁹ J. Douma, ‘Nogmaals de Koinonia-verklaring’ *OB* 13 (1978) 130-131.

²⁰⁰ A.J. Verbrugh, ‘Zuid-Afrika: land van hoop en spanning, I’, *ND* (20-01-1978).

²⁰¹ *Ibidem*.

gebiedscheiding in Zuid-Afrika, waarbij het land verdeeld zou worden tussen wit en zwart. Kamsteeg gaf aan dat de Zuid-Afrikaanse regering herhaaldelijk had aangegeven dat er geen sprake kon zijn van gebiedsuitbreiding voor de thuislanden. Verbrugh zou te positief denken over de mogelijkheden die er waren voor zo een uitbreiding. De economische integratie tussen de verschillende bevolkingsgroepen nam volgens Kamsteeg juist in snel tempo toe. Hij was het eens met de opmerkingen van Verbrugh dat het goed zou zijn wanneer er sprake was van een snelle integratie van de witte bevolking en de kleurlingen in Zuid-Afrika. Verbrugh was van mening dat er tussen die twee groepen te weinig verschillen waren om apartheid te rechtvaardigen. De toekomst van de zwarte bevolking lag volgens Kamsteeg niet in het thuislandenbeleid. De Zuid-Afrikaanse regering had in de nieuwe grondwet van het land meer aandacht moeten besteden aan die bevolkingsgroep. Er was volgens Kamsteeg in Zuid-Afrika wel degelijk sprake van racisme, terwijl Verbrugh had aangegeven dat niet te zijn tegengekomen. Kamsteeg gaf echter aan dat zelfs de Zuid-Afrikaanse regering enkele jaren daarvoor had aangegeven dat discriminatie op basis van ras en kleur voorkwam in Zuid-Afrika, maar dat Pretoria daar niet achterstond. Verbrugh was volgens Kamsteeg te optimistisch over de toekomst van Zuid-Afrika en schonk daarbij te weinig aandacht aan de positie van de zwarte bevolking in het land.²⁰² Tot een daadwerkelijke verandering van het standpunt van het GPV kwam het echter nog niet.

Tegen iedere boycot

In de Nederlandse politiek werd aan het einde van de jaren zeventig steeds vaker gesproken over sancties tegen het apartheidsregime. Het GPV was van mening dat sancties of een boycot geen zin hadden. De partij gebruikte onder meer economische argumenten om haar standpunt te onderstrepen. De voorstanders van een boycot zouden niet hebben nagedacht over de positie van Nederlandse bedrijven die internationaal opereerden. Het Nederlandse bedrijfsleven zou bij een eventuele boycot recht moeten hebben op een overgangsregeling. Bedrijven die handel dreven met Zuid-Afrika hadden volgens Verbrugh de sancties niet kunnen zien aankomen.²⁰³ Hij deed het daarbij voorkomen alsof er voor het eerst over boycotmaatregelen tegen Zuid-Afrika werd gepraat, terwijl zowel Nederland als de internationale gemeenschap, al vele jaren in steeds scherpere bewoordingen de situatie van apartheid in Zuid-Afrika afwezen en daarbij ook openlijk spraken over mogelijke sancties.²⁰⁴

---

²⁰² A. Kamsteeg, 'Alleen keuze tussen apartheid of revolutie?' ND 25-02-1978.

²⁰³ A.J. Verbrugh, 'Internationale boycot een stomp wapen in slechte handen' OB 17 (1977) 184-186.

²⁰⁴ De Boer, *Van Sharpeville* 336-341.

Het argument dat het bedrijfsleven een eventuele boycot niet had kunnen voorzien was niet overtuigend. In een radiotoespraak gaf Verbrugh nog een andere reden om tegen de door de Nederlandse regering opgelegde investeringsstop te zijn. Een boycot zou volgens hem leiden tot grote werkloosheid onder de zwarte bevolking. Verbrugh was van mening dat de Zuid-Afrikaanse regering de mogelijkheid moest krijgen de samenleving naar haar eigen ‘geestelijke opvatting’ in te richten.²⁰⁵ Daarmee ging Verbrugh voorbij aan het feit dat de witte Zuid-Afrikaanse regering de zwarte en gekleurde Zuid-Afrikanen het stemrecht onthield.

Van een economische boycot was echter in de jaren zeventig nog geen sprake, maar Zuid-Afrika werd wel geboycot bij grote sportevenementen. De Tweede Kamer had in 1979 aangegeven dat de paralympische sportploeg van Zuid-Afrika niet welkom was bij de Paralympics die in Nederland werden gehouden. Volgens Van der Jagt, Eerste Kamerlid voor het GPV, had een meerderheid van de Nederlandse bevolking geen moeite met de komst van die sportploeg. Ook was er volgens hem bij de grote politieke partijen sprake van selectieve verontwaardiging wanneer het ging over apartheid. Het CDA en de PvdA hadden bijvoorbeeld geen moeite Nederlandse atleten mee te laten doen met de Olympische Spelen in Moskou in 1980. Ook vroeg Van der Jagt zich af, waarom er verontwaardigd werd gedaan over Zuid-Afrika terwijl die partijen vrijwel geen aandacht besteedden aan de verschrikkingen van Amin en Bokassa²⁰⁶ of over de genocide in Cambodja.²⁰⁷ Net als het GPV in de jaren zestig herhaaldelijk had gedaan, verweet Van der Jagt ook nu andere partijen een weinig consequent beleid wanneer het ging om het oproepen tot sancties.

In 1980 leek een Nederlandse boycot dichterbij dan ooit. In juni van dat jaar bereikten de apartheiddebatten in de Nederlandse politiek een hoogtepunt, nadat de Tweede Kamer het kabinet Van Agt (CDA) had opgeroepen eenzijdig een olieboycot in te stellen tegen Zuid-Afrika. De Nederlandse regering wilde echter alleen deelnemen aan een olieboycot wanneer die in internationaal verband zou plaatsvinden. Toen het kabinet weigerde de motie uit te voeren diende ex-premier Den Uyl een motie van afkeuring in, die het op twee stemmen na niet haalde.²⁰⁸ Er was daarmee bijna een regering gesneuveld over de apartheidskwestie. In het debat over de olieboycot gaf Verbrugh aan ‘geen waardering –te hebben- voor de negativistische signalenwedstrijd waarin de regering en de heer Scholten zich nu uitputten.’

---

²⁰⁵ Verbrugh, Radiotoespraak 8-9-1978, GPV Archief, ADC, Correspondentie (8-9-1978), inv.nr. 273.

²⁰⁶ Samuel Decalo, *Psychoses of Power. African Personal Dictatorships* (Boulder Co. 1989) 77-178. Daar wordt een beschrijving gegeven van het leven van de dictators Idi Amin van Uganda en Jean Bedel Bokassa van de Centraal Afrikaanse Republiek

²⁰⁷ Van der Jagt, Radiotoespraak 5-11-1979, GPV Archief, ADC, Correspondentie (5-11-1979), inv.nr. 273.

²⁰⁸ De Boer, *Van Sharpeville* 403.

De Nederlandse regering was volgens hem verstandig, door met haar beleid in de richting van Zuid-Afrika geen solitaire koers te gaan varen maar met de ‘Westerse bondgenoten’ te zoeken naar een oplossing. Verbrugh probeerde tijdens het debat met een aantal praktische maatregelen de aandacht te trekken. Zo stelde hij voor, de door de Zuid-Afrikaanse regering goedgekeurde Zuid-Afrikaanse vakbonden te steunen, zodat de zwarte werknemers²⁰⁹ er in loon op vooruit zouden kunnen gaan. Verbrugh gaf ook aan dat het GPV zich zorgen maakt over, ‘de verdringing van het christelijke stempel op het publieke leven in Zuid-Afrika door extreem-linkse en ook rechts-radicalen humanistische denkwijzen.’ Volgens het GPV was er in Zuid-Afrika niet alleen sprake van een politiek conflict, maar ook van een geestelijke strijd.²¹⁰ Verbrugh zocht daarmee naar een houding waarbij het GPV weer een gesprekspartner zou kunnen zijn voor andere partijen. In het *Nederlands Dagblad* werd naar aanleiding van de kwestie in het hoofdredactioneel commentaar gevraagd waarom men juist nu over deze kwestie het kabinet wilde laten vallen. Waren er niet voldoende problemen in het land die moesten worden opgelost. Een olieboycot vanuit Nederland zou toch vrijwel nietszeggend zijn geweest. Volgens de krant was het eigenlijk onverantwoord dat deze kwestie zo hoog werd opgespeeld. De keuze van de regering niet toe te geven was verstandig geweest, want Nederland zou zich in het buitenland belachelijk hebben gemaakt met een eenzijdige boycot, aldus het *Nederlands Dagblad*. Ook werd nog aangestipt dat het kabinet dankzij de steun van de fracties van SGP, GPV en DS’70 niet in een kabinetscrisis verzeild was geraakt.²¹¹

De week voor de bijna-crisis had het *Nederlands Dagblad* zich in een commentaar nog kritisch uitgelaten over de nieuwe grondwet die in Zuid-Afrika in de maak was. Daarin kreeg de zwarte bevolking geen politieke rol van betekenis toegewezen. De krant vroeg zich af of P.W. Botha niet teveel bezig was een conservatieve koers te varen. Apartheid was voor een belangrijk deel mislukt, maar er zou geen sprake meer zijn van een strategie om het land uit de problemen te halen. De bescheiden inspraak die de Kleurlingen en de Indiërs van 1981 zouden krijgen in de politiek veranderde niets aan de positie van de zwarte bevolking die geen politieke rechten kregen. De plannen die de Zuid-Afrikaanse regering ontplooiden waren volgens de commentator van het *ND*, vanwege de uitsluiting van de zwarte bevolking, te beperkt.²¹² De Nederlandse houding naar Zuid-Afrika werd afgekeurd, maar de nadelen van het beleid in Zuid-Afrika werden niet verbloemd.

---

²⁰⁹ Verbrugh noemde de zwarte bevolking van Zuid-Afrika vanaf die periode Afrikaners. De blanke Zuid-Afrikanen noemt hij consequent Zuid-Afrikanen.

²¹⁰ *Olie-embargo Zuid-Afrika*, VHSG, 1979-1980 2^e Kamer, 26 juni 1980, 5789.

²¹¹ J.P. de Vries, ‘Aan crisis ontsnapt’ *ND* (28-06-1980).

²¹² J.P. de Vries, ‘Zuid-Afrika een nieuwe strategie nodig’ *ND* (24-06-1980).

Veranderingen in de jaren '80?

In 1980 vond er een congres plaats over Zuid-Afrika, georganiseerd door de jongerenorganisatie van het GPV. Het congres had als thema, *worden we het eens*. Er was binnen de partij blijkbaar zoveel verschil van mening over de te volgen koers met betrekking tot Zuid-Afrika, dat een congres over het onderwerp gerechtvaardigd was. Tijdens het congres werd dan ook niet alleen vanuit een pro-apartheid houding gesproken over Zuid-Afrika. De vraagtekens die er in het *Nederlands Dagblad* en *Ons Burgerschap* aan het einde van de jaren zeventig waren gezet bij bepaalde aspecten van apartheid keerden ook weer terug tijdens het congres. In de congresbundel was behalve enkele krantenartikelen ook een lijst met dertien stellingen over apartheid opgenomen. In die stellingen van de hand van Kamsteeg, werd vooral aandacht besteed aan de *kleine apartheid*, die volgens hem diende te worden afgeschaft. Door het gebrek aan contacten tussen de verschillende bevolkingsgroepen zou die vorm van apartheid leiden tot stereotype beelden van de ander. Apartheid zou volgens hem ook niet geheel kunnen worden herleid tot cultuur, omdat ras een belangrijke rol speelde. Hij gaf daar als voorbeeld dat er geen sprake was van gescheiden ontwikkeling tussen Afrikaners en Engelsen, terwijl dat in Zuid-Afrika toch cultureel verschillende groepen waren. Daarnaast werd er in de huwelijkswetgeving wel verwezen naar huidskleur, waardoor wit en zwart niet mochten trouwen. Met die opmerkingen brak Kamsteeg met een traditie binnen de partij waarbij werd aangegeven dat apartheid draaide om culturele verschillen. Voor een wijziging van het thuislandenbeleid zou er volgens hem een “*rondetafelconferentie*” moeten komen met alle betrokken partijen. Naar de toekomst toe was het volgens Kamsteeg goed denkbaar dat er een federaal model tot stand zou komen, omdat de verschillende zwarte bevolkingsgroepen niet door elkaar overheerst zouden willen worden.²¹³

In de conclusies van het congres was er echter geen sprake van een duidelijk voorstel tot koerswijziging voor het GPV. Voor een deel kan dat worden verklaard door de persoonlijke invloed van Verbrugh. Hij gaf tijdens het congres aan dat het thuislandenbeleid op zichzelf niet verkeerd was geweest. Dat beleid was echter doorgeschoten in haar opvattingen en er zou een nieuwe route moeten worden uitgestippeld voor de verschillende bevolkingsgroepen in Zuid-Afrika. Daarnaast was de kritiek die was geuit op apartheid tijdens het congres vooral gericht geweest op de wetgeving die aan bepaalde groepen minder rechten

---

²¹³ A. Kamsteeg, ‘13 stellingen over de Zuid-Afrikaanse apartheid’, Syllabus behorende bij de themadag Zuid-Afrika. Onder het motto: worden we het eens, DNPP, GPV Brochures periode 1979-1980 7.

toekende.²¹⁴ Apartheid als scheiding van bevolkingsgroepen vanwege ‘culturele verschillen’ bleef nog altijd een uitgangspunt van de partij.

Toen in 1981 G.J. Schutte²¹⁵ de plek van Verbrugh als Kamerlid voor het GPV overnam kwam Zuid-Afrika minder prominent in beeld. Gedurende de jaren tachtig werd er binnen de partij ook minder over Zuid-Afrika gesproken. De blik was gericht op de economische problemen in Nederland en men was zich ervan bewust geworden dat apartheid zoals Verwoerd haar had bedacht niet meer tot stand zou kunnen komen. Toch werden de oude standpunten nog niet verlaten. Zo gaf Schutte tijdens een debat met de CDA’er Scholten aan tegen de steun aan zwarte bevrijdingsbewegingen in Zuidelijk Afrika te zijn. Scholten had voorgesteld dat het kabinet verschillende zwarte bevrijdingsbewegingen zou steunen. Schutte wees dat af, omdat verzet tegen de overheid, buiten de wettelijke regels om, ‘...een daad van revolutie, en het stimuleren van zo’n verzet medeplichtigheid daaraan’ zou betekenen. Schutte gaf aan dat men kritiek kon hebben op de Zuid-Afrikaanse regering, maar dat diende door middel van dialoog kenbaar worden gemaakt. Steun verlenen aan gewapend verzet werd door het GPV niet goedgekeurd. Schutte haalde daarbij Groen van Prinsterer aan en verweet Scholten een verkeerde interpretatie van de opvattingen van Groen.²¹⁶

Het officiële partijstandpunt dat men voor de scheiding van verschillende ‘culturen’ zou zijn werd in 1983 nog een keer uitgebreid naar buiten gebracht. In dat jaar werd een themanummer van *Ons Burgerschap* aan apartheid gewijd. Het GPV wilde laten zien dat het kritisch mee probeerde te denken met het Zuid-Afrikaanse regime. Ook Verbrugh had een artikel in het themanummer waarin hij nogmaals aangaf apartheid te zien als de oplossing van mogelijke problemen tussen culturen. Hij verbond het in dat geval echter niet aan bepaalde bijbelverhalen, maar ging in op het thema van behoud van de eigen cultuur. De Afrikaners zouden voor de grote uitdaging staan, hun cultuur in stand te houden. Gebiedsscheiding tussen de verschillende ‘culturen’ was in zijn ogen een belangrijke voorwaarde voor het ‘voortbestaan’ van de Afrikaner cultuur.²¹⁷ Ook de zoon van de vermoorde Zuid-Afrikaanse premier Verwoerd, Verwoerd jr. krijgt in het themanummer gelegenheid zijn ideeën over een nieuwe koers voor Zuid-Afrika uiteen te zetten. Hij gaf aan niet te geloven in een multiculturele staat en ontvouwde in zijn artikel het idee van de ‘Oranje-werkers’: groepen witte Afrikaners die naar vrijwel lege gebieden in Zuid-Afrika zouden trekken om daar een

---

²¹⁴ P.C. Stal, ‘Apartheid. Themadag Zuid-afrika: zoeken naar vertrekpunten voor verzoening tussen blank en zwart’ *OB* 16 (1980) 149.

²¹⁵ Een ander dan de historicus G.J. Schutte die in 1969 in een artikel in *Ons Politeuma* kritiek leverde op apartheid.

²¹⁶ G.J. Schutte, ‘Keerpunt. Buitenlands beleid’ *OB* 8 (1981) 65.

²¹⁷ A.J. Verbrugh, ‘Gescheiden ontwikkeling in Zuid-Afrika’ *OB* 9 (1983) 79-81.

eigen staat te stichten om op die manier autonoom te blijven.²¹⁸ Hij bepleitte daarmee een omkering van de oude situatie, in plaats van thuislanden voor de zwarte bevolking zouden nu de Afrikaners thuislanden krijgen. Verbrugh gaf in zijn autobiografie aan het een ‘niet onsympathiek’ idee te hebben gevonden van Verwoerd, maar dat het hem in 1989 tijdens een reis door Zuid-Afrika duidelijk was geworden dat daarvoor niet voldoende mensen te vinden waren.²¹⁹

Na 1983 werd er door het GPV nog maar sporadisch aandacht besteed aan apartheid. De partij hield vast aan haar standpunt dat ‘cultuurscheiding’ een christelijk principe zou zijn, maar apartheid was voor de partij niet langer een belangrijk thema. Schutte gaf in 1985 aan hoopvol te zijn over plannen van de Zuid-Afrikaanse regering een democratisch model te ontwikkelen waarin alle bevolkingsgroepen in Zuid-Afrika dezelfde rechten zouden krijgen. Het bezoek dat de minister van Buitenlandse Zaken, van den Broek, in datzelfde jaar aan Zuid-Afrika bracht werd door het GPV ook als een positieve ontwikkeling gezien, omdat de Nederlandse regering daarmee zou laten zien de dialoog aan te willen gaan met de Zuid-Afrikaanse regering.²²⁰ In 1988 had de partij echter weer kritiek op de Nederlandse regering. Het kabinet zou niet inzien hoe complex de Zuid-Afrikaanse situatie was en dat alleen een dialoog effect zou kunnen hebben op het apartheidsbeleid van de Zuid-Afrikaanse regering.²²¹

Dat er inderdaad nog weinig was veranderd aan het standpunt van de partij bleek ook uit een interview met het Kamerlid voor de partij E. van Middelkoop in 1990. Hij gaf daarin zijn visie op de grote veranderingen in Zuid-Afrika, na de afschaffing van apartheid en de vrijlating van ANC-leider Nelson Mandela op 11 februari 1990. Hij was teleurgesteld dat de Tweede Kamer niet had ingestemd met het voorstel de visumplicht voor witte Zuid-Afrikanen die naar Nederland wilden komen af te schaffen. Dat was volgens hem een mooi gebaar geweest na alle jaren van boycotts. Voor de toekomst zag hij weinig perspectief in het ‘one man one vote’ ideaal, dat volgens hem door velen werd gezien als het beste toekomstige democratische model voor Zuid-Afrika. De witte bevolking van Zuid-Afrika zou volgens hem beducht zijn voor een democratie waarbij de zwarte meerderheid het voor het zeggen had. Hij zag daarom meer in een systeem waarin de verschillende ‘culturele groepen’ op het niveau van de groep hun identiteit zouden bewaren.²²² Hij maakte niet duidelijk op welke manier dat zou moeten gebeuren, maar uit zijn verhaal bleek wel dat de ideeën van Verbrugh over

---

²¹⁸ H.F. Verwoerd, ‘Geskeide ontwikkeling het nog ’n toekoms in S.A.’ *OB* 9 (1983) 79-83.

²¹⁹ Verbrugh, *Jong zijn* 272-273.

²²⁰ J. Blokland, Zuid-Afrika *OB* 9 (1985) 91.

²²¹ J. Blokland, ‘Zuid-Afrika’ *OB* 8 (1988) 116.

²²² Interview met Van Middelkoop, GPV archief, ADC, Correspondentie (13-2-1990), inv.nr. 272.

cultuur en het behoud van de eigen identiteit nog altijd het uitgangspunt vormden voor het denken binnen het GPV over apartheid, ook nadat het was afgeschaft.

Conclusie

Het apartheidstandpunt van het Gereformeerd Politiek Verbond bleef, tussen 1960, toen er voor het eerst over werd geschreven en 1990 toen apartheid werd afgeschaft, opvallend constant. De partij hield gedurende die periode vol dat scheiding van bevolkingsgroepen beter zou zijn voor Zuid-Afrika dan integratie. In het eerste hoofdstuk zijn nog geen verklaringen gegeven voor die visie. Wel is gekeken naar de manier waarop het GPV is ontstaan en welke theoretische bagage de partij vanuit haar ARP-verleden mee had gekregen. In het tweede hoofdstuk is vervolgens aandacht besteed aan de wijze waarop het apartheidstandpunt zich in Nederland ontwikkelde bij politieke partijen en kerken. Daaruit kwam naar voren dat er zich in de meeste politieke partijen een discussie afspeelde over de wijze waarop men met apartheid moest omgaan. Ook bij de Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken was dat het geval. Daarbij viel op dat een dergelijke discussie zich bij de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt pas in de jaren zeventig voordeed, ruim tien jaar later dan in de andere kerken. In hoofdstuk drie werd eenzelfde ontwikkeling ook bij het GPV zichtbaar, de discussie over apartheid bleef tot aan het einde van de jaren zeventig uit.

Bij de beantwoording van de hoofdvraag -Hoe is de positieve visie die het GPV in de periode 1960-1990 met betrekking tot apartheid uitdroeg te verklaren?- komen vier motieven naar voren. Dit zijn het antirevolutionaire gedachtegoed van de partij, de vrijgemaakte zuilvorming, dat de NP als een soort christelijke zusterpartij gezien werd en de goede contacten met de Afrikaners, waarbij Verbrugh een dominante rol had bij het vaststellen van het GPV-standpunt.

Het antirevolutionaire gedachtegoed van Groen van Prinsterer en Abraham Kuyper was voor het GPV belangrijk. De partij beschouwde zichzelf als de voortzetting van de antirevolutionaire stroming in Nederland. Het GPV zou volgens een deel van haar achterban vooral moeten getuigen van het christelijke geloof, humanistische opvattingen werden daarbij afgewezen, omdat die in strijd zouden zijn met de Bijbel. God diende volgens de partij centraal te staan in de politiek en Zijn regels, zoals die in de Bijbel waren weergegeven, moesten in de politiek worden gevolgd. Het GPV wilde christelijke politiek bedrijven door uit te gaan van de Bijbel en een drietal belijdenisgeschriften. Halverwege de jaren zestig kwam daar als extra richtlijn een partijprogramma bij dat teruggreep op die geschriften. Vanuit die basis probeerde de partij standpunten in te nemen die voor de politieke praktijk hanteerbaar zouden zijn. Dat gebeurde ook in het geval van apartheid.

Toen het GPV zich in 1961 in het partijprogramma voor het eerst uitsprak over apartheid, was daar te lezen dat apartheid vanwege de grote culturele verschillen tussen de verschillende bevolkingsgroepen, in het geval van Zuid-Afrika begrijpelijk was. In plaats van over apartheid werd er door GPV'ers consequent geschreven en gesproken over cultuurscheiding. Met het gebruik van de term 'cultuurscheiding' werd verwezen naar de scheiding die God tussen volken had vastgesteld, zoals dat wordt beschreven in het Bijbelboek Genesis. God zou daar een bepaalde ordening hebben gegeven die mensen niet moeten willen doorbreken. De Zuid-Afrikaanse regering deed volgens het GPV niets anders dan die regel uitvoeren in de praktijk. Bijbelgedeelten werden door de partij als uitgangspunt genomen om het apartheidstandpunt te bepalen. Vanwege de nadruk die de partij legde op het christelijke idee achter apartheid werd het voor de achterban van het GPV een aanvaardbare kwestie.

Het GPV had echter geen alleenrecht op het gebruik van de Bijbel als inspiratiebron voor de politiek. Binnen de ARP kwam men met het gebruik van bijbelteksten tot een ander standpunt over apartheid. Door de progressieve stroming binnen die partij werd de naastenliefde, ook een bijbels thema, centraal gesteld. Op basis van de naastenliefde en het willen opkomen voor de zwakkeren in de samenleving vroeg het progressieve deel van de partij aandacht voor de positie van de zwarte bevolking in Zuid-Afrika. Door naastenliefde als centraal thema te nemen, kwam dat deel van de ARP uit op een standpunt dat haaks stond op dat van het GPV. Bij de ARP werd naar een manier gezocht waarbij het christendom en de uitdagingen van de moderne tijd zoals apartheid en dekolonisatie met elkaar in overeenstemming konden worden gebracht. Daardoor kwam een groeiend deel van de ARP gedurende de jaren zestig en zeventig tot een progressiever standpunt over apartheid. Vrijgemaakten waren echter van mening dat de ARP evenals de Gereformeerde Kerken in verval zouden zijn. Het GPV was volgens hen de enige partij waar de *antithese* en de belijdenis van de kerken nog werd bewaard. De vrijgemaakten zagen zich dan ook niet geroepen om de ARP na te volgen, maar wees erop dat die partij juist haar antirevolutionaire wortels verloochende.

Een ander aspect dat het apartheidstandpunt van het GPV verklaard is het feit dat de partij onderdeel uitmaakte van de vrijgemaakte zuil, die vooral naar binnen toe was gericht. Bij het GPV was geen sprake van een open discussie met andere partijen. Wanneer er sprake was van discussie over het apartheidstandpunt van de partij, zoals bijvoorbeeld met het *Haarlems Dagblad*, dan week de partij niet van haar standpunt. Tijdens debatten in de Tweede Kamer

valt op dat het GPV tot aan de jaren tachtig geen aandacht geeft aan de negatieve gevolgen van apartheid voor de niet-witte bevolking van Zuid-Afrika. In Nederland waren er vrijwel geen partijen of organisaties die het gedachtegoed van het GPV onderschreven. De partij was zelf ook niet genegen andere partijen tegemoet te komen door haar opvattingen te nuanceren. De partij was overtuigd van haar eigen gelijk, haar standpunten waren immers gebaseerd op de Bijbel en de belijdenisgeschriften. Die weinig open houding was ook terug te vinden in de vrijgemaakte kerken.

In een periode van ontzuiling waren de vrijgemaakten vooral bezig met het opbouwen van de eigen zuil, omdat men dacht op die manier het beste vast te kunnen houden aan de eigen inzichten. De zuil was na de vrijmaking in 1944 in snel tempo opgebouwd. Behalve een politieke partij waren er binnen enkele decennia ook tal van andere organisaties, zoals scholen, een verzorgingshuis, een vakcentrale, een reisorganisatie en een eigen dagblad. Het GPV, dat voor bijna honderd procent uit vrijgemaakten bestond was ingekapseld in die zuil. De vrijgemaakte kerken stonden in het centrum van de zuil en vormden ook de identiteit. De invloed die de GKV hadden op de politiek van het GPV was groot, het waren in de beginjaren vooral dominees die de partij leidden. Niet voor niets werd vanuit ARP-kring gesproken over de ‘verkerkelijking van de politiek’, die bij het GPV waarneembaar zou zijn. De ontwikkelingen die plaatsvonden binnen de Gereformeerde en Hervormde Kerk, zoals een uitbreiding van oecumenische contacten en meer openheid in de richting van de samenleving, gingen aan de vrijgemaakte zuil voorbij.

Bij de NP in Zuid-Afrika vond het GPV de christelijke idealen die de partij zelf ook had. Dankzij de politiek van die partij was Zuid-Afrika volgens Verbrugh ‘een oase van rust in een humanistische woestijn’. Hij ontwaarde bij de Afrikaners ‘bijbels-politieke en nationaal-gereformeerde elementen’ die hij ook voor het GPV wenste. Verbrugh was niet de enige GPV’er die de nadruk legde op het christelijke karakter van de Zuid-Afrikaanse regering, ook Jongeling wees op de ‘calvinistische trekken’ in Zuid-Afrika. Wanneer echter wordt gekeken naar wat die ‘bijbels-politieke’ en calvinistische trekken’ precies inhielden, dan schreven de GPV’ers niet over politiek beleid, maar over bijbels taalgebruik in de Zuid-Afrikaanse politiek, het feit dat God genoemd werd in enkele artikelen van de Zuid-Afrikaanse grondwet en dat er werd gebeden voorafgaand aan een zitting van het Zuid-Afrikaanse kabinet. Die zaken wekten de indruk van een christelijke regering, maar zeiden niets over het beleid dat werd gevoerd door het apartheidsregime. Het was vooral Verbrugh die in het beleid van de NP een nationaal-gereformeerd beleid zag, dat hij ook voor Nederland wenste. Evenals de

Zuid-Afrikaanse grondwet zou ook de Nederlandse grondwet niet neutraal moeten zijn, maar uitgesproken christelijk. In Zuid-Afrika had God volgens Verbrugh een plaats gekregen in het openbare leven. De brede volksbeweging onder de Afrikaners die tot die 'christelijke' principes had geleid kon door het GPV in Nederland, vanwege haar kleine ledental en geslotenheid niet worden gerealiseerd.

De Zuid-Afrikaanse regering verdedigde apartheid met een beroep op de Bijbel, maar gaf daarnaast ook pragmatische argumenten voor haar standpunt. Die bestonden onder andere uit de claim dat apartheid nodig was voor het behoud van de identiteit van de verschillende Zuid-Afrikaanse culturen en dat de zwarte bevolking nog niet klaar zou zijn voor zelfbestuur. Het GPV nam die argumenten over van de Zuid-Afrikaanse regering, waarbij niet werd nagegaan of de claims die erin verborgen lagen wel juist waren. De reden dat het GPV niet twijfelde aan het apartheidstandpunt van de NP had alles te maken met de christelijke verbondenheid die men voelde. Zuid-Afrika werd door het GPV versmald tot alleen het apartheidsregime en de witte Afrikaners. De verbondenheid die men voelde gold niet voor de andere bevolkingsgroepen in de Zuid-Afrikaanse samenleving. Ook in de nadagen van apartheid bleef dat het geval. Er werd bijvoorbeeld in de jaren tachtig wel aandacht besteed aan plannen van Afrikaners om zich terug te trekken uit de Zuid-Afrikaanse samenleving en witte thuislanden te stichten, maar er was geen aandacht voor de mogelijkheden van integratie tussen wit en zwart in Zuid-Afrika. Het GPV was van mening dat er sprake was van christelijk beleid in Zuid-Afrika en dat apartheid daar deel van uitmaakte.

Die vernauwde blik op de Zuid-Afrikaanse samenleving, waarin vooral aandacht was voor de positie van de Afrikaners, werd ook veroorzaakt door de contacten die GPV'ers hadden in Zuid-Afrika. Verbrugh en Jongeling maakten in de periode dat zij Kamerlid waren beide een reis naar Zuid-Afrika. Bij elk van die reizen stond een deel in het teken van bezoek aan familieleden en vrienden. De contacten met niet-witte Zuid-Afrikanen waren tijdens die beide reizen zeer beperkt. De goede contacten die er waren met verschillende witte Zuid-Afrikanen en ook met de gereformeerde zusterkerk van de GKV de VGKZA, zorgden ervoor dat binnen de vrijgemaakte kring vooral de interpretatie van apartheid van die groepen Zuid-Afrikanen werd gehoord. Doordat men bekend was met die personen en overtuigd was van het feit dat het goede christenen waren was men geneigd hun opvattingen over apartheid over te nemen. De christelijke verbondenheid die men voelde met de Afrikaners maakte ook dat men kritiek op het apartheidsbeleid afwees als niet-christelijk en ingegeven door revolutionaire motieven.

Verbondenheid leidt echter niet per se tot meegaan met het apartheidstandpunt. Vanuit de ARP en de Gereformeerde Kerken waren er ook veel contacten met Afrikaners, maar die partij en kerk betoonden zich vanaf het begin van de jaren zestig steeds kritischer over apartheid en er werden ook intern discussies gevoerd over die kwestie. Bij het GPV duurde het tot aan het begin van de jaren tachtig voor er sprake was van meer discussie over apartheid, terwijl kritiek slechts sporadisch werd gehoord. Ze werd echter voor een zeer belangrijk deel veroorzaakt door de invloed van Verbrugh.

Verbrugh beschouwde het apartheidbeleid van de Zuid-Afrikaanse regering als een oplossing waar hij als christen achter kon staan. In zijn autobiografie uit 2002 nam hij afstand van de personen die uitvoering gaven aan apartheid door te stellen dat hij naïef was geweest door te denken dat cultuurverschillen voor de ‘gemiddelde Afrikaner’ niet hetzelfde waren als rasverschillen. Maar ook toen nam hij nog geen afstand van het idee dat cultuurscheiding een bijbels uitgangspunt zou zijn. Doordat het GPV maar een kleine partij was kon Verbrugh een aantal functies met elkaar combineren, hij was naast één van de schrijvers van het partijprogramma, ook Kamerlid voor de partij tussen 1971 en 1981 en daarnaast gedurende de jaren zeventig hoofdredacteur van het partijblad. Verbrugh schreef in dat partijblad een groot aantal artikelen over apartheid en sprak ook over dat thema tijdens radio-uitzendingen van de partij en in de Tweede Kamer. Vanaf het begin van de jaren zestig tot het begin van de jaren tachtig waren zijn bijdragen over dat thema dominant aanwezig in de vrijgemaakte media. Verbrugh trok het apartheidsthema naar zich toe vanwege zijn fascinatie voor de christelijke staat waar de Afrikaners in Zuid-Afrika mee bezig waren. Pas vanaf het einde van de jaren zeventig begonnen Douma en later ook Kamsteeg het zeer positieve beeld van apartheid dat Verbrugh aan de vrijgemaakten voorhield te nuanceren. Zij uitten echter geen harde kritiek op het apartheidstandpunt dat Verbrugh vertolkte. Kritiek van buiten de vrijgemaakte zuil op het apartheidstandpunt was tot op dat moment steeds gepareerd met een beroep op de Bijbel en door aan te geven dat apartheid alleen cultuurscheiding zou zijn en niets te maken had met racisme. Doordat de partij aan dat standpunt vast bleef houden werden eventuele discussies afgebroken voor ze konden beginnen. Door de toenemende kritiek op apartheid vanuit vrijgemaakte kring vanaf het einde van de jaren zeventig en door het terugtreden van Verbrugh uit de politiek in 1981 bracht het GPV haar apartheidstandpunt gedurende de jaren tachtig nog maar zelden voor het voetlicht. De partij gaf echter haar centrale idee, dat het bijbels zou zijn om volken te scheiden ook na afschaffing van de apartheid in 1990 niet op.

Geraadpleegde bronnen

Gedrukte bronnen

Afkortingen: OP = Ons Politeuma
OB = Ons Burgerschap
DR= De Reformatie
ND= Nederlands Dagblad

Algemeen

- Blei, Karel, De Nederlandse Hervormde Kerk. Haar geschiedenis en identiteit Wegwijs (Kampen 2000).
- Boer, Stefan, de, *Van Sharpeville tot Soweto. Nederlands regeringsbeleid ten aanzien van apartheid, 1960-1977* (Den Haag 1999).
- Bosscher, Doeko, *Om de erfenis van Colijn. De ARP op de grens van twee werelden 1939-1952* (Alphen aan de Rijn 1980).
- Buskes jr., J.J., *Zuid-Afrika's apartheidbeleid: onaanvaardbaar* (Den Haag 1955).
- Cousins, A., 'State, Ideology, and Power in Rhodesia, 1958-1972', in: *The international Journal of African Historical Studies* 24, 1 (1991).
- Samuel Decalo, *Psychoses of Power. African Personal Dictatorships* (Boulder Co. 1989).
- Dekker, G., *De stille revolutie. De ontwikkeling van de gereformeerde kerken tussen 1950-1990* (Kampen 1992).
- Deursen, Arie van, 'Van antirevolutionaire richting naar antirevolutionaire partij 1829-1871' in: George Harinck ed., De Antirevolutionaire Partij Passage deel 16 (Hilversum 2001).
- Graaff, B.J.H., de, *De mythe van de stamverwantschap. Nederland en de Afrikaners 1902-1930* (Amsterdam 1993).
- Haasdijk, Th., *Een vaste burcht. Basisboek voor de politiek van het GPV* (Barneveld 1989).
- Harinck, George, 'Het ontstaan van het Gereformeerd Politiek Verbond 1945-1949' in: George Harinck ed., De Antirevolutionaire partij 1829-1980 Passage 16 (Hilversum 2001).
- Harinck, George, 'De Antirevolutionaire Partij en de vrijgemaakten (1945-1949)' in: George Harinck en Rienk Janssens ed., Het Amersfoorts congres van 1948 Ad Chartas reeks I (Barneveld 1998).
- Harinck, George ed., De kwestie Geelkerken. Een terugblik na 75 jaar Ad Chartas 5 (Barneveld 2001).
- Hooiveld, Ernst, 'Het ongedeelde leven. Het Gereformeerd Gezinsblad, 1848-1958' in R. Kuiper en W. Bouwman ed., De organisatie van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1994 Vuur en Vlam deel 2 (Amsterdam 1998).
- Hooiveld, Ernst, 'Soldaat aan het front. P. Jongeling 1909-1985' in: R. Kuiper en W. Bouwman ed., Kinderen van de vrijmaking Vuur en Vlam deel 3 (Amsterdam 2004).
- Hordijk, J.C., *De democratie van het respect. Schoolstrijd, levensbeschouwing en politiek debat* (Delft 2001).
- Jagt, J. van der, 'Een partij als geen andere. Over ontstaan, grondslag en doelstelling' in: J. van der Jagt ed., Gedenkboek GPV 1948-1988 (Amersfoort 1988).
- Roelof Janssens, 'Orthodox-christelijk Nederland en apartheid: Het schaamrood op de kaken?' in Koers reformatorisch opinieblad 7 (1992).
- Jongeling, P., *Beproeft de geesten* (Groningen 1963).
- Jongeling, P., *Bij de tweesprong. Een woord tot de natie nu er moet worden gekozen.*

- Verkiezingspamflet 1966 (Groningen 1966).
- Jongeling, P., ed., Het vuur blijft branden. Geschiedenis van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) in Nederland 1944-1979 (Kampen 1979).
- Kamphuis, J., 'Voortgaande reformatie' in: D. Deddens ed., Vrijmaking-Wederkeer. Vijftig jaar vrijmaking in beeld gebracht 1944-1994 (Barneveld 1994).
- Klapwijk, J., 'Een gereformeerd, maar ook een politiek verbond. Het GPV tussen kerk en politiek 1963-1988' in: R. Kuiper en W. Bouwman red., De organisatie van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1994 Vuur en Vlam deel 2. (Amsterdam 1998).
- Klei, Ewout, 'Een vrijgemaakt visioen: Verbrughs vroege visie op de staat' Denkwijzer 5 (2007).
- Klein Goldewijk, N.F.M., Zuid-Afrika in de Nederlandse politiek. Motivering en ontwikkeling van het Zuid-Afrika-standpunt van de Nederlandse regering, de ARP, de PvdA en de VVD in de periode 1960-1970 (Doctoraalscriptie RU Nijmegen 1994).
- Koch, Jeroen *Abraham Kuyper. Een biografie* (Amsterdam 2006).
- Koppen, Chris A.J. van der, *De Geuzen van de negentiende eeuw. Abraham Kuyper en Zuid-Afrika* (Wormer 1992).
- Kuiper, R., 'Bijlage: statistisch overzicht ledenverloop ARP, GPV, RPF' in: R. Kuiper en W. Bouwman ed., De organisatie van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1994 Vuur en Vlam 2 (Amsterdam 1998).
- Lewis, Stephen, R., *The economics of apartheid* Council of foreign relations (New York 1990).
- Maarten Kuitenbrouwer, 'Drie eeuwen Nederlandse betrokkenheid bij Zuid-Afrika: 1652-1952 in: Carry van Lakerveld red., Nederland tegen apartheid (Amsterdam 1994).
- Meijers, Erica, *Blanke broeders-zwarte vreemden. De Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de apartheid in Zuid-Afrika 1948-1972* (Hilversum 2008).
- Odendaal, Bernardus Johannes, *Die kerkelijke betrekkinge tussen Suid-Afrika en Nederland (1652-1952). Veral met betrekking tot die Ned. Geref Kerk* (Franeker 1957).
- Palmer, R.R., en J.J Colton, *A History of the Modern World* (1e druk 1950; 8e herz. uitgave New York 1995).
- Puchinger, *Prof. Dr. K. Schilder in historisch perspectief* (Haarlem 1987).
- Rijn, Gert-Jan, van, Het Gereformeerd Politiek Verbond 1948-1963 (Scriptie geschiedenis RUG Groningen 1985).
- Rooy, Piet, de, 'Een zoekende tijd. De ongemakkelijke democratie 1913-1949' in: Remieg Aerts ed., Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990 (1e druk 1999, 2e herz. uitgave Nijmegen 2001).
- Roskam, K.L., 'Werkelijkheid en mythe: Nederland's verzet tegen apartheid' in: Carry van Lakerveld red., Nederland tegen apartheid (Amsterdam 1994).
- Ross, R.J., *A concise history of South Africa* in: Cambridge concise histories (Cambridge 1999).
- Schipper, Jan, *Nederlandse kerken en Zuidelijk Afrika* Kairos Mini-brochures (Utrecht 1980).
- Stoop, Jan P., 'De ARP in het interbellum' in: George Harinck ed., De Antirevolutionaire partij 1829-1980 Passage 16 (Hilversum 2001).
- Gerrit Schutte, *De Vrije universiteit en Zuid-Afrika 1880-2005 (Deel 2)* A.L. Tervoort ed., Historische reeks VU 10 (Zoetermeer 2005).
- Schutte, G.J., *Het calvinistische Nederland. Mythe en werkelijkheid* (Hilversum 2000).
- Schutte, Gerrit J., 'In rapport met de tijd. De langzame omwenteling na 1967', R. Kuiper en W. Bouwman ed., Kinderen van de vrijmaking Vuur en Vlam 3 (Amsterdam 2004).
- Schutte, G.J., *Nederland en de Afrikaners. Adhesie en Aversie: over stamverwantschap,*

- boerenvrienden, Hollanderhaat, calvinisme en apartheid* (Amsterdam 1986).
- Schutte G.J., en H.B. Giliomee, 'De ontwikkeling in de Afrikaneridentiteit en de Afrikanermacht.' in: Zicht op Zuid-Afrika. Honderd jaar geschiedenis van Zuid-Afrika 1881-1981 (Amsterdam 1981).
- Sol, Chris, 'Partij van vrijgemaakte mannenbroeders. Een geschiedenis van het GPV 1945-1963' in: R. Kuiper en W. Bouwman red., De organisatie van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1994 Vuur en Vlam deel 2. (Amsterdam 1998).
- Toit, Brian M., Du, *The far right in current South African politics* Journal of Modern South African studies 29 (1991).
- Velde, M. te, 'Vernieuwing en conflict in de jaren dertig' in: D. Deddens ed., Vrijmaking-Wederkeer. Vijftig jaar vrijmaking in beeld gebracht 1944-1994 (Barneveld 1994).
- Verbrugh, A.J., 'Het ontstaan van de richtlijnen van de nationaal gereformeerde politiek' in: J. van der Jagt ed., Gedenkboek GPV 1948-1988 (Amersfoort 1988).
- Verbrugh, A.J., *Hoe wij het verkiezen. Toelichting op het program van richtlijnen voor de nationaal-gereformeerde politiek van het gereformeerde politiek verbond* (1e druk 1964; 2e herz. uitgave Groningen 1966).
- Verbrugh, A.J., *Jong zijn, oud worden (Scheppende leiding in een periode vanaf ca. 1920)* (Amsterdam 2002).
- Verbrugh, A.J., *Universeel en antirevolutionair. Toelichting bij de richtlijnen voor de nationaal-gereformeerde, dat is universeel-christelijke politiek II* (Groningen 1983).
- Vries, Jurjen P. de, 'Het Amersfoorts congres –bakermat voor een premature geboorte. Een nabeschouwing' in: George Harinck en Rienk Janssens ed., Het Amersfoorts congres van 1948 Ad Chartas reeks I (Barneveld 1998).
- Vries, J. P. de, 'Van zwakheden en zegeningen' in: P.Jongeling ed., Het vuur blijft branden. Geschiedenis van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) in Nederland 1944-1979 (Kampen 1979).
- Wilde, J.A., de, en C. Smeenk, *Het volk ten baat. De geschiedenis van de AR-partij* (Groningen 1949).
- Zalsman, Ph., *Acta gereformeerde synode artikel 138* (1951).
- Zwart, R.S., *Gods wil in Nederland. Christelijke ideologieën en de vorming van het CDA (1880-1980)* Historische Boekerij (Kampen 1996).

Artikelen GPV (OP,OB,DR en ND)

- Beeftink, W.G., 'Zuid-Afrika een rijke buit I' OP 7 (1963).
- Beeftink, W.G., 'Zuid-Afrika, een rijke buit II' OP 11 (1963).
- Blokland, J., 'Zuid-Afrika' OB 9 (1985).
- Blokland, J., 'Zuid-Afrika' OB 8 (1988).
- Douma, J., 'Apartheid I,II,III' DR 48, 50 en 51(1989).
- Douma, J., 'Apartheid III (slot)' DR 51 (1989).
- Douma, J., 'De klok bijhouden II' DR 13 (1978).
- Douma, J., 'Nogmaals de Koinonia-verklaring' OB 13 (1978).
- Douma, J., 'Tautologie' DR 5 (1979).
- Jongeling, P., 'Nieuw gestichte partij wil christelijk-nationaal zijn' Nederlands Dagblad (1-11 1969).
- Kamphuis, J., 'Vragen' DR 13 (1962).
- Kamsteeg, A., 'Alleen keuze tussen apartheid of revolutie?' ND (25-02-1978).
- Kooi, P. van der, en A.J. Verbrugh, 'Verantwoording voor de H.N.P' OP 8 (1970).
- Redactie kerkelijk leven, 'Prof. dr. J. Douma laakt politieke lading van synodale brief aan

- Zuid-Afrika. Hoogleraar vraagt synode bepaalde passages terug te nemen', Nederlands Dagblad (ND) (15-8-1978).
- Stal, P.C., 'Apartheid. Themadag Zuid-afrika: zoeken naar vertrekpunten voor verzoening tussen blank en zwart' OB 16 (1980).
- Stavast L.H., e.a., 'Das Gebot der Stunde, of: Das Gebot in der Stunde 1' DR 17 (1978).
- Schutte, G.J., 'Rond de Herstigte Nationale Partij' OP 21 (1969).
- Schutte, G.J., 'Keerpunt. Buitenlands beleid' OB 8 (1981).
- Verbrugh, A.J., 'Calvinistische verschrikkingen in Zuid-Afrika' OP 2/3 (1964).
- Verbrugh, A.J., 'De moord in Kaapstad' OP 17 (1966).
- Verbrugh, A.J., 'Gescheiden ontwikkeling in Zuid-Afrika' OB 9 (1983).
- Verbrugh, A.J., 'Internationale boycot een stomp wapen in slechte handen' OB 17 (1977).
- Verbrugh, A.J., 'Kanttekeningen. Het Haarlems Dagblad en de Hollands-Afrikaanse kerken' OP 18 (1965).
- Verbrugh, A.J., 'Kanttekeningen. Nederland oefent druk uit op Zuid-Afrika' OP 8 (1964).
- Verbrugh, A.J., 'Liberaal-nationaal en christelijk-nationaal in Zuid-Afrika' OP 18 (1969).
- Verbrugh, A.J., 'Politieke richtlijnen en politieke partijen in Nederland (8)', OP 11 (1958).
- Verbrugh, A.J., 'Rhodesië' OP 19 (1965).
- Verbrugh, A.J., 'Wij gaan dezelfde weg, Zuid-Afrika' OP 18 (1965).
- Verbrugh, A.J., 'Zuid-Afrika: land van hoop en spanning, I', ND (20-01-1978).
- Verbrugh, A.J., 'Zuid-Afrika: land van hoop en spanning II', ND (25-01-1978).
- Verbrugh, A.J., 'Zuid-Afrikaanse vrienden in nood' OP 17 (1965).
- Verbrugh, A.J., 'Zuid-Afrika: Volksmacht of deling' OB 13 (1977).
- Verseveld R.P., en A.J. Verbrugh, 'De Koinonia-verklaring over het Zuid-Afrikaanse beleid' OB 12 (1978).
- Verwoerd, H.F., 'Geskeide ontwikkeling het nog 'n toekoms in S.A.' OB 9 (1983).
- Vries, J.P., de, 'De smalle marges en Zuid-Afrika' OP 11 (1973).
- Vries, J.P., de, 'Zuid-Afrika een nieuwe strategie nodig' ND (24-06-1980).
- Waal, C., van der, 'Een en ander over veelrassig Zuid-Afrika' De Reformatie (DR) 41 (1958).

Handelingen Tweede Kamer

- Exportkredietverzekering 3-6-1976, Verslag van de Handelingen der Staten Generaal 1975-1976, 2^e Kamer, 4467.
- Olie-embargo Zuid-Afrika*, Verslag van de Handelingen der Staten Generaal, 1979-1980, 2^e Kamer, 26 juni 1980, 5789.
- Missive van de Minister-President*, Verslag van de Handelingen der Staten Generaal, 2^e Kamer, 1959-1960, Aanhangsels, 919-920.
- Vragen gesteld door de heer Burger n.a.v gebeurtenissen in Zuid-Afrika*, Verslag van de Handelingen der Staten Generaal, 2^e Kamer, 1959-1960, Aanhangsels, 947.

Archivalia:

Historische documentatiecentrum voor het Nederlands protestantisme, Amsterdam

Bezoek Zuid-Afrika, Archief P. Jongeling, Historisch Documentatiecentrum van het Nederlands Protestantisme (Amsterdam) inv. nr. 46.

Algemeen documentatiecentrum (ADC), Kampen

Interview met Van Middelkoop, GPV archief, ADC, Correspondentie (13-2-1990), inv.nr. 272.

P.Jongeling, Zuid-Afrika, Archief GPV, ADC, Publiciteit: Radio en TV-toespraken, 1971-1975 inv. nr. 1033.

- S. Ubels, Geruchtmakende gereformeerde pers, Archief Generale Synode GKV, ADC, inv. nr. 15 248.
- Van der Jagt, radiotoespraak 5-11-1979, GPV Archief, ADC, Correspondentie (5-11-1979), inv.nr. 273.
- Verbrugh, radiotoespraak 16-03-1978, GPV archief, ADC, Correspondentie 16-3-1978), inv.nr. 273.
- Verbrugh, radiotoespraak 8-9-1978, GPV Archief, ADC, Correspondentie (8-9-1978), inv.nr. 273.
- Verbrugh, radiotoespraak 4-2-1979, GPV archief, ADC, Correspondentie (4-2-1979), inv.nr. 273.

Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen (DNPP), Groningen

- Politieke richtlijnen (Rapport 1961), DNPP, GPV brochures periode 1955-1974, GPV 1961 1, 105-106.
- Syllabus behorende bij de themadag Zuid-Afrika. Onder het motto: worden we het eens, A. Kamsteeg, '13 stellingen over de Zuid-Afrikaanse apartheid', DNPP, GPV Brochures periode 1979-1980 7.